

Masteroppgave

NTNU
Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske studier

Mats Davidsen

Med lys på folk og slaktedyr i samme rom, ca 1880-1920

Masteroppgave i Historie

Veileder: Ingar Kaldal

Mai 2019

Mats Davidsen

Med lys på folk og slaktedyr i samme rom, ca 1880-1920

Masteroppgave i Historie
Veileder: Ingar Kaldal
Mai 2019

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske studier

Forord

Når jeg nå trolig avslutter «masterløpet» ved NTNU, vil jeg få lov til å takke dem som har vært med meg gjennom mange år, og støttet meg i tykt og tynt.

Min kjæreste Kari Bergliot, for dine oppofringer og utholdenhet. Du støttet meg, hadde troen på meg og ga *meg* også troen på meg. Min mor Anne Lisbeth, du trådte til, hjalp til, lyttet, responderte og presset meg skånsomt framover. Min 'svigermor' Inga, evig tålmodig og med oppmuntrende ord hele veien. Min søster Rikke og min far Bertil med familier, tusen takk for oppløftende ord. Tusen takk også til Dag Rune, min gode venn. – Gode kollegaer har jeg hatt på lesesalen. Virkelig gode!

Som en søyle opp fra sjøen, – en å holde seg fast i gjennom mange år, min gode venn og studentkollega Ludvig Bø. Du var virkelig den jeg trengte. Tusen takk!

Og siden masteroppstarten i 2016, min veileder Ingar Kaldal. Du har vært tålmodig. Ja, kan hende det har vært en tålmodighetsprøve for deg, også? Tusen takk for alle gode og konstruktive tilbakemeldinger, trivelige «kaffeprater» og ikke minst for at du alltid er tilgjengelig for dine studenter.

Til sist, min kjære Isa. Du kom med underveis, du. Studiene tok til tider overhånd, og det er jeg lei meg for. Men, min kjæreste Isa, – Du er framtiden!

Mats Davidsen

Trondheim 2019

Innhold

1 Innledning	1
1.1 Problemstillinger.....	2
1.2 Metode og avgrensning.....	3
1.3 Teori.....	6
1.4 Kilder og kildekritikk.....	7
1.5 Litteratur – satt inn i «tidløs» historikk.....	8
1.5.1 <i>Hvorfor skrive om dyr?</i>	8
1.5.2 <i>Relevant litteratur for analysene</i>	11
1.6 Oppgavens struktur.....	12
2 Hensynsløse strukturer og strukturell hensynsløshet	13
2.1 Synlige dyr.....	13
2.1.1 <i>Forsømte dyr</i>	15
2.1.2 <i>Sykdom i framskrittsfortellingen</i>	16
2.1.3 <i>Forsømte dyr synliggjøres – et metodisk blikk</i>	17
2.1.4 <i>Hensynsløshet på to måter</i>	19
2.2 Grusomhet og handlingsrom.....	20
2.2.1 <i>Tegn på forventning</i>	22
2.2.2 <i>Mishandling versus dyrplageri</i>	23
2.3 Å møte råskapen hos voksen og barn.....	24
2.4 Litt om «Pressens Pligt».....	28
2.5 Dyrplageri som metonymi.....	31
2.5.1 <i>Hesten i særstilling</i>	31
3 Levende transport	34
3.1 Slaktedyrttrafikk i byen.....	34
3.2 Få dem vekk.....	35
3.3 Små glimt i større sammenhenger.....	37
3.3.1 <i>En slaktergutt lekses opp</i>	37
3.3.2 <i>Kutorvsgutter – de avskyelige kvegtrekkerne</i>	39
3.3.3 <i>En oksetransport i utakt med bymiljøet?</i>	43
3.3.4 <i>Oksens frihet og gjenerobring av herredømme</i>	45
3.3.5 <i>«Byen» betrakter «bygda»?</i>	47
3.3.6 <i>Et klassespørsmål?</i>	49
3.4 Slakter Kjærviks oksetransport.....	50
3.5 Kort oppsummert.....	54
4 Slakteunivers	55
4.1 Glimt fra slaktehallen.....	55
4.2 Slaktehallen i lys av slakteskikker på bygda.....	57
4.3 I slakterens sko.....	61
4.3.1 <i>Slaktemiljø</i>	62
4.3.2 <i>Mistanken</i>	64

4.3.3 «Venn» og «fiende» i gjerningsøyeblikket.....	67
4.3.4 Å ta imot dyr og gjøre kort prosess i slaktehallen.....	68
4.3.5 Dødskamp.....	70
4.4 Et fleksibelt humanitetsbegrep – å lese dyrene.....	72
5 Det forviste slaktehuset?.....	75
6 Konklusjon.....	82
6.1 Når teller dyrs følelser?.....	82
6.2 Slakteri og Slagtehus.....	84
Kilder.....	86
Aviser.....	86
Trykte kilder (papir).....	86
Trykte kilder (på nett).....	87
Bilder.....	88
Litteratur.....	89

1 Innledning

Den som er gammel nok vil kanskje ha hørt historier om en og annen slakterbedrift i Trondheims gamle trebygninger eller bakgårder; kanskje også selv besøkt byens kommunale slaktehus. Unge i dag vet lite om at det fantes slakterier i sentrale «Trondhjemske» strøk som Ila, Bakklandet og Møllenberg, for ikke å si Munkegaten, for drøye hundre år siden. Også selve ordkombinasjonen «kommunalt slaktehus» klinger som en raritet i dag, ukjent for de fleste, skjønt ikke alle. Adressaskribent og musiker Jonas Skybakmoen ble født i 1980. Samme året vedtok kommunen å flytte slaktebedriften fra det gamle *jugend*-inspirerte bygningskomplekset på Brattøra til et «ekte betonggrått» industribygg i Fossegrenda. Skybakmoen og slaktehuset ble naboer, og så sent som inn på 1990-tallet kunne han høre «kuene raute i dødsangst».¹ *Det* er ikke alle unge bymennesker forunt. Trondheim slaktehus besto lenge; de fleste offentlige slaktehus forsvant i løpet av 1970-årene.²

Fram til det 20. århundre var husdyr og mennesker ofte henvist til det samme byrommet. Nærheten mellom dyr og mennesker satte alle i stand til å observere og erfare på kloss hold hvordan dyrene ble behandlet. Når man tok i bruk nye sentralslakterier og infrastrukturer, startet også «tilvenningsprosessen» mot en husdyrsfri byhverdag. Hva gjør det med oss når vi ikke lenger møter, ser og hører de dyrene vi lever av, *i* byen? Den svenske historikeren Niklas Cserhalmi antyder at avstanden mellom oss og dyrene muliggjør en dialektisk holdning til dem. På den ene siden en empatisk og human innstilling, på den andre siden et instrumentelt syn. Valget mellom dem er teoretisk, skriver Cserhalmi, for uansett *hva* vi velger så ser vi ikke konsekvensene av det.³ Det er sikkert riktig. På den andre siden er ikke menneskenes forhold til dyrene alltid et *enten eller*. For det andre så ser vi ofte dyrene likevel, som ute på markene for eksempel. For det tredje ser vi en tydelig og utbredt interesse for store økologiske og etiske problemstillinger: miljøbevissthet, eksistensielle refleksjoner, og den moderne *utnyttelsen* av dyr til menneskelige formål.

¹ *Adresseavisen* (Ukeadressa), «Drep meg (men ikke med foie gras)», 25.07.2015.

² Elvbakken 2003, s. 133.

³ Cserhalmi 2009, s. 62.

En synlig følge av denne trenden er den eksplosive satsningen på vegetariske og veganske produkter i matvarehandelen. Det har aldri vært lettere å leve vegetarisk. En annen følge er større krav til gjennomsiktighet i produksjonsprosesser. Mennesket søker å gjenopprette kunnskapen om matens (kjøttets) opphav. Vi ser eksempler på såkalt *urban farming*, grønnsakshager og dyrehold i bystrøk. Alt dette innebærer at vi erfarer dyr igjen – og det som skjer med dem. Det gjorde for eksempel barna i Granstubben barnehage (Steinkjer), da de dro på reinslaktning i 2017. Teksten i avisene ble ledsaget av oppsiktsvekkende bilder av de små barna, tråkkende på den blodige snøen med avskjær på slep.⁴ Hendelsen gikk verden rundt og høstet både ros og kritikk.

Annerledes er det med slaktehusene. De er lukket for innsyn, og det er det for så vidt gode grunner til. Men i informasjonssamfunnet renner det likevel en uendelig strøm av bilder, video og tekst som dokumenterer omfanget av dyrs lidelser i den moderne industrien på en måte som setter alle i stand til å ta opplyste valg. Derfor blir vi også i dag konfrontert med hvordan dyr behandles, men med den viktige forskjellen at vi enkelt kan *velge* og *velge bort* inntrykk som vi behager.

Denne masteroppgaven skal handle om «slaktedyr» i by og omegn i overgangen fra 1800- til 1900-tallet. Den vil se på hvordan dyr har vært omsluttet av menneskeskapte strukturer. Den vil ta et «dypdykk» ned i bybildet og undersøke episoder med slaktedyr og mennesker. Den vil gå inn i slaktingens «univers» og se på hvordan den «moderne» slaktehallen kan ha framstått. Og den vil stort sett ha blikket festet på forholdet mellom mennesker og dyr, mennesker og mennesker – og dyr og omgivelser.

1.1 Problemstillinger

Oppgaven min kretser rundt spørsmålet om hvordan «slaktedyr» har blitt håndtert og behandlet i tiden rundt 1900, og da i bysammenheng. For å kunne snakke litt meningsfullt om dette, bruker jeg begrepet *humanitet*. Om en velger å se bredt på hva humanitet har blitt forstått og praktisert som, kan svaret noen ganger framstå som opplest og vedtatt. Det finnes masse litteratur om humanitetens framvekst fra 1800-tallet av, men da er det først og fremst i

⁴ *Trønder-Avisa*, «Henning-barnehage skaper rabalder etter at de tok med barna på reinslakt», 11.01.2017, <<http://www.t-a.no/nyheter/2017/01/11/Henning-barnehage-skaper-rabalder-etter-at-de-tok-med-barna-p%C3%A5-reinslakt-14046016.ece>>, sist aksessert 27.09.2017.

forbindelse med *dyrebeskyttelsen* og bestemte (kultiverte) samfunnsgrupper. Min oppgave skal ikke handle om dyrebeskyttelsen som sådan, og jeg har heller ingen ambisjoner om å definere humanitetsbegrepet på den ene eller andre måten. Men jeg vender tilbake til det nå og da, mest for å ha et ankerpunkt.

En mer interessant tilnærming til temaet, er å spørre som Paula Young Lee antydningvis gjør i *Meat, Modernity and the Rise of the Slaughterhouse*, nemlig hva det er som får dyrs ønsker og følelser til å *telle* og *bety* noe for folk.⁵ Er det *dyrene* selv som betyr noe, eller er det mellommenneskelige forhold som teller? Denne måten å spørre på gir mer mening for meg, både på bakgrunn av kildematerialet og den metodiske vinklingen.

Jeg reiser flere slags spørsmål underveis: Hvordan kan slaktedyrtransporten ha sett ut? Hvordan kan slaktingen ha tatt seg ut i de små private slakteriene og i den «nye» moderne slaktehallen? Hvordan kan det ha vært å arbeide med dyr; og vel så interessant: hvordan kan det ha vært å *være* den som arbeidet med dyr? Alle disse spørsmålene tror (og håper) jeg vil kunne kaste lys over måten slaktedyr har blitt behandlet på, og ikke minst måten dyrene befinner seg i sentrum av noen viktige spørsmål og kulturelle koder i tiden.

1.2 Metode og avgrensning

Jeg har valgt en noe eksperimentell framgangsmåte, der den metodiske ambisjonen går ut på både å plassere slaktedyrene som synlige og sentrale subjekter i et levd, fortidig dagligliv, og å *gjøre* dem synlige i historieskriving. Tilnærmingen er kulturhistorisk i den forstand at jeg legger vekt på ulike opplevelser og erfaringer hentet ut fra «dagliglivet».⁶ Det som gjerne preger den kulturhistoriske tilnærmingen er, som Ingar Kaldal skriver, «å dreie blikket mot emne og felt som kan ha vore forsømte» og «å utvikle analysemåtar som forandrar sjøve blikket».⁷ På sett og vis er begge punktene sentrale i min oppgave. Jeg tar for meg et emne som ikke ofte berøres i norsk historiografi, og jeg undersøker det med et blikk for ulike lag av betydninger.

⁵ Lee 2008, s. 6.

⁶ Kaldal 2002, s. 24 ff.

⁷ Kaldal 2002, s. 24.

Oppgaven bærer til dels preg av mikrohistorie i geografisk forstand: jeg bruker Trondheim som nedslagsfelt (mest i ett av kapitlene). Men jeg har ingen ambisjoner om å skrive mikrohistorie eller lokalhistorie. For meg handler det mer om «mikroblikket» og de analysemåtene og historiske innsiktene dette kan gi. Som Kaldal skriver:

Mikroanalyse handler om både kildenes art og bruk: kilder som stammer fra det konkrete livet folk har levd i sin «lille verden», og analyser som går ut på å nærlese dem for å få fram de ulike lag av betydninger de kan fortelle om.⁸

En forbinder gjerne mikrohistorie (eller mikroanalyse) med et rikt og variert kildemateriale.⁹ Kildematerialet mitt begrenser seg mest til aviser (notiser), og det kan innvendes at dette kanskje er et dårlig utgangspunkt for noe som kan kalles «mikro». Jeg er imidlertid ikke bekymret for det. For meg handler det om å prøve å «desentrere» blikket, utforske og se ting på litt uvante måter. Dette kan være en strategi for å få fram ikke bare ting som i ettertiden kan sies å ha vært meningsfullt, men også ting som kan sies å ha vært meningsfylt, meningsladet og ikke minst meningsfortellende.¹⁰

Det ligger i dette at det ikke først og fremst dreier seg om hvordan ting *var*, men om hvordan ting *kan ha vært*. Tilnærmingen kan i en viss forstand betraktes som antropologisk (eller etnografisk). I boken *The Great Cat Massacre*, skriver Robert Darnton:

the ethnographic historian studies the way ordinary people made sense of the world. He attempts to uncover their cosmology, to show how they organized reality in their minds and expressed it in their behaviour.¹¹

Ambisjonen min er ikke å utbrodere et helt meningsunivers, til det er oppgaven min uansett for «bred». Men jeg bruker likevel denne tilnærmingen når jeg søker å finne forståelser, oppfatninger og tenkemåter som kan være med å kaste lys for eksempel over visse handlemåter. Denne framgangsmåten blir spesielt tydelig i kapitlet om slakting.

⁸ Kaldal 1994, s. 48.

⁹ Kaldal 1994, s. 48.

¹⁰ Kaldal 2002, s. 80-81.

¹¹ Darnton 1991, s. 11.

Ofte vil jeg prøve å kombinere retorisk lesning av tekster med et «inntrykk» av virkeligheten. Jeg holder fast ved en viss nærhet mellom den som skildrer og det som skildres, eller mellom teksten og de mennesker og dyr som finnes i den. Da blir flere ting viktig, som for eksempel det å forestille seg hvordan sanseopplevelser som syn og lyd (og delvis lukt) kan ha hatt noen slags betydning i visse tilfeller, for ikke å si betydning for *måten jeg tolker på*. Dette åpner også opp for en mulig tilnærming til dyrene. Som litteraturforskeren Lindgren Johnson uttrykker det: «The trick is to be able to recognize the rhetorical use of the animal without disabling a recognition of the animal's existence as a living being».¹² Det tror jeg kan bety at erkjennelsen må tilfalle både teksten, men også tekstens referensielle innhold.

Avgrensningen av oppgaven er dels gjennomtenkt, dels vilkårlig. Jeg tar for meg et relativt langt tidsrom, i hovedsak perioden ca 1880-1920 (men med blikk både bakover og framover). Grunnen til det er at den sammenfaller godt med den såkalte slaktehusreformen, det vil overgangen fra små private slakterier i byene, til større sentraliserte slaktehus.¹³ Med idéen om nytt slaktehus, fulgte også idéen om færre slaktedyr inne i byen, og dermed åpnes det for å skrive om dyrenes «forsvinning» fra bybildet på dette tidlige stadiet. I det hele tatt preges perioden av skiftende tenkemåter, nye teknologier og nye infrastrukturer, som jeg vil komme inn på i kapitlet som handler om nettopp strukturer. Avgrensningen i tid kan derfor være fruktbar om en vil se på ulike forhold mellom mennesker og dyr i overgangen til det «nye».

Når det gjelder valg av sted, er det ingen annen særskilt grunn til å velge Trondheim enn at det finnes lite om «slaktedyr i byen» ellers i norsk historiografi. *Slaktedyr i bysammenheng* berøres sjeldent, spesielt på den nærgående måten som plasserer denne dyrekategorien i sentrum av hendelser, så og si. Jeg kunne ha valgt mange slags avgrensninger, for eksempel å skrive på et mer «nasjonalt» nivå. Ikke minst kunne jeg valgt en mye snevrere avgrensning, som ville åpnet for å virkelig dykke ned og produsere et «univers». Det er uansett dette med mikroblikket som jeg synes gjør nytten i min oppgave, og da er det interessant å holde seg til ett sted i størst mulig grad.

¹² Johnson 2008, s. 201.

¹³ Se Snildal 2014, s. 109-111, 114-116, 155-159 for et godt overblikk over reformen både i europeisk og norsk sammenheng.

1.3 Teori

Ettersom storparten av oppgaven tar for seg handlemåter overfor dyr og mellommenneskelige relasjoner i lys av det, kan det være rimelig å legge et sivilisasjonsteoretisk premiss til grunn for analysene. Sivilisasjonsteori (slik den ble framstilt av Elias Norbert) kan sammenfattes som en beskrivelse av hvordan samfunn og mennesker har blitt «mildere», mer «forfinet», mer «humant» og mer «selvbehersket».¹⁴ Jonas Frykman og Orvar Löfgren nevner også mentalitetshistorie, kultursosiologi og historisk antropologi som alternativer til betegnelsen sivilisasjonshistorie.¹⁵

Norbert Elias skrev standardverket *The Civilizing Process* på 1930-tallet. I det peker han blant annet på slike ting som at mennesket har distansert seg fra persepsjonen av slakting; og at mennesker reagerer med avsky overfor tilsynelatende meningsløs vold mot dyr.¹⁶ Elias skriver på et vis *følsomhetens* historie, og han ser *avsky* som et viktig tegn på – og en viktig konsekvens av – en lang utviklingsprosess i den «vestlige» verden. Kjøtt og slakt illustrerer for ham et typisk mønster:

The curve running from the carving of a large part of the animal or even the whole animal at table, through *the advance in the threshold of repugnance* at the sight of dead animals, to the removal of carving to specialized enclaves behind the scenes is a typical civilization-curve.¹⁷

Elias' teori har blitt møtt med kritikk, blant annet for å ha skrevet overklassens historie. Markus Cserhalmi har pekt på at dette overklasseperspektivet har lagt føringer for mye av den litteraturen som er skrevet etter Elias, og blant annet trukket fram Keith Thomas' *Man and the Natural World* som et eksempel på hvordan kultivering av mennesket har blitt forstått utelukkende som en ovenfra-ned-prosess.¹⁸

Selv om sivilisasjonsteorien kan betraktes som ensidig, er den fruktbar å ha med seg i analysen. Spesielt nyttig blir den når jeg analyserer *individer* som tilsynelatende står mot hverandre, og der noe som oppfattes «rått» kolliderer med det som oppfattes som «humant»,

¹⁴ Cserhalmi 2004, s. 35-36. Elias 2000.

¹⁵ Frykman & Löfgren 1980, s. 10.

¹⁶ Elias 2000, s. 102, 171.

¹⁷ Elias 2000, s. 103. Mn utheving.

¹⁸ Cserhalmi 2004, s. 35-37.

«sivilisert» osv. Da får også teorien en viss forklaringskraft. Teorier kan tjene som en linse å betrakte verden gjennom.¹⁹ De lager allmenne systemer som gjør det mulig å gripe det enkelte.²⁰

1.4 Kilder og kildekritikk

Oppgaven bygger på flere kildetyper. Mest av alt bruker jeg aviser. En viktig læresetning for avisen som kilde, er som Martin Eide har uttrykt det: «Nyheter er ikke hendelser eller begivenheter eller saksforhold eller idéer. Nyheter blir det først når det er gjort til en nyhet, gjennom aktiv bearbeiding og fortolkning».²¹ Dette forteller noe om at avistekster ofte vil gjøre noe med leseren, påvirke folk eller skape meninger.²² Det sier også noe om at det aldri er mulig å bekrefte eller avkrefte riktigheten i en avistekst (i hvert fall ikke i gamle tekster). Kanskje har det som beskrives aldri en gang skjedd.

Jeg velger å se bort fra dette «problemet». Avistekster og smånotiser kan ofte være de eneste sporene som er igjen etter en gitt episode.²³ Står det i avisen, er det liten grunn til å tvile på at det har skjedd. Derimot må en selvfølgelig ta høyde for at hendelsen har tatt «farge» etter å ha gått gjennom redaksjonen. Når jeg leser aviser, tolker jeg dem både som levning (et tankeinnhold eller uttrykk for noe) og som beretning (som forteller om en sak), og jeg er ikke opptatt av avisenes politiske tilhørighet. For meg er de *først og fremst* viktige i den grad de kan ta oss med ned i gatene og inn i situasjonene.

I tillegg til aviser, bruker jeg trykte kommune- og stortingsforhandlinger, forskrifter fra slaktehuset i Trondheim og noen bøker og småskrifter fra tiden rundt 1900. Ofte henter jeg bare opplysninger fra dem. Et viktig unntak er en jubileumsbok for slakterforeningen i Trondheim, som jeg i stor grad tar for meg som en levning. Tre bilder er inntatt løpende i teksten. Disse er ment kun som illustrasjoner – informative tidsbilder som viser hva det er snakk om.

¹⁹ Cserhalmi 2004, s. 34.

²⁰ Kjeldstadli 1999, s. 135.

²¹ Sitert etter Tjelmeland 2004, s. 129

²² Kaldal 2003, s. 52.

²³ Tjelmeland 2004, s. 115.

1.5 Litteratur – satt inn i «tidløs» historikk

Når det handler i det vesentlige om forholdet mellom dyr og mennesker, er det naturlig å starte med å si noe om den forskningsretningen som gjerne kalles for menneske-dyr-studier, eller *Human-Animal Relations Studies*. Retningen har røtter i sosial- og kulturhistorie, strukturalistisk antropologi og såkalt *Animal Studies* (som er mer betegnende for den aktivistiske dyrerettighetsbevegelsen som oppstod i 1970-årene). Det er et stort og tverrfaglig forskningsfelt som har vokst mye i løpet av de siste tiårene.²⁴

En stor del av den forskningslitteraturen som er relevant for mine problemstillinger, hører enten til innenfor dette feltet eller er beslektet med det på noen måte. Etersom oppgaven min er av en viss bredde, vil jeg i det følgende trekke fram *noen* forskere og titler som har relevans *i sammenheng med* de forskjellige innfallsvinklene og problemstillingene som berøres i oppgaven – først presentert på en «tidløs» måte.

1.5.1 Hvorfor skrive om dyr?

Mennesker har et *spesiesistisk* forhold til dyr, er det blitt sagt. Vi bruker dyr til alle tenkelige formål, og vi bryr oss *i det store og hele* ikke så mye om hva som skjer med dem.

Spesiesisme, skriver Ragnhild Sollund, Morten Tønnessen og Guri Larsen i antologien *Hvem er villest i landet her?*, «kan forstås som det å forskjellsbehandle skapninger av en annen art simpelthen fordi de ikke er mennesker».²⁵ Overført til historieskriving, kan det vel kanskje sies at dyrene ikke bare (ofte) uteblir fra historien, men også det dyr gjør eller har gjort, er generelt sett av underordnet interesse.

Erica Fudge er en litteraturforsker som har interessert seg for dyr. Hun mener at menneskets *antroposentriske* verdenssyn er en hindring for å virkelig forstå mennesket. Fudge vil ha oss til å skrive historie der vi *re-situerer* oss selv, for ved å innta den svake partens posisjon – den som hører til dyrene eller de historiske «taperne» – vil vi bedre kunne forstå oss selv:

We must abandon the status of the human as it is presented within humanist history; we must read against this. Instead, we need to assert and assess the ways in which ‘human’ is always a

²⁴ Gjerløff & Møllerhøj 2009, s. 13. Sollund, Tønnessen & Larsen 2013, s. 13.

²⁵ Sollund, Tønnessen & Larsen 2013, s. 16.

category of difference, not substance: the ways 'human' always relies upon 'animal' for its meaning.²⁶

Dette er en interessant måte å se det på. Mennesket er ikke substans i seg selv, men *blir* det i møte med dyrene. I tidligmoderne tid fantes det et teologisk forankret *offisielt* syn på dyr, skriver historikeren Keith Thomas i *Man and the Natural World*. Dette synet så mennesker og dyr i et markert hierarki, og dyrene ble framstilt som selve antitesen til mennesket. Dyr manglet de unike menneskelige egenskapene, som språk, rasjonalitet og religion, og var derfor som Thomas skriver, «the most readily-available point of reference for the continuous process of human self-definition».²⁷

På den andre siden var det også mye *nærhet* mellom dyr og mennesker som *ikke* var tynget av teologiske krumpring, og det er vel først i senere tider at nærheten mellom mennesker og i hvert fall «produksjonsdyr» virkelig har endret karakter, skal en tro Sollund, Tønnesen og Larsen:

Mens det [...] helt opp til industrialiseringen av husdyrholdet på 1950-tallet var en større fysisk nærhet mellom husdyr og menneskene som eide dem, som gjorde at «husdyr» var en betegnelse som kunne rettferdiggjøres, medførte industrialiseringen en økt avstand mellom bonde og dyr som gjorde dyrene til produksjonsenheter snarere enn individer. Dermed ble også bondens rom for å etablere nærhet til sine dyr, og med det bondens mulighet til å *se* dem og utvikle empati med dem, sterkt redusert.²⁸

Den fysiske nærheten til dyr kan kanskje oppfattes som en mer eller mindre sentral ingrediens for hvordan vi behandler dem. Veterinær Bergljot Børresen har skrevet om en *jegerufølsomhet* i mennesket som setter det i stand til å jakte, drepe og være rå på andre måter. Men denne ufølsomheten er bare *en* tilstand, for mellom denne og andre tilstander, finnes bryteren – eller *instinktet* – som «svitsjer» mellom de forskjellige innstillingene. Mennesket kan være både kald og rasjonelt kalkulerende (til byttedyr, for eksempel), eller varm og omsorgsfull (til

²⁶ Fudge 2002, s 15.

²⁷ Thomas 1984, s. 32, 40.

²⁸ Sollund, Tønnessen & Larsen 2013, s. 10.

kjæledyret eller til den trofaste melkekua, for eksempel), men da handler det mye om hvorvidt dyret betraktes som et *individ* eller ikke.²⁹

Når vi står og betrakter et dyr foran oss, så ser vi kanskje dyret *som* individ. I hvert fall ser vi et dyr. Hører det også. Ja, kan hende vi til og med *studerer* det. Kriminolog Guri Larsen ønsker å formidle historien bak «kuer og kalvers livsløp som matobjekt fra fødsel i fjøset til død i slakteriet».³⁰ I *Hvem er villest i landet her?* blir vi med Larsen når oksekalven Tussi sendes til slakteriet, seks måneder gammel:

Det som gjorde [...] sterkt inntrykk på meg i slakteriet, var de ventende dyrenes høylytte vokalisering. Ved ankomsten hørte jeg høye hyl fra avdelingen med griser, og kuene som stod i ventebinger før slakting, rautet hele tiden og langt mer kontinuerlig enn slik jeg hadde hørt i fjøset. For meg hørtes det ut som angstlyder, men om det kun er min tolkning, vet jeg heller ikke. Det jeg er ganske sikker på, er at de kalvene jeg har kjent siden fødselen og fulgt hele livet deres, hadde et annet kroppsspråk på slakteriet enn det jeg hadde sett tidligere i fjøset. At Tussi prøvde å flykte tilbake til slakteribilen, tolker jeg som et tegn på at han var redd og ikke skjønnte hva som skulle skje med ham. Dyr har kanskje ingen klar bevissthet om døden, men de føler seg utrygge i helt ukjente og for dem uforutsigbare omgivelser.³¹

Larsens historie bak maten er også en beretning om et slaktemiljø, og mer konkret: en fortelling om dyrs respons i møte med dette miljøet. Førstehåndsobservasjonene setter oss i kontakt med Larsens egen opplevelse. Hun *hører* den høylytte vokaliseringen og den kontinuerlige rautingen, og hun *ser* et annet kroppsspråk i slakteriet enn det hun kjenner fra fjøset. Inntrykkene farges, filteres, dels gjennom erfaring med kuers og kalvers lyder og kroppsspråk, og kanskje også dels av ulike følelser, forestillinger og forventninger som slaktemiljøet vekker hos henne. Hun skiller klart og tydelig sine egne tolkninger fra det som er hevet over enhver tvil: at dyr «føler seg utrygge i helt ukjente og for dem uforutsigbare omgivelser».

Det at Guri Larsen ser og hører dyrene inne i slakteriet, har i og for seg noe tidløst ved seg. Samtidig kan det jo hevdes at de «angstlydene» Larsen hørte, har mer å gjøre med *hvor* hun

²⁹ Børresen 1996, s. 40-43, 67.

³⁰ Larsen 2013, s. 141, 148.

³¹ Larsen 2013, s. 161.

befinner seg og *når* hun befinner seg. Kulturhistoriker Liv Emma Thorsen peker på nødvendigheten av å skille mellom det *sansbare* på den ene siden, og det *temporære* på den andre siden: «forholdet mellom mennesker og dyr inneholder sanseopplevelser som er allmenne, samtidig som de viser at formidlingen av sanseopplevelser filtreres gjennom en temporært betinget retorikk».³² Dermed kan det se ut som at sansning er noe vi alle gjør til enhver *historisk* tid. Men hva det *betyr* har skiftende betydning.

1.5.2 Relevant litteratur for analysene

Her vil jeg bare trekke fram noen av de mer sentrale navn og titler som jeg bruker mer eller mindre gjennomgående i oppgaven.

Spesielt relevant i forbindelse med spørsmålet om bønders tilnærminger til dyr, er Markus Cserhalmis *Djuromsorg och djurmisshandel 1860-1925* og Nils Lids *Norske Slakteskikkar* fra 1924. Lid samlet inn opplysninger fra bygdene i sin egen samtid, og langt på vei bruker jeg dette verket som en kilde og en inngang til å forstå mer av hvordan bønder har tilnærmet seg slakting og slaktedyr.

Flere har skrevet om dyrebeskyttelse på 1800-tallet og hvordan dette kom til uttrykk. Hilda Keans *Animal Rights* og Harriet Ritvos *The Animal Estate* er to viktige verker i den forbindelse. Det er også *Reckoning with the Beast* av James Turner.

For opplysninger om måten forskjellige kulturelle koder har kommet til uttrykk i dagliglivet, har jeg hatt stor nytte av Ingar Kaldals bok *Veit og gate* om dagligliv i Midtbyen i Trondheim.

I forbindelse med slakting har Nöelie Vialles *Animal to Edible* vært nyttig. Vialles skriver først og fremst slakterier i Frankrike på 1980-tallet, men har likevel mye å si om både historikk og slakterpraksiser. Andreas Snildal har derimot mye å si om slaktehusreform og konflikten rundt spørsmålet om jødisk-slaktemetode.

³² Thorsen 2009, s. 37.

Liv Emma Thorsen har skrevet mye om forholdet mellom dyr og mennesker, og har argumentert sterkt for at dyrene bør skrives inn i historien. Jeg har hatt stor bruk for flere av hennes artikler.

1.6 Oppgavens struktur

Jeg starter med å ta for meg noen strukturelle forhold, forhold som dels har med miljø, omgivelser og teknologier, og forhold som har mer å gjøre med mennesker, menneskers behandling av dyr og dels med dyrebeskyttelse og lovgivning. Dessuten vil jeg trekke fram noen metodiske muligheter for å *se* dyrene i historien.

I kapitlet om levende transport går jeg nært inn på episoder i Trondheim by. Her er det et formål i seg selv å prøve å skape et bilde over slaktedyrtrafikken, hvor «ofte» en kunne regne med å møte på en slakteokse, for eksempel. Jeg tar også for meg ulike sider ved møtene mellom dyr og mennesker: når kan de ha vært forargelige; når kan de ha vært avskyvekkende; når befant slaktedyret seg i sentrum av konflikt; og hva kan det ha hatt å si for folk som arbeidet og folk som så på? Slike spørsmål reiser jeg der.

I kapitlet om slakting går jeg til slaktehallen, men da ikke nødvendigvis i Trondheim. Her er det snakk om hvilken som helst slaktehall. Derfra foretar jeg en mer eller mindre etnografisk, mer eller mindre eksperimentell undersøkelse av slaktingens univers. Hva kan en bonde ha tenkt om den «nye» slaktehallen? Hva med de som arbeidet der? Hva kan ha vært viktig *for* slakteren? Hva kan *synet* ha hatt å si for måten det ble tenkt omkring slaktehallen som sted?

I et siste, kort kapittel, reiser jeg spørsmålet om hvorvidt slaktehuset i Trondheim skulle forvises eller ikke. I hvilken grad kan en si at slakting i byen var noe som skulle, eller *burde* skjules?

Alle konklusjoner er det naturlig for meg å ta bakerst i oppgaven.

2 Hensynsløse strukturer og strukturell hensynsløshet

2.1 Synlige dyr

I boken *Hvem er villest i landet her?* peker kriminolog Ragnhild Sollund på en undersøkelse av norsk kyllingproduksjon fra 2011. Mattilsynet fant da brudd på dyrevelferden i alle ledd: fra rugeriet (der kyllinger blant annet falt av eller ble klemt i sorteringsbåndet), til transporten, oppstallingen og slakteriet. Kyllingtransporten foregikk med «gamle og for dårlig vedlikeholdte transportcontainere, og mange av containerne var slik at dyrene lett kunne skade seg», het det i rapporten.³³

Kyllingproduksjonen er et eksempel på hvordan dyr omslutes av våre (industrielle) strukturer. Den er også et eksempel på strukturelle problemer, som i det store og hele er usynlige for de av oss som bare møter kyllingene «stekeklare» i butikkhyllene. Det er en sammenheng mellom vår nærhet til (eller avstand fra) dyr, og måten vi organiserer økonomien på, skal en tro Susan Pearson og Mary Weismantel:

Hidden behind closed doors and segregated from towns and cities, the processes of raising, slaughtering, and rendering animals into products are industrial and impersonal. *Our relationship with these animals thus mirrors society's spatial and economic organization.* The industrialization of farming and its attendant economies of scale have removed from sight the evidence of our intense dependence on animals.³⁴

Pearson og Weismantel har et godt poeng: i dag er *bevisene* for vår avhengighet og forbruk av dyr lite synlige. Men jeg vil legge til: lite synlige i det fysiske rom.³⁵ I et bymiljø rundt 1900, ville tilsvarende problemer ofte ha ligget klart i dagen for enhver forbipasserende. For eksempel på torget:

³³ Sollund 2013, 255-256.

³⁴ Pearson & Weismantel 2010, s. 29-30. Min utheving.

³⁵ Det finnes jo et hav av tekst, bilde og video f.eks. på internett.

En kone fra Ørlandet er ilagt mulkt for dyrplageri. Hun stod paa torvet og solgte høns. Disse hadde hun i en liten kasse hvor de knapt kunde faa luft, og de var desuten bundet sammen, saa de heller ikke kunde røre sig. Stadsdyrlegen fandt at tilfældet var grov mishandling av dyr.³⁶

Eller på kaiene:

Lørdag ankom hertil med dampskibet «Mercur» fra Stavanger en del kyllinger. Fuglene var stuvet ind i saa trange kasser at de maatte sitte oppe paa ryggen paa hverandre, og følgen var at nogen og tredive kyllinger var traadt ihjæl av sine kamerater. Avsenderen vil forhaabentlig maatte staa til rette for sit dyrplageri.³⁷

Nede paa jernbanekaiene opdaget man i formiddag 3 kasser fjærkræ som var kommet fra Ørlandet. Det viste sig at kasserne var saa lave og trange at dyrene paa ingen maate kunde staa opreist, og et par fugle som hadde stukket hodet ut gjennom nogen sprinkler var halvveis ihjækkemt. Politiet tok sig av baade fuglerne og kasserne. I forrige uke beslagla politiet en kurv og 2 kasser fjærkræ som tilhørte samme avsender. Han er nu anmeldt for dyrplageri.³⁸

Forleden dag ankom der hit til byen en kasse levende høns fra Brækstad paa Ørlandet. Kassen som indeholdt 8 dyr, var saa liten og trang at de ikke kunde staa ved siden av hverandre og ikke holde sig opreist. Ved fremkomsten hit var de ganske blodige. Politiet blev straks budsendt, og avsenderen faar for haabentlig en ordentlig lærepenge for sin mishandling av dyrene.³⁹

Disse eksemplene synliggjør noen strukturer slik de har sett ut rundt 1900. Likheten med Mattilsynets funn er slående, og jeg tenker at en viktig årsak til at vi kommer så nært innpå akkurat disse dyrene, er nettopp fordi noen har reagert på det de har oppfattet som mislighold av fjærkre. I dette tilfellet har dyrene etterlatt seg spor fordi noen har brydd seg med dem, og ikke minst fordi fjærkreets «vel» har blitt sett på som relevant, både i et humant og økonomisk perspektiv.

³⁶ *Adresseavisen*, «Bynyt. Dyrplageri», 24.09.1914.

³⁷ *Adresseavisen*, «Bynyt. Stygt dyrplageri», 12.07.1911.

³⁸ *Adresseavisen*, «Bynyt. Dyrplageri», 12.08.1913.

³⁹ *Adresseavisen*, «Bynyt. Dyrplageri», 07.02.1914.

2.1.1 Forsømte dyr

Produksjonsdyr startet livene sine på gårder og småbruk, men det var gjerne når de var på vei til byen (eller på vei *i* byen) at de ble synlige for mange og på andre måter. Den danske historikeren Anne Katrine Gjerløff har også antydnet at det var først når de ble synlige *på vei til noe*, at dyrebeskyttelsen i Danmark fattet interesse for produksjonsdyrene.⁴⁰ Når dyrene var på vei til Trondheim, reiste mange av dem med dampskip som «Herlaug», «Rauma» og «Stenkjær»:

Her har iaar foregaaet et efter vore Forholde noksaa stort Salg af Slagtekreaturer [...] et Forhold, som er alt andet end tiltalende og opbyggeligt. Kreaturene [sic] lider sørgelig ondt under Transporten paa Skibene [...] sent Fredag Aften sættes [de] ombord i en Pram og staar der Natten over, indtil det behager at sætte dem ombord i det til Trondhjem gaende Skib [...] det har foregaaet og det endog tidlig paa Vaaren, mens Veiret er koldt. Og naar Kreaturerne tages paa Land istedetfor at sættes i en Pram for Morgenens efter at føres til Indherredsskibenes Ekspedition, saa er der ingen Steds at sætte dem under Tag, undtagen at det kan bero paa Tilfældet. Og Kreatur, som sendes, uden at Eier eller nogen Vedkommende er med, faar ikke Mad eller Vand underveis, og det er ikke saa ganske kort Tid, det staar paa [...] det henstilles til Vedkommende at tage under Overveielse, hvorvidt den nærværende Ordning er forsvarlig og bør taales, seet enten fra et menneskeligt eller Forretningssynspunkt.⁴¹

Det er påfallende hvordan skribenten avslutter med et valg: er ordningen forsvarlig sett *enten* fra et humant eller et økonomisk perspektiv? Dette mener jeg illustrerer den nære forbindelsen mellom humanitet overfor dyr og økonomiske kalkuleringer. Produksjonsdyr har pengeverdi, og dette tilfører alltid et avveiningsmoment. Spesielt relevant er det å merke seg den store omleggingen fra jordbruk til husdyrhold på 1800-tallet. Ifølge Anne Katrine Gjerløff førte denne med seg en tilsvarende stor interesse for velferden til produksjonsdyrene:

In the last decades of the 19th century the wellbeing and care for the cows is a common theme in farming literature. But the argument is primarily a question of profit [...] Animal welfare is not an isolated argument; the interest of the cows and the farmers are described as mutual [...] Current animal husbandry was compared to older and less productive ages, and *the conclusion*

⁴⁰ Gjerløff 2009, s. 115.

⁴¹ *Adresseavisen*, «Fra Ytre Namdalen», 24.06.1898.

*was repeatedly the same for each animal species described: progress in amounts of production is equivalent to progress in animal welfare!*⁴²

Dyr på bondegården kan vel for det meste ha hatt gleden av daglig tilsyn. Men dyr på reise ble ofte forsømt innenfor «kalde» strukturer og «harde» menneskelige interesser. I 1913 vurderte Landbruksdepartementet hva som lønte seg best mellom å sende levende dyr eller ferdig slakt (kjøtt) hele veien fra Nordland til Kristiania. Avveiningen er innlysende i følgende eksempel:

Vistnok opnaar det nyslagtede kjøt i markedet noget høiere pris, men denne kan ikke forutsees at ville dække alle de med transporten av de levende dyr forbundne økede omkostninger, og dertil kommer de humanistiske hensyn overfor det større og mindre dyrplageri som er uomgjængelig forbundet med først en lang dampskibsreise paa et par dage langs en for storm og sjøgang utsat kyst, og derefter en jernbanereise paa ca. et døgnns tid før man naar hen til hovedmarkedet. Det har saaledes vist sig at ikke faa kjøer paa reisen fra Trondhjem til Kristiania har faat saakaldt «jernbanefeber», og at kjøtet av den grund efter slagtingen enten har maattet helt kasseres eller stemples som andenklasser.⁴³

2.1.2 Sykdom i framskrittsfortellingen

Jernbanereisen ha vært en av de virkelig store påkjenningene for dyr. Samtidig er den et interessant eksempel fordi den representerer en stor og moderne bragd i menneskehetens historie. Folk drømte «om å binde hele landet sammen i ett stort jernbanenett».⁴⁴ Metaforer som «bandet av stål» og «hästar av järn» sto for menneskets framskritt og «triumf över naturen och erövring av vildmarken».⁴⁵ Noen dyr fikk det jo også bedre, på sikt: «Det fins vel intet liv i landet», skrev Knud Knudsen i en reisedagbok, «som jærnvejen har frelst for flere lidelser, flere pinsler, enn hæstene, især på linjen Kristiania-Trondhjem».⁴⁶

Mange mente at det gikk en «jernbanefeber» over landet.⁴⁷ Denne feberer «rammet» jernbaneoptimister, men bare i metaforisk forstand. Symptomene var milde, et snev av iver, kanskje, men ingen smerter å snakke om. På den andre siden rammet den også dyr, ikke i

⁴² Gjerløff 2009, s. 119. Min utheving.

⁴³ *Trondhjems Folkeblad*, «Kjøtforsendelsen fra Nordland. Slagtet kjøt eller levende dyr?», 28.01.1913.

⁴⁴ Kjeldstadli 2005, s. 131.

⁴⁵ Sundin 2006, s. 187.

⁴⁶ Sitert etter Rogan 1986, s. 187.

⁴⁷ Bergh 2004, bl.a. s. 20, 85 ff.

billedlig forstand, men som en reell og livstruende tilstand med et dramatisk sykdomsbilde. *Dagbladet* gjenga i oversetning fra et tysk veterinærblad:

Dyrene blir urolige, bevæger sig slingrende med strakt Hale; Bagdelen er kraftløs. Dyrene styrter snart sammen [...] og [...] blir liggende temmelig urolig [...] Aandedrættet er forøget, besværet, tilslut stønnende. Samtidig er der Forstoppelse [...] Dyrene tørster ofte. Hyppig optrær – uafhængig af Fødselsakten – stærke Veer. Bevidsthed og Følelse er ikke forstyrret. Ca. 90 Procent af Tilfældene ender dødelig.⁴⁸

Jernbanen kan ha vært en velsignelse for samferdselen, men den ble samtidig sett på som et mareritt for dyrene. I *Nordenfjeldsk Tidende* fikk lesere

en liten Prøve paa hva disse stakkars Kreaturer maa lide, især nu efter at den nye Ilgodsroute kom istand. Nat til 2den Oktober stod der 2 Vogne med Kreaturer paa T.hjems Station og i Nat 1. *Naar man vet, at Kreaturerne ikke kan ligge i en Jernbanevogn, og at Ruten fra Sunnan til Kristiania er hele 2 Døgn, saa forstaar man, hvad Dyrene maa Lide.*⁴⁹

En gårdbruker fra Trøndelag kunne melde at han hadde sett dyr «staa og slikke rimet av vognene, mens toget gik over fjeldet. Det var det eneste de hadde at læske sig med underveis»,⁵⁰ mens kaptein August Geelmuyden Spørck *lyste* inn de *mørke* godsvognene, slik at Stortinget i 1900 selv skulle få «se» hvordan kuer og okser sto «bøiede og krogede» der inne. «Jeg tviler ikke paa, at forsamlingen vil give mig ret i [...] at de *ikke er ordnede paa en saadan maade, at de er værdige for et moderne samfund*, naar man hører, hvordan det gaar for sig», sa Spørck.⁵¹

2.1.3 Forsømte dyr synliggjøres – et metodisk blikk

Mennesker som uttrykte bekymring over de forsømte dyrene, gjorde det enten fordi de så og hørte dem, eller fordi de tenkte på dem. Dyrene var så nært innpå menneskene og den daglige

⁴⁸ *Dagbladet*, «'Jernbanefeber' hos Kjør», 04.01.1900.

⁴⁹ *Nordenfjeldsk Tidende*, «Dyrplageri ved Kreaturtransporten med Jernbanen», 04.10.1907. Min utheving.

⁵⁰ *Social-Demokraten*, «Kvægtransporten paa Statsbanerne. Uten mat og drikke i 1 ½ døgn», 07.01.1913.

⁵¹ «Ang. statsbanernes driftsbudget» i *Stortingsforhandlinger 1899/1900. Syvende del. Forhandlinger i Stortinget 1900*, s. 557. Min utheving. Se også Bjerke & Stenersen 2002, s. 86.

erfaringen, at de *angikk* folk på en eller flere måter. Det var relevant å skrive om den «triste» tilværelsen til dyrene. Mennesker så dem, skrev om dem og etterlot seg spor på veien.⁵²

For oss som kommer etter, kan slike spor være en dør inn til dyrenes egen hverdag. De forteller noe om at også dyrene lever *i* historien, og at de *har* sine historier, selv om disse hverken trenger å ha vært spesielt betydningsfull (for ettertiden) eller videre spennende (for dem). Og selv om dyrene trenger hjelp til å skrive om seg selv, betyr ikke det at de bare fungerer som *representasjoner* for hva mennesket har tenkt. Det gjør de også, men jeg tenker at slike spor setter oss i berøring både med tenkte tanker og med individuelle og «usynlige» dyr. De blir til en viss grad som Liv Emma Thorsen har formulert det: «en påminnelse om hva det vil si å være menneske og om *at det leves andre liv parallelt med våre egne*».⁵³

Dyrene blir også synlige når *metaforer* snus og vendes på. Litteraturforskeren Lindgren Johnson illustrerer metaforens implikasjoner ved hjelp av to eksempler hentet fra amerikansk historielitteratur: «the only thing *slaughtered* in the Slaughterhouse cases was the right of the Negro to equality»; og «It was the equality that the Slaughterhouse Act had *butchered* in 1869».⁵⁴ Dette, hevder Johnson, er en begrepsbruk som tilslører og leder blikket vekk fra dem som *egentlig* slaktes. «[T]he animal ‘counts’ only in this indirect, appropriated representation», skriver hun.⁵⁵

Kan ikke det samme sies om «jernbanefeber»? Jernbanefebere setter historien på prøve. Den illustrerer møtet mellom det moderne i teknologisk forstand, og det uverdige og umoderne i humanistisk forstand. Begrepet synliggjør dyrene *bak* framskrittet, og det åpner muligheter for å se større betydninger i samspillet mellom teknologi, økonomi, levende dyr og menneskelige selvforestillinger.

⁵² Bl.a. Thorsen 2006, s. 25.

⁵³ Thorsen 2006, s. 25. Min utheving.

⁵⁴ Johnson 2008, s. 199. Sitert etter samme. Mine uthevninger. «The Slaughterhouse Cases» var en konflikt i USA fra 1860-årene som handlet om slakterettigheter, sentralisering av slakterier og de svartes rettigheter.

⁵⁵ Johnson 2008, s. 199.

Kreaturtransport på dampskip. (Anders Beer Wilse, 1912).

2.1.4 Hensynsløshet på to måter

Som flere av eksemplene over illustrerer, var det en nær sammenheng mellom nærings- og infrastrukturer på den ene siden, og dyrplageri på den andre siden. Tilbake i byen (Trondheim) finnes det en kommentar fra overdyrlege Oluf Vold, der han uttaler seg om dyrenes ferd til byen og til slakterbenken på denne måten:⁵⁶

Efterat Dyrene under Befordring paa Landevei, Jernbane eller Dampskib kan have udholdt større eller mindre Plager, bliver de her ved Landsætningen i Regelen overleverede til Kaigutter, som driver dem igjennem Byen, ofte under Mishandling, for at aflevere dem dels i Bondelogiernes mørke og urene Stalde, dels i forskjellige Slagterier. Her maa Dyrene ofte udholde store Lidelser baade ved forsømt Forpleining og ved den store Rædsel, hvori de sættes før og under en raa Slagtemaade.⁵⁷

⁵⁶ Vold var blant annet amtsdyrlege i Selbu (1891-1900) og medlem i *Foreningen til Dyrenes Beskyttelse i Trondhjem og Omegn*, se Halvor Horne, *Norske dyrlæger. Med en kort oversigt over det norske veterinærvesen*, Kristiania 1916, s. 38.

⁵⁷ *Adresseavisen*, «Mishandling af Dyr. Fra Overdyrlæge Vold», 14.11.1891. «Dyrenes Behandling her i Trondhjem», 25.11.1891.

Dette kan leses som et konsentrat av hovedstrukturene i datidens dyretransport. Samtidig uttrykkes det en tydelig og negativ assosiasjon, der hver en vei og hvert et stoppested representerer større eller mindre plager for dyrene.

Skildringen kan tolkes som at hensynsløshet bunner i to ting. For det første: omgivelser og miljøer. Dyrene flyttes fra det ene til det neste (fra vondt til verre). De er fullstendig overgitt til elementene rundt seg og det finnes ikke spor av handling fra deres side. For det andre: menneskelig råskap. Det er mennesker og menneskapede miljøer som påfører dyr plager og lidelser.

Sånn sett kan den forstås som en kommentar på det å overlate dyr til *strukturell hensynsløshet* (gjentakende mishandling, forsømmelse, menneskelig svikt osv.), men også til *hensynsløse strukturer* (transportmidler, mørke bondelogier, slakterier osv.). Å beskytte dyr mot unødig lidelse forutsatte med andre ord grunnleggende forandring på to plan: forandring av den tradisjonelle infra- og næringsstrukturen, og forandring av visse mennesker i den. Og vi skal møte noen av dem etterhvert.

2.2 Grusomhet og handlingsrom

Europeisk lovgivning på 1800-tallet gikk inn for å beskytte dyr mot *unødvendig* lidelse og *meningsløs grusomhet* (jf. begrepet *dyrebeskyttelse*, eng. *animal protection*). De var typisk sedelighetsparagrafer, opprettet dels for å beskytte dyr mot ugjerninger begått av andre enn eieren, og dels for å straffe uønsket atferd.⁵⁸ Lovgivningen bar preg av et komplisert begrepsapparat. I norsk straffelov fra 1842 ble det for eksempel skilt mellom mishandling, grusom mishandling og «særdeles Grusom» mishandling, og dette var ledsaget av en innviklet påtalerett som skilte mellom privat og offentlig påtale, alt etter hvorvidt det ble vist grusomhet under mishandlingen.⁵⁹

Moralske uttrykk som grusomhet (og fra revisjonen i 1902: ondskapsfullhet) er symptomatiske for en lovgivning som søker å straffe og korrigere uønsket *atferd*. På den andre siden, og mer interessant her, er det at loven kan tolkes som uttrykk for en bestemt

⁵⁸ Sandøe & Christiansen 2009, s. 24.

⁵⁹ Schmidt 1850, s. 573. Schilbred 1959, s. 60. Hele dette vanskelige begrepskomplekset lå til grunn for revideringsforslag, blant annet i 1862, 1887 og 1901.

anerkjennelse av menneskets rett til å utnytte dyr. Den åpner for et handlingsrom der mennesker har adgang til å behandle dyr *i henhold til* menneskelige interesser. Markus Cserhalmi viser hvordan svenske lovgivere tenkte rundt midten av 1800-tallet, og skriver blant annet at «Lagutskottets medlemmar menade [...] att det fanns tillfällen då människor kunde behöva slå sina djur för att få dem att lyda». ⁶⁰ Det å skille mellom grusom mishandling og «bare» mishandling kan derfor forstås som en «reality check», eller som bondepolitikeren Ole Gabriel Ueland antydte i Odelstinget i 1862: en anerkjennelse av den «Nødvendighed at maatte behandle [...] Kreaturer just ikke paa den lempeligste Maade». ⁶¹

Markus Cserhalmi mener at relasjonen mellom bønder og dyr i fortiden kan forstås som en uutalt kontrakt med gjensidige forpliktelser. Bonden skulle føre og stelle godt med dyrene, mens dyrene skulle levere arbeid og produkter. Begge hadde retter og plikter. Hvis bonden stelte dårlig med dyrene, hadde han ikke rett til å kreve full innsats fra dem. På den andre siden, hvis et velholdt dyr ikke presterte som forventet (innenfor sine anerkjente fysiologiske grenser), kunne bonden med en viss rett tukte det. ⁶² I tillegg hevder Cserhalmi at denne kontrakten var internalisert som en «styrande djurdiskurs» i vanlige menneskers tenkemåte, og at den hadde en viktig funksjon i det daglige:

en sådan diskurs gav fördelar till den kultur som hyste den efter som den underlättade den dagliga kontakten mellan djur och människa. Istället för att varje människa i varje kontakt med djur skulle tvingas att stanna upp och ta medvetna, intellektuellt grundade och moraliskt korrekta beslut kring hur man ska handskas med det aktuella djuret kan man resonera om att diskursen, kulturen, eller den styrande vanan trädde in. Den gav blixtnabb styrning vilket möjliggjorde för individen att i de flesta fall uppvisa ett för den kulturen korrekt djurbeteende. ⁶³

Dette vil jeg si er et godt eksempel på hvordan en konvensjon (de gjensidige forpliktelsene) kan sies å ha *virket regulerende inn* på forholdet mellom mennesker og dyr.

⁶⁰ Cserhalmi 2004, s. 86.

⁶¹ «Om Mishandling af Dyr» i *Storthingstidende, indeholdende syttende ordentlige Storthings Forhandlinger. Forhandlinger i Odelstinget 1863*, s. 36, 44-45.

⁶² Cserhalmi 2004, s. 292.

⁶³ Cserhalmi 2009, s. 61

2.2.1 Tegn på forventning

Hvis det fantes takhøyde og rom for å være hardhendt *når det trengtes*, fantes det kanskje også forventninger til denne typen atferd. Jeg tror følgende eksempler kan tolkes i den retningen:

En Mand øverst fra Meldalskogen kom sidste Mandag kjørende til Svorkmo med en levende Ko fastrebet til Slæden – som et andet Stykke Vare-Kolli. Følgen var da ogsaa den, at da Koen skulde af Slæden, kunde den paa ingen Maade staa paa Benene. Skindet var da ogsaa afskrubbet et Par Steder, saa det lyste ind paa bare Kjødet. *Efter flere mislykkede Forsøg, saasom Spænd og Slag, for at faa den paa Benene igjen*, fik den ligge i ca. 1 Times Tid, og blev da baaret og tildels draget ind paa Jernbanevognen. Mon ikke Foreningen til Dyrenes Beskyttelse kunde sætte en Stopper for slig Transport av levende Dyr?⁶⁴

Måten denne episoden skildres på, antyder en viss regelmessighet omkring slike og lignende situasjoner. For eksempel: voldsutøvelsen beskrives som «flere mislykkede Forsøg, saasom Spænd og Slag, for at faa den paa Benene igjen». Dette tror jeg kan tolkes som en erkjennelse av at fysisk maktbruk *sorterte under* det som kan kalles for transportmetoder eller -strategier. Når dyr av en eller annen grunn ikke ville gå, var det så å si vanlig å gi dem litt «hjelp» på veien. Et eksempel fra Tempe (Trondheim) i 1919 illustrerer slike *forventninger* omkring rå maktbruk om ikke bedre:

En gaardbruker kom leiende med en okse som skulde til byen for at slagtes. Da oxen paa grund av varmen ikke orket at gaa længer, tok gaardbrukeren en staur og slog det arme dyr tilblods. Oksen var dog *for utmattet til at den trods mishandlingen kunde formaaes til at gaa længere*. Den maatte senere kjøres til byen.⁶⁵

Hadde ikke oxen vært «for utmattet», ville vel kanskje mishandlingen hatt den tilsiktede virkningen? Dette handler absolutt om en mer eller mindre tidløs og universell strategi som både har, er og vil være i bruk så lenge mennesker har behov for å kontrollere dyr.

Poenget mitt er imidlertid at eksemplene sier noe om forventningene rundt maktbruken, både hos den som ser (eller skriver!) og hos den som utfører. På den ene siden: den som *så*, ble ikke

⁶⁴ *Adresseavisen*, «Stygt Dyrplageri», 20.02.1910. Min utheving.

⁶⁵ *Adresseavisen*, «Bynyt: Grovt dyrplageri», 28.07.1919. Min utheving.

overrasket når en kar som behandlet levende dyr som «et andet Stykke Vare-Kolli», også *tillot* seg å være hardhendt. Med andre ord ligger det et mer eller mindre fordomsfullt menneskesyn til grunn for dette, en slags forhåndsdømming. På den andre siden: den som mishandlet dyret handlet bare etter sedvane. Han prøvde å «tvinge» dyret avsted i en situasjon der bedre alternativer ikke lå innenfor rekkevidde. Etter skildringene å dømme, var dyrene i disse to tilfellene i såpass elendig form, at gjentatte slag og spark bare bidro til å kaste et stygt skjær av grusomhet over hele situasjonen.

I en årsberetning for dyrebeskyttelsesforeningen i Trondheim finner jeg en annen innfallsvinkel til dette med forventninger rundt rå makt, men her antydes det samtidig noe om at «visse mennesker» i samfunnet bør endre vanene sine: «Når du kjøber koen, *da drager du den ikke afsted med slag og spark*; men du snakker godt med den, du klapper den og kjæler for den, – se hvor godt den skjønner dig, hvor taknemlig den ser på dig, og hvor villig den følger dig igjen et stykke».⁶⁶ Denne teksten og de to tekstene om episoder ute i det åpne, kan leses som gode eksempler på at rå maktbruk overfor dyr sjeldent kom som noen overraskelse på folk. Tvert imot.

2.2.2 Mishandling versus dyrplageri

Jeg tror det er god grunn til å nyansere litt mellom lovens begrep om «mishandling» på den ene siden, og offentlighetens begrep om «dyrplageri» på den andre siden. Folk kunne dømmes for mishandling, men da måtte også retten klare å skille mellom mishandling med «fornuftig Mening», og mishandling som røpet «en overordentlig Ondskab i Karakteren».⁶⁷

I motsetning til jury og dommer, sto menigmann i gaten friere til å tolke det grusomme på sin egen måte. Definisjonsmakten lå i større grad hos den eller de som *så*, og terskelen for å «dømme» må ha vært vesentlig lavere *ute* i samfunnet enn *inne* i rettssalen. I 1898 fremmet Hans Øverland fra straffelovskommisjonen en proposisjon som kaster lys over en mer «moderne» måte å tenke dyrebeskyttelse på:

⁶⁶ Beretning (10de) fra bestyrelsen i «foreningen til dyrenes beskyttelse i Trondhjem og omegn» om foreningens virksomhed i 1893, 1894 s. 19.

⁶⁷ «Om Mishandling af Dyr» i *Storthingstidende, indeholdende syttende ordentlige Storthings Forhandlinger. Forhandling i Odelstinget* 1863, s. 47-48.

Det maa siges at være i Overensstemmelse med Nutidens Opfatning, at 'Mishandling af Dyr' gjøres til Gjenstand for Paatale og Straf. Der haves nemlig Erfaring for, at opsigtsvækkende Mishandling af Dyr foregaar upaatalt. For en Del kan dette være en Følge af, at flere paatalte Tilfælde ikke med Bestemthed opfattedes som 'udvist Grusomhed' og derfor maatte lades ustraffede.⁶⁸

Her illustreres problemet med den gamle lovteksten klart og tydelig. Utsagnet kan forstås som en oppfatning av at loven og folkemeningen var i utakt med hverandre.⁶⁹ Proposisjonen kan tolkes som et tegn ikke bare på skiftende tider, men også på at temaet og erfaringene med det i det virkelige liv, både var vel kjent og utbredt på slutten av 1800-tallet. Behovet for ny lovtekst indikerer at samfunnet generelt var blitt mindre tilbøyelig til å ta mishandlingens *intensjoner* med i betraktning. Sånn sett kan en si at loven trolig ikke lenger speilet sin tid. «Nutidens Opfatning» var at dyr skulle ha rett til å slippe mishandling – og det altså *mer eller mindre* uavhengig av intensjonen bak.

2.3 Å møte råskapen hos voksen og barn

Rå, fysisk makt, kombinert med nyttesløse og derfor unødvendige metoder, var en rød klut for noen. Dette ser en mange eksempler på i avisene, men da handler det ofte om det synligste dyret av alle: hesten. En innsender med signaturen «X.» i *Adresseavisen*, skrev for eksempel at:

Hr. Redaktør! I en notis i «Adresseavisen» for igaaftes læste jeg om en vognmandsdreng som flere ganger har været i politiets klør for raa behandling av sin hest, og nu atter igjen for brutal mishandling blit ilagt en mulkt av 8 kroner [...] Det vil jo omtrent si det samme som at opmuntre gutten til at gjøre det samme op igjen, hvilket han visselig vil gjøre [...] Der hændte i England for ca. 3 uker siden at en mand, som hadde pisket sin hest, fik 2 maaneders tvangsarbeide. Jeg synes en saadan straf maatte være mere passende for mangen en brutal behandling av hester her i byen, *da man neppe kan tænke sig noget mer hæslig og utslag av feighet end at la sin sindsbevægelse gaa ut over en forsvarsløs hest, der mer end et andet dyr kun gjør sin pligt.*⁷⁰

⁶⁸ «Udkast til Almindelig borgerlig Straffelov for Kongeriget Norge. II. Motiver» i *Stortingsforhandlinger i Aaret 1898/99. Tredie Del*, s. 286-287.

⁶⁹ Jf. Cserhalmi 2004, s. 98-100. Cserhalmi beskriver en slik utvikling i svensk lovgivning.

⁷⁰ *Adresseavisen*, «Dyrplageri», 10.05.1911. Min utheving.

«X.» begrunnet strenge straffer med det som hun eller han anså som en virkelig karakterbrist. Ingenting var mer skammelig enn å gi slipp på selvbeherskelsen, miste kontrollen over seg selv og utnytte sin egen opphøyede posisjon overfor dyret.⁷¹ Det var flere slags ord og uttrykk som kunne brukes om dem som simpelthen viste seg som *rå* i andres øyne. «En droschekusk er anmeldt for uten foranledning at ha mørbanket sin hest paa gaten. *Slyngelen* vil forhaabentlig bli ilagt en klækkelig mulkt», sto det å lese i *Adresseavisen* i 1912.⁷²

Når dyrplageren var barn, var det kanskje mer nærliggende å ty til uttrykk som (i Norbert Elias' ånd) var betegnende for udåden, men også for barnets *ufullstendige* utvikling som sivilisert menneske:⁷³

I Indherredsveien blev man i formiddag vidne til et enestaaende stygt dyrplageri. En gut i 8—9-aarsalderen hadde bundet benene sammen paa en kat og stukket øinene ut paa dyret. Efter at denne stygge udaad var utført, benyttet han katten som leketøi og drog den gjennem gaten. Politiet blev opmerksom paa tilfældet og tok sig av dyret efter at *den lille barbars* navn var blit notert. Forhaabentlig vil gutten faa en saa kraftig lærepenge, at han for eftertiden taper al lyst til at plage sine medskapninger.⁷⁴

Fra midten av 1800-tallet og framover, finnes mange eksempler på måten råskap ble imøtegått – eller i hvert fall hvordan en *ideelt* skulle håndtere det. Dette har nok noe sammenheng med at mange oppfattet loven mot mishandling av dyr som mangelfull og ineffektiv. Det oppsto et «behov» for å *ta dyrplagere* på eget initiativ. Strategien formuleres tydelig i en artikkel i *Adresseavisen* desember 1860, her i forbindelse med «Mishandlingen [som] fremtræder i sin letsindigste og raaeste Form» i skyssvesenet:

Foreningen mod Dyrplageri har dog et Middel til sin Raadighed, som, brugt med Maadehold, neppe vil lade sig uden Vidnesbyrd, hvor Loven ikke kan naa, og det er *Offentliggjørelse*. Skal Selskabet udrette noget for sit skjønne Maal, maa dette Middel til, en skaanselløs Fremdragning for Lyset af *enhver faktisk* Mishandling, der kommer til dets Kundskab.⁷⁵

⁷¹ Se også Frykman & Löfgren 1994, s. 91.

⁷² *Adresseavisen*, «Bynyt. Dyrplageri», 09.01.1912. Min utheving.

⁷³ Se bl.a. Elias 2000, s. 109.

⁷⁴ *Adresseavisen*, «Bynyt. Oprørende dyrplageri», 11.09.1912. Min utheving.

⁷⁵ *Adresseavisen*, «Man har nu i det Thronhjemske en Forening mod Dyrplageri ...», 20.12.1860.

Denne formen for offentliggjøring innebar å kaste lys på enkelthendelser, typisk episoder der en bestemt person mishandlet et bestemt dyr. På denne måten ble både gjerningspersonen og offeret identifisert: dyrplageren og den uskyldige; den *klandreverdige* og den *beskyttelsesverdige*. «The more blameless the victims, the more horrifying the crimes and the more depraved the perpetrators», skriver Harriet Ritvo.⁷⁶

I årsberetningen til *Foreningen til Dyrenes Beskyttelse i Trondhjem og Omegn* (1893), går det fram hvordan det å påpeke, gripe inn og belyse kritikkverdige atferd ikke bare ble sett som et moralsk *imperativ*, men også et kollektivt ansvar med konsekvenser for den unnlattende:

Dyrplageren og den, der *rolig* ser på hans færd uden at påtale den, har ikke stort at lade hinanden høre, de er som stjæleren og hæleren; det er kun *halvgjort* arbejde ikke selv at være ond mod dyr; *helgjort* blir det først, når man søger at forhindre, at andre forsynder sig i denne retning.⁷⁷

Etter denne logikken, var det å ikke gripe inn det samme som å forsømme sin plikt som menneske. Den tause tilskueren var dyrplagerens medsammensvoren. I motsetning til dyrplageren var ikke den tause nødvendigvis hverken ond eller grusom, men så lenge hun eller han ikke foretok seg noe, var vedkommende også bare *halvveis* god. Et godt menneske gikk inn for et helgjort arbeid, nemlig å slå ned på hendelser, kritisere dårlig atferd og, om nødvendig, anmelde forhold til politiet.

I dyrebeskyttelsens tankeunivers var det gjerne en viktig forskjell mellom barn og voksne som plaget dyr. Anne Katrine Gjerløff har analysert skriftene til dyrebeskyttelsesforeningen i Danmark, og skriver at:

Børn opfattes ikke direkte som onde eller grusomme af natur, men som uciviliserede, som væsener, der endnu ikke har opnået den grad af menneskelighed eller dannelse, som opdragelsen skal indgive dem – ligesom de «vilde Folk», drengene blev sammenlignet med. Børn opfattes

⁷⁶ Ritvo 1990, s. 143.

⁷⁷ *Beretning (10de) fra bestyrelsen i «foreningen til dyrenes beskyttelse i Trondhjem og omegn» om foreningens virksomhed i 1893, 1894 s. 21.*

som ufærdige og impulsive; grusomheder tilskrives oftest tankeløshed, og kuren er enkel: børnene skal lære, at deres handlinger har konsekvenser, og at dyr kan lide og føle smerte.⁷⁸

Barn var hverken onde eller grusomme, men simpelthen uvitende om verden rundt seg. Med den rette oppdragelsen skulle de formes til gode og medfølende mennesker. Som den finske dyrebeskytteren Constance Ullner uttrykte det: «*at lære at kjende Dyrene, betyder at elske dem, – at elske Dyrene betyder at beskytte dem og tilslut: at beskytte Dyrene er at gavne Menneskene*». ⁷⁹ Sånn sett foregikk det mye *positiv* barneoppdragelse, der barn fra tidlig av fikk lære «å bli glad» i dyrene, en prosess som egentlig handlet om å humanisere barn «i sin almindelighed». ⁸⁰ Men det fantes også en strengere linje overfor ungdommen. Denne ble gjerne uttrykt på en måte som trolig siktet på å frata de unge all lyst til å plage dyr:

Vi skal søge at gjøre Ungdommen forstaaeligt, at det Menneske, som optræder brutalt og hensynsløst overfor Dyrene, har lige saa lidt Krav paa vor Agtelse som den, der med Ord eller Gjerning overfalder et Menneske og skader hans Legeme eller volder ham Skade paa hans gode Navn og Rygte. ⁸¹

Overfor voksne dyrplagere kunne strategien være kraftfull og fordømmende. En oppfordring i *Adresseavisen* i 1898, antyder både begrunnelsen for, og virkningen av dette med å alltid tiltale dyrplagere:

Alle gode Mennesker lider ved at se Dyrplageri; men meget faa drister sig til at tale til Dyrplagerne og bebreide dem deres Opførsel. «Det nytter ikke noget», siges der. Jo, sandelig, det nytter, om det end ikke i Øieblikket ser saadan ud. Den Mand, som slaar Hesten sin eller læsser for tungt, vil kanske lade, som han ikke hører din Advarsel, eller kanske give et uhøfligt Svar, ja kanske endog slaa Dyret for netop at ærgre dig. Men han skammer sig i sit Indre over Tilrettevisningen, især hvis flere Folk har hørt paa den, og han vogter sig for at give Anledning til at faa en saadan en Gang til. Derfor: Tiltal altid Dyrplagerne og bebreid dem deres Handlemaade! ⁸²

⁷⁸ Gjerløff 2008, s. 17.

⁷⁹ «Dyrebeskyttelsestankens opdragende Betydning» i *Dyrenes Ven* 1898, s. 3.

⁸⁰ *Beretning (10de) fra bestyrelsen i «foreningen til dyrenes beskyttelse i Trondhjem og omegn» om foreningens virksomhed i 1893, 1894 s. 13.*

⁸¹ *Adresseavisen*, «Om Dyrene», 11.01.1906.

⁸² *Adresseavisen*, «Paatal altid Dyrplageri!», 03.07.1898.

Jeg tror det ligger flere slags erfaringer bak en slik oppfordring. For det første setter den mennesker opp mot hverandre: *gode* mennesker *lider* på grunn av handlingene til *hensynsløse* mennesker. Oppfatningen av seg selv som dannet og kultivert er opplagt. For det andre sier den noe om måten *hensynsløse* mennesker svarte *gode* mennesker under slike omstendigheter: ikke bare avfeie, men til og med med en viss skadefryd – ved å slå dyret litt ekstra, bare for å ergre den sarte sjelen. Ingenting var verre enn en dyrplager som ga blanke både i andres følelser såvel som i loven.⁸³ Og for det tredje ser vi her en klar sammenheng mellom det å bli tiltalt i offentligheten – i andres påhør – og *skammen* som var forbundet med det.

Voksne dyrplagere ble noen ganger ansett for å mangle visse menneskelige kvaliteter, slik at det ikke var mulig å «redde» dem.⁸⁴ Sagt på en annen måte: kanskje lot det seg å forbedre dyrplagerens fysiske håndtering av dyr, men en fikk ikke alltid *ånden* med på kjøpet. I noen tilfeller hadde nok *bebreidelse* en effekt på den som ble tiltalt. I 1919 forsvarte for eksempel en gårdbruker seg i *Adresseavisen* etter å ha blitt beskyldt (og klandret) for dyrplageri i samme avis. *Han* ville ikke ha det på seg å være en dyrplager, og det faktum at både beskyldningen og forsvarsskriftet var anonyme, gjør vel saken bare mer bemerkelsesverdig.⁸⁵

2.4 Litt om «Pressens Pligt»

Dyrenes sak ser ut til å ha opptatt pressen i stort fra siste halvdel av 1800-tallet. Hvis en foretar et enkelt søk på ordet «dyrplageri» i Nasjonalbibliotekets digitaliserte avissamling, dukker det opp 3017 treff for perioden 1850-1920.⁸⁶ Dette er en betydelig mengde *omtalt* dyrplageri, og gir (om ikke annet) en tydelig indikasjon på dagspressens vilje til å vie temaet spalteplass.

I en avhandling om den svenske dyrebeskyttelsens tidlige historie, peker Karin Dirke på tidsskriftene og talen (agitasjonen) som viktige «propagandamidler» for foreningene. Tidsskriftene, skriver hun, «ansågs vara ett viktigt sätt att nå ut till allmänheten».⁸⁷ Sånn var det også i Norge. Det var visstnok ikke før i 1897 at den norske *Foreningen imod*

⁸³ Ritvo 1990, s. 138.

⁸⁴ Gjerløff 2008, s. 20.

⁸⁵ *Adresseavisen*, «Bynyt. Grovt dyrplageri», 28.07.1919 og «Publikums spalte. Grovt dyrplageri», 31.07.1919.

⁸⁶ Søk foretatt på <nb.no> den 24.11.2017. Selv om treffsikkerheten er god, må man alltid ta forbehold om begrensningene i søketeknologien.

⁸⁷ Dirke 2000, s. 126, 129. Jf. også Schilbred 1959, s. 49.

Mishandling af Dyr (1859) fikk eget foreningsblad.⁸⁸ Avisene var en nødvendig «formidler» av budskapet. Allerede i de første statuttene til foreningen het det at den skulle virke ved «Ofte gjentagende Henvendelser til Publikum gennem Pressen, for at opvække større Interesse for en Gjenstand af saa megen Vigtighed, skjønt altfor meget tilsidesat».⁸⁹

Avisene representerer i seg selv et offentlig rom. På en måte kan en si at det som skrives der, uttrykkes i «påhør» av andre. Murer Johan Berg fra Petersborg i Trondheim fikk for eksempel navnet sitt offentliggjort i *Adresseavisen* i 1861, anklaget for å ha mishandlet sin egen hest.

Medens Dyret jevnligt blev brugt til det tungeste Arbeide [...] erholdt det kun Sulteføde, og saa omsider saa elendig ud, at Eieren aldrig kom ind i Byen med Hesten og i det hele nødig vilde vise Folk den.⁹⁰

Hvis «storsamfunnet» hadde for vane å reagere mot dyrplageri på bestemte (forutsigbare) måter, blir det også mulig å forstå hvorfor Berg aldri tok hesten med seg inn i byen. Berg må ha vært klar over konsekvensene av å vise fram dyret sitt der.

Situasjonen ble vel neppe bedre når avisen fulgte opp saken i lys av nye undersøkelser: «Bergs Adfærd med Hesten er *endnu langt værre*, end der før var Grund til at antage, ja *saa afskyelig, som den vel kunde være*, og denne Adfærd har han vist i længere Tid».⁹¹ Her gikk avisen langt i å tilkjenne sin egen dom over ugjerningen. Nå heter det seg gjerne at alle gode ting er tre, men det syntes sikkert ikke murer Berg når han atter en gang fikk se navnet sitt på trykk, skjønt denne gang under overskriften «Personer [som] ere i dette Aar i søndre Thronhjems Amt tiltalte og straffede for Dyrplageri» – og i (utstøtt?) selskap med Ingebrigt Arntsen Løhre og Paul Pedersen.⁹²

Praksisen med å offentliggjøre navn på denne måten, kan ha ligget helt i grenseland for det som var lovlig. En fullt offentlig anklage (uten en gang ordentlig rettergang) var en form for

⁸⁸ Schilbred 1959, s. 51. *Foreningen imod Mishandling af Dyr* ble snart til *Foreningen til Dyrenes Beskyttelse*, dagens *Dyrebeskyttelsen*.

⁸⁹ *Morgenbladet*, «Christiania, den 18de Oktbr.», 19.10.1859.

⁹⁰ *Adresseavisen*, «Dyrplageri», 04.06.1861.

⁹¹ *Adresseavisen*, «I Anledning af ...», 08.06.1861. Min utheving.

⁹² *Adresseavisen*, «Følgende Personer ere i dette Aar ...», 21.11.1861.

æreskrenkelse, noe som under visse omstendigheter var straffbart.⁹³ Da den gamle straffeloven (1842) ble skjerpet i 1889, het det for eksempel at den «som bevirker eller søger at bevirke, at Noget finder Tiltro, som er egnet til at skade en Andens gode Navn og Rygte eller til at udsætte ham for Had, Ringeakt eller Tab af [...] hans [...] fornødne Tillid, straffes med Bøder eller Fængsel».⁹⁴

Dette kan godt ha medvirket til mer forsiktighet hos avisredaksjoner. Samtidig kan ikke loven ha hatt en umiddelbart avskrekkende effekt på alle. I det minste var det ikke i pressens interesse å oppgi et samfunnsansvar. Trønderavisen *Indherreds-Posten* er et godt eksempel. Den fant lite mening i å privilegere menneskers navn og rykte framfor dyrs lidelser: «Nu blir man sat i Fængsel, fordi man tillader sig at ytre et ufordelagtigt Ord om sine Medmennesker. Men om man plager *Livet* af en av sine Medskabninger, saa slipper man blot med en lille Mulkt», sto det i en artikkel.⁹⁵ Samtidig røpet den en radikal tilbøyelighet til å trosse loven: «Havde vi vist [hestedruknerens] Navn, havde vi ikke taget i Betænkning at offentliggjøre det. *Ti vi anser det som Pressens Pligt offentlig at stemple enhver Dyrplager*».⁹⁶

I en bok utgitt i forbindelse med *Adresseavisens* 200-årsjubileum i 1967, skriver forfatteren Wilhelm K. Støren:

Fra jakt til dyrplageri er dessverre avstanden ikke alltid så stor, og når vi nå er inne på denne saken, kan det nevnes at avisen hvert år offentliggjorde navnene på dem som i løpet av året i Søndre Trondhjems amt hadde vært tiltalt og straffet for dyrplageri. *Siden er man jo blitt atskillig mer ømskinnet når det gjelder slike og andre småforbrytere*.⁹⁷

Støren gir uttrykk for en mening om dyrplageri som pressen rundt 1900 *ikke* ville ha samtykket i. Tvert imot ble dyrplageri gang på gang trukket fram som et avskyelig samfunnsproblem, og ikke som noe «småkriminelt». Generelt kan en si at dyrebeskyttelse og kampen mot dyrplageriet var i vinden, noe også en stortingsrepresentant hadde bitt seg merke

⁹³ *Stortingsforhandlinger i Aaret 1842 1844*, s. 469-471.

⁹⁴ *Norsk Lovtidende. Iste Afdeling. 1889*, s. 181.

⁹⁵ *Indherreds-Posten*, «En Mand fra Beitstaden», 23.11.1889.

⁹⁶ *Indherreds-Posten*, «En Mand fra Beitstaden», 23.11.1889. Min utheving.

⁹⁷ Støren 1967, s. 156.

i: «Jeg synes, det er rare forhold, vi er oppe i for øieblikket [...] Dyrebeskyttelsesepidemien florerer i disse dage, og den gjør ogsaa sit indtog her i salen».⁹⁸

2.5 Dyrplageri som metonymi

Av det som er blitt skrevet over, ligger det klart i kortene at når dyrplageri ble omtalt, handlet det veldig ofte om noe annet og noe mer enn dyrene i seg selv. Dette er også poenget til kunsthistoriker Diana Donald når hun skriver at «Cruelty to animals was not only an egregious evil in itself; it provided a powerful metonym for the ills of society in general, and this may partly explain the frequency with which the issue was aired in the popular magazines of the time».⁹⁹ Det er interessant at Donald peker på frekvensen, omfanget, eller om en vil, interessen for emnet i tiden. Det er i seg selv en god indikasjon på at det ble forstått som en sak med omfattende implikasjoner for hele samfunnet.

Å se dyrplageri som metonymi, er også å se det som at dyrplageri aldri «er seg selv nok». Det er alltid en del av noe annet; et bilde på noe annet; et symptom på noe annet, og så videre. Sagt annerledes: dyrene blir en slags projeksjonsflater for samfunnskritikk generelt. Dette perspektivet er viktig å ha med seg videre i framstillingen. Men før jeg går over i neste kapittel, vil jeg kort peke på det dyrplageriet som gjerne rammet hesten – dette synligste dyret av alle.

2.5.1 Hesten i særstilling

Brutal og grusom behandling av dyr ble ofte forstått som en følge av den frie markedsliberalismen og den harde konkurransen. «Economic competition provoked much of the notorious brutality of the lower orders», skriver James Turner.¹⁰⁰ Diana Donald finner på sin side at dyrebeskyttelsesjournaler ofte målbar et syn på dyr som «living evidence of the tragic effects of metropolitan commercialism, and hence a symbol of the ills of capitalism».¹⁰¹

Jaget etter fortjeneste blir spesielt tydelig for hestens tilfelle. En avisartikkel fra helt tilbake til 1856 tar for seg hestetraffikken mellom Trondheim og Røros Verk. Innsenderen skriver om

⁹⁸ *Stortingsforhandlinger. 1901/1902. Ottende del. Del I. Forhandlinger i odelstinget*, s. 742.

⁹⁹ Donald 1999, s. 516.

¹⁰⁰ Turner 1980, s. 56.

¹⁰¹ Donald 1999, s. 535.

bønder som tvinger hestene til å trekke så tunge vognlass «at de gaa aldeles trætte paa Veien». Når hestene ikke orker mer, vanker det «Prygl med tykke Stokke». I tillegg anklages bønder for å kjøpe rimelige «Skot- eller Hugampe» som de fører dårlig og presser hardt for å oppnå høy fortjeneste. Men *det* er greit, skal bøndene ha sagt, for «det er bare en Hugamp, der skal faa sig en Kugle til Høsten».¹⁰²

Eksemplet illustrerer godt dette med dyrplageri som metonymi. Bøndernes syn på dyr ble framstilt som blottet for empati. Hestene som ble brukt til akkurat *dette* arbeidet, var maskiner med *ett* eneste formål. Lave utgifter og høy inntjening gjorde dem «billige» nok til å inngå i en slags bruk og kast-mentalitet. En annen «observatør» mange år senere, pekte på forholdene i byen:

Man skulde tro at det ikke fandtes hverken politi eller dyrebeskyttelsesforening her i Trondhjem, naar en ser hvorledes hestene behandles inde paa Ladehammerfjæren. Det er en gru at se paa, hvorledes kjøreguttene i 14–18-aarsalderen slaar og pisker hestene paa det raeste og hjerteløseste. Det er besynderlig, at vognmændene ikke har mere omsorg for sine dyr, end at de lar slike jyplinger mishandle dem. Men lysten til at tjene penger er vel større end kjærligheten til dyrene.¹⁰³

Arbeidshestene ble omtalt støtt og stadig i avisene: «Det er [...] paafaldende, hvor ofte man nu for Tiden er Vidne til uvorren og hensynsløs Behandling af Hestene baade ved Skyds- og Læskjøring mod Bakke», hevdet en i 1908.¹⁰⁴ Mange hestekjørere ble anmeldt og bøtelagt for å bruke hester som var utslitte, avmagrede eller halte. Kjørere, ja, til og med *kjørekoner*, ble tatt for å ha slått, «mørbanket» og mishandlet dyrene. Noen var skikkelig brutale, mens andre ble hanket inn av politiet for å ha kjørt på en «grassat» og «mindre human maate». Mange hester kjørte med bruddsår og trakk så tunge lass at de ble «drivvaate av sved».¹⁰⁵ Arbeidsfolk som kjørte på akkord kunne falle for fristelsen til å kjøre i fullt trav med jord- og

¹⁰² *Adresseavisen*, «Dyrplageri», 01.03.1856.

¹⁰³ *Ny Tid*, «Ordet frit. Dyrplageri», 08.07.1918. Min utheving.

¹⁰⁴ *Adresseavisen*, «Hestekjøring», 07.06.1908.

¹⁰⁵ For et utvalg eksempler *bare* i *Adresseavisen*, se følgende: «Mulkert for dyrplageri», 04.05.1910. «Dyrplageri», 18.02.1911. «Mulkert for dyrplageri», 05.07.1910. «Dyrplageri», 23.01.1911. «Dyrplageri», 09.01.1912. «Dyrplageri og overfald», 04.12.1911. «Dyrplageri», 13.03.1912. «5 mulkter», 12.08.1912. «Dyrplageri», 28.08.1912. «Dyrplageri», 31.08.1912. «Dyrplageri», 10.12.1912. «Dyrplageri», 08.05.1913. «Dyrplageri», 26.06.1913. «Dyrplageri», 24.07.1913. «Grusomt dyrplageri», 23.10.1913. «Dyrplageri», 23.09.1914. Avisene er en rik kilde for den som vil undersøke og vite mer om hestens stilling og kår.

steinlass. Men, som det ble påpekt i *Adresseavisen*, «Politiet er dog ikke tilsinds at ta hensyn til denne omstændighet. Man agter ikke derfor at tolerere dyrplageri».¹⁰⁶

I et miljø med mye (men slettes ikke *bare*) hardhendt utnyttning av hester, oppfordret dyrebeskyttelsesforeningen til det motsatte gjennom å premiere:

Tjenestetyende for særdeles omhyggelig Behandling af Husdyr, Drochekuske og Skydsgutter for forstandig Kjørsel samt god og omsorgsfuld Pasning af Heste, Politimænd for særlig Varetagelse af sine Pligter med Hensyn til Forhindring af Dyrplageri».¹⁰⁷

Premie skulle være et insitament til å oppfylle menneskets plikter overfor sine arbeidende og hvilende dyr. Når en storbruker av hester som E. C. Dahls førte opp ny stallbygning i 1895, ble firmaet hedret med foreningens sølvmedalje «for Behandlingen af dets Heste».¹⁰⁸ På motsatt side av slike ærestildelinger, vanket anmeldelser for dyrplageri, som en mann fikk erfare i 1911 etter å ha oppbevart hesten sin i «et glissent bordskur, hvor den [...] led baade under kulde og nedbør».¹⁰⁹

¹⁰⁶ *Adresseavisen*, «Mulkterte kjøpere», 20.10.1910.

¹⁰⁷ *Adresseavisen*, «Præmier for god Behandling af Husdyr», 05.11.1909. Annonseringen av premier finnes i flere aviser over hele perioden som behandles her, jf. også Schilbred 1959, s. 49.

¹⁰⁸ Koren 1906, s. 56.

¹⁰⁹ *Adresseavisen*, «Daarlig stald», 14.11.1912.

3 Levende transport

3.1 Slaktedyrtrafikk i byen

Hvor ofte møtte en kuer og okser i Trondheims gater? Dette spørsmålet kan neppe tallfestes nøyaktig, men det finnes noen talloppgaver som kan gi en relativt fornuftig indikasjon, og de finnes for eksempel i kommuneforhandlinger og aviser.

I 1893 kom det 6247 storfe, ifølge stadsdyrlegen i Trondheim. Det økte til 10 000 i 1900, falt så til 7400 i 1901 før tilførselen igjen steg til 9615 storfe i 1908. Tallene skiller ikke mellom levende dyr og slaktekropper, men det oppgis at trondheimsslakterne årlig slaktet omkring 4000 storfe i byen.¹¹⁰ Fire tusen ser ut til å ha vært mer eller mindre «normaltilstand» i Trondheim, for i 1912 registrerte kjøttkontrollen om lag 12 000 kropper av storfe, hvorav en tredjedel ble slaktet i byen.¹¹¹ Tallene kan grovt omregnes til et daglig gjennomsnitt på ti levende dyr.

Den travleste slaktetiden var om høsten. I løpet slaktemåneden (november) kunne antallet komme opp i ca 400 storfe. «En enkelt dag var tilførselen *op til* 120 stykker, nogle gange ca. 100, og en daglig tilførsel av 70-80 er ikke ualmindelig om høsten», skrev slaktehuskomiteen, og la til at «De fleste sælges som slagtedyrrer her i byen».¹¹² Med høstslaktingen tatt med i betraktning, kan trolig gjennomsnittet justeres nedover.

Frekvensen i tilførselen av levende dyr må ha vært varierende. Et utsagn fra byens slakterforening kan indirekte si noe om dette:

en Adskillelse vil medføre saadanne Ulemper, som [...] at en Byens Slagter faar sig tilsendt et Dyr eller to, saa skal disse være nødsagen til, hvis Tilfældet ikke vil, at der netop mangler et saadant Antal for at faa en Jernbanevogn fuld, vente kanske paa døgnvis paa, at en Vogn atter kan blive fulldastet [...] Ser man hen paa de Tider, da der er smaat om Slagt, og Slagteren maa

¹¹⁰ «Sak No. 17/1910. Valg av Tomt for Anlæg av kommunalt Slagtehus, Kjøttkontrolstation og Handelsfjøs m. v.» i *Trondhjems kommuneforhandlinger 1910*, s. 39.

¹¹¹ *Nidaros*, «Hvad Trondhjem spiser av kjøtt. Tilførsel og omsætning», 11.02.1914.

¹¹² «Sak No. 17/1910. Valg av Tomt for Anlæg av kommunalt Slagtehus, Kjøttkontrolstation og Handelsfjøs m. v.» i *Trondhjems kommuneforhandlinger 1910*, s. 37.

have sine Kreaturer slagtet den *samme dag disse ankommer* til Byen, bliver jo dette Arrangement en ren Umulighed for Slagterne, hvis man da ikke vil tillade Kvægdriften i Byens Gader tildels gennem Hovedstrøgene.¹¹³

Jeg vil tro at selv om foreningen her egentlig kritiserte et mulig framtidsscenario, la den likevel samtidserfaringen til grunn. En godsvogn rommet inntil 10-12 kuer eller okser,¹¹⁴ og hvis slakterne da så for seg at de måtte vente i døgnvis på en full vogn, forteller det noe om at tilførselen og pågangen *generelt sett* hverken kan ha vært særlig stor eller spesielt jevn. Tilførselen svingte også i takt med landbrukets konjunkturer. I tider med dårlig fôrtilgang og lav produksjon, fikk byen merke det. Omkring 1903 var tilførselen visstnok så lav «at det vesle som kom gikk direkte til slakteriene».¹¹⁵

Dette grove anslaget skaper et inntrykk av at slaktedyrtrafikken i byen må ha vært relativt beskjeden. Kanskje har en innsender i avisen sagt det best i 1910: «Trondhjems By producerer ikke mange Slagtedy. Disse maa derfor tilføres udenfra [...] Nu er man vant til, at Dyrene kommer dinglende enkeltvis naar som helst til alle Døgnet's Tider».¹¹⁶

3.2 Få dem vekk

Dyretransporten i bygatene ble kritisert utover i siste halvdel av 1800-tallet. Ofte kan kritikken settes i klar forbindelse med idéen om å opprette nytt slaktehus med salgshall for kveg. Så nær er denne forbindelsen, at når slaktehusdebatten gikk varm tidlig i 1910, var spørsmålet om dyrenes trasé langt framme: dyrenes rute til slaktehuset hadde stor betydning for valget av tomt til slaktehuset i Trondheim.

Eksempler fra debatten illustrerer hvor uønsket slaktedyrene var for noen. Det Nordenfjeldske Dampskibsselskap, i kompani med flere gårdeiere og næringsinnehavere i Kjøpmanns- og Fjordgaten, forespeilet blant annet kollisjon mellom dyr og slaktehus på den ene siden, og den voksende turistnæringen på den andre siden. Det var selve byens renommé som sto på spill:

¹¹³ «Sak No. 17/1910. Valg av Tomt for Anlæg av kommunalt Slagtehus, Kjøtkontrolstation og Handelsfjøs m. v.» i *Trondhjems kommuneforhandling 1910*, s. 30.

¹¹⁴ Bjerke & Stenersen 2002, s. 86.

¹¹⁵ Amdahl 1961, s. 19-20.

¹¹⁶ *Adresseavisen*, «Centralslagteri i Trondhjem», 07.01.1910.

et Slagtehus beliggende her [Toldbodtomten, ca dagens *Sjøfartsmuseum*, min anm.] vil virke æsthetisk stødende, lidet tiltalende paa de Reisende, som besøger vor By, og paa dens egne Indvaanere. Bare den daglige Trafik med Dyr, Storfæ som Smaafæ, til Slagtning vil være af den Art, at det vil nedsætte det første Indtryk, de Reisende faar af Byen.¹¹⁷

Andre pekte på hvor sjenerende og forstyrrende livdyrtrafikken var, slik som borgermester Olaf Løchen:

bare den Omstændighed, at man undgaar *Kreaturtrafikken over Bratørbroen* er efter min Mening av avgjørende Betyding [sic]. Henimot at anføre Trafikken til Kjøtkontrollen og Torvhallen (altsaa Persontrafikken og Trafikken med Kjøtt) som av Komiteen gjort, har neppe nogen væsentlig Betydning. Det er *Kreaturtrafikken* (o: med levende Dyr) som generer.¹¹⁸

Klager over dyretransporten høres i hvert fall fra 1880-årene av: «det er i høieste Grad generende at trække Slagtekvæget gjennom Byens Gader», skrev en innsender i *Adresseavisen* 1884.¹¹⁹ Byens sunnhetskommisjon var enig, og understreket samtidig sammenhengen mellom dyretransport og slaktehusets beliggenhet allerede i 1884:

[Slaktehus med fjøs må ligge] nær ved vore væsentligste Kommunikationspunkter med Landdistrikterne, altsaa ved Dampskibskaierne og Jernbanestationen. Dette er nødvendigt for at undgaa den generende og tildels ikke engang ganske farefri Trafik, at drive Dyrene lange Veie gjennom Byen, for at naa Slaktehuset.¹²⁰

Denne kategorien dyr – slaktedyrr – må med andre ord betraktes som viktige «brikker» i valget av tomt til det offentlige slaktehuset. På en måte kan en si at dyrene var selv med på å avgjøre spørsmålet, om enn indirekte. I et «høringssvar» fra byens slakterforening oppsummeres hovedtrekkene i tenkningen rundt slaktehustomt: hvis hele anlegget ble samlet på yttersiden av Brattørbrua, ville «Levende Kreatur» *kun* ekspederes på havnen, enten de skulle til slaktehuset eller videre med jernbanen. Slik ville «Det store Publikum blive fri for

¹¹⁷ *Adresseavisen*, «Slagtehussagen. Nordenfjeldske Dampskibsselskabs med fleres Protest», 10.01.1910.

¹¹⁸ «Sak No. 17/1910. Valg av Tomt for Anlæg av kommunalt Slagtehus, Kjøtkontrolstation og Handelsfjøs m. v.» i *Trondhjems kommuneforhandlinger 1910*, s. 155.

¹¹⁹ *Adresseavisen*, «Kvægtorv i Throndhjem», 03.04.1884.

¹²⁰ *Adresseavisen*, «Et offentligt Slagtehus i Throndhjem», 22.11.1884.

Kvægdriften i Byens Gader», mens bønder, slaktere og kjøtthandlere «blive fri for nogen Transport af levende Kvæg i Byen».¹²¹

Det ble med denne løsningen, blant annet fordi et samlet anlegg var kostnadsbesparende og at bygatene ble fri for (det meste av) slaktedytrafikken. Dessuten slapp da arbeidsfolk å føre dyr gjennom byen, noe som titt og ofte skapte ubehagelige situasjoner. Dette vil være tema i det følgende, der jeg «dykker» ned i små episoder ute i gatene og undersøker hva slags betydninger disse kan ha hatt.

3.3 Små glimt i større sammenhenger

3.3.1 En slaktergutt lekkes opp

Fra 1894 finnes en liten historie som tar dyretransporten så og si ned til sin minste bestanddel: en slaktergutt leder en kalv i byen:

En Slagtergut kom i Fredags drivende med en Kalv, som han ledede i et ganske kort Taug. Oppe i Rafaelsveiten vilde han gjerne være kvit Kalven en Stund og bandt den derfor til en Stabbesten. Tauget var saa kort, at Kalven maatte ligge paa Knæ, en Stilling, der selvfølgelig var i høi Grad pinefuld i den brolagte Gade. Det er da heller ikke at undres over, at det arme Dyr udstødte ynkelige Brøl og saa meget lidende ud. En Person, som hørte Brølene, løb til og fik fat i Gutten, som han underrettede om, hvad der kunde blive Følgen, om han ikke øieblikkelig løste Dyret. Kalven blev da straks løst, i hvilken Anledning den lagde en utvetydig Glæde for Dagen.¹²²

Fortellingen om slaktergutten og kalven kan leses som en liten (og trolig kort) solskinnshistorie. Her er det fritt fram å *forestille* seg hvordan en kalv som legger «en utvetydig Glæde for Dagen» ser ut. Etter å ha vært bundet og «presset» ned mot brosteinen, kan en jo tenke seg hvor hoppende glad den må ha vært i all sin barnlige iver da den ble løst fra steinen. Teksten framkaller selv slike bilder. Den anerkjenner og tar for gitt at kalven var et individ, den også, fullt i stand til å uttrykke det den følte. Kalven *antropomorfigeres*.

¹²¹ «Sak No. 17/1910. Valg av Tomt for Anlæg av kommunalt Slagtehus, Kjøtkontrolstation og Handelsfjøs m. v.» i *Trondhjems kommuneforhandlinger 1910*, s. 30.

¹²² *Adresseavisen*, «Hvad der passerer. Dyrplageri», 15.08.1894.

Selvfølgelig utstøtte «det arme Dyr [...] ynkelige Brøl». *Selvfølgelig* så kalven «meget lidende ud». Alt dette må ha gitt seg selv når liggstillingen var så «pinefuld» for kalven.

Hva kan historien si oss? Slaktergutter hørte til i et yrke som i større grad enn før var uønsket i byen. Når de ble omtalt i avisene, var det gjerne i forbindelse med «lave» gjerninger som usedelig og umoralsk oppførsel, tyveri, fyll, slagsmål, vold og lignende.¹²³ Det forteller kanskje noe, når en stillingsannonse hadde denne ordlyden: «En *ædruelig* og øvet Slagtergut eller Slagtersvend ønskes...».¹²⁴

Anne Katrine Gjerløff skriver at dyrebeskyttelsen holdt et ekstra øye med visse barn og unge, særlig slaktergutter og gategutter.¹²⁵ Guttene kan med andre ord ofte ha stått laglig til for hogg, kan hende som brukbare eksempler til å vise og understreke forskjellen mellom de «hensynsfulle» menneskene som så, hørte og tok affære på den ene siden, og på andre siden de «hensynsløse» folkene som kanskje både så og hørte det samme, men som enten ikke tolket inntrykkene på samme måte, eller brydde seg om det.

Jeg tenker at fortellingen fra Rafaelsveita løfter fram menneskelige kvaliteter på begge sider. Den trenger ikke å leses som en ren kritikk av slakterguttene (eller slaktergutter) som sådan, men kan heller tolkes som et *sympatisk blick* på en gruppe mennesker i bybildet som ofte ble uglesett. For mange var det nok nærliggende å tenke at unge gutter med *dette* yrket var hensynsløse overfor dyr. Men kunne ikke det vel så gjerne tilskrives ren tankeløshet, som grusomhet eller andre former for moralsk råskap? Kan det ikke tenkes at det var gutten selv som løste kalven fra «Stabbestenen» i Rafaelsveita, en sammenheng som også teksten selv antyder? Og kan ikke *det* tolkes som at gutten var villig til å høre på fornuft?

Rasjonale for å løse kalven kan ha vært humanitært; eller det kan ha vært økonomisk. Uansett leser jeg denne fortellingen som et uttrykk for den «seirendes» historie og som et eksempel til etterfølgelse. En slaktergutt ble tilsnakket, informert – oppdratt, og *det* var en fruktbar strategi for å få bukt med hensynsløsheten.

¹²³ Kaldal 1997, s. 175. Noen eksempler i *Adresseavisen*, der overskriftene kanskje taler for seg : «Diverse», 16.01.1884. «Hvad der passerer. Fra Forhørsretten», 15.08.1894. «Hvad der passerer. Fuld paa Gaden», 13.07.1894. «Bynyt. En Knivstikkerhistorie», 12.03.1910.

¹²⁴ *Adresseavisen* 02.04.1902. Min utheving.

¹²⁵ Gjerløff 2008, s. 17.

3.3.2 Kutorvsgutter – de avskyelige kvegtrekkerne

Fra slaktergutter går jeg her over til en annen type «gutter»: såkalte kutorvsgutter. Disse er hovedpersonene i en kort, men innholdsrik skildring av dyrplageri i sentrum av Trondheim en augustdag i 1893:

To Kutorvsgutter trak igaar Eftermiddag afsted med en Ko og en Kalv gjennen [sic] Dronningens Gade paa en uhyggelig maade. Da Konen [sic], der blev trukket i Tømmen af den ene Gut, ikke kunde gjøre en saa hurtig Fart som Gutterne ønskede, spendte den anden Gut Koen gjentagende paa Bagbenerne for derved at drive den hurtigere frem. Han kunde nemlig ikke gjøre brug af sine Hænder for at jage paa Dyret, thi med disse holdt han omkring Benene paa Kalven, som han bar paa Nakken eller rettere havde anbragt som en Ring om Halsen. Kalven brølet ret alvorlig i sin høist ubekvemme Stilling, der blev forværret derved, at Gutten i sin antagelig fordrukne Tilstand slang fra den ene Rendesten til den anden.¹²⁶

Selv om episoden ble framstilt under den regelmessige overskriften «dyrplageri», og selv om kua og kalven løftes langt fram i formidlingen av den, tror jeg *forståelsen* av den ligger et annet sted. Råskapen mot dyrene er et påskudd for å kommentere på noe som framstår mer umiddelbart truende og farlig.

Kutorvsgutter hadde rykte på seg for å være dagdrivere, fylliker og bråkmakere.¹²⁷ For noen av dem kan arbeidet ha vært en vei til midler, som i sin tur ble brukt på måter som skapte ufred (uorden) i bybildet – kanskje til fornøyelse for dem selv, men i hvert fall til ergrelse for andre. *Adresseavisen* plasserte dem ikke bare i et dårlig lys, men også et dårlig miljø:

Nede ved Ravnkloen holder der [...] til en Mængde tvilsomme Subjekter, Tater, Skjærslibere, Kutorvsgutter, Bondefangere osv. Der staar de og hænger Dagen lang. Naar saa en har været heldig og praiet en Bonde, en anden faaet lede en Ko etc, saa der er Penge mellem Hænderne, spleiser de til 'Ladd', drikker sig fuld, gjør Historier og Spetakel, og Enden paa Morroen blir, at de kommer i Arresten.¹²⁸

¹²⁶ *Adresseavisen*, «Dyrplageri», 29.08.1893.

¹²⁷ *Arbeiderbladet*, «Kutorvs-guttene», 20.11.1937. *Adresseavisen*, «Korrespondance fra Kristiania», 16.10.1884.

¹²⁸ *Adresseavisen*, «Hvad der passerer: Arrestationer», 18.03.1897.

Guttene generaliseres, for her forankres de trygt på skyggesiden av samfunnet. Dette kan vel tas med en klype salt. Arbeidsdyktige gutter tok da gjerne arbeid for å hjelpe på familiøkonomien også, som bybud for eksempel, eller avisbud, sjauer og lignende. Faktisk så var kutorvsgutter noen ganger for bybud å regne – som ansatt i budfirma. Da konkurrerte de med andre bybud, og dette var ikke alle like glade for:

Det tør vel være en stor Del af Publikum bekjendt, at vi Bybudene har faaet en Konkurrent i Adams Expres, idet Politimesteren har givet dem Lov til at møde frem med to Mand ved Jernbanetog og Dampskibes Ankomst; men de første to, som troppede op, var ikke noget heldigt Udvalg: To almindelige Kaigutter af det Slags, som gaar under Navn af Kutorvsgutter i temmelig ung Alder. Vi tillader os herved at gjøre saavel Politimesteren som Adams Expres opmerksom paa, at vi beder os fritaget for at arbeide sammen med saadanne Folk. Det er ikke flere Reisende, end at vi greier vor daglige Dont uden Adams Expres.¹²⁹

Kutorvsgutter med et oppdrag på Grønland i Kristiania. (Anders Beer Wilse 1902).

¹²⁹ Adresseavisen, «Fra Publikum», 02.05.1902.

Begrepet kutorvsgutt skriver seg fra kvegmarkedet på Grønland i Kristiania, og kan ha spredd seg derfra utover på 1800-tallet. I Trondheim i 1894 het det for eksempel at kutorvsgutt var «et Navn der synes at have faaet Hjemstavnsret ogsaa her i Byen».¹³⁰ Et annet begrep som nevnes, både i notisen over og i Oluf Vold sin skildring av slaktedytransporten (se under *Hensynsløshet på to måter*), er kaigutt. Kaigutter hadde vel i grunnen samme funksjon som kutorvsgutter, men kan ha vært en mer naturlig betegnelse, ettersom Trondheim manglet et kvegtorg og mottok de fleste slaktedyrene på havnen. Det kan ha skjedd en delvis eller fullstendig begrepsutskifting, fra kaigutt til kutorvsgutt. Hva dette i så fall skyldes, er uråd for meg å si. Det kan jo tenkes at visse karakteristikk som var velkjente i forbindelse med kutorvsguttene i Kristiania, har blitt overført til andre miljøer. Kanskje er bybudenes kommentar et tegn på dette, når det står «To almindelige Kaigutter af det Slags, som gaar under Navn af Kutorvsgutter».

Ifølge Oluf Vold sto disse guttene for en betydelig del av den levende transporten fra havnen og inn i byen. En skildring fra 1894 forteller at de samlet seg på havnen i påvente av nye ankomster, og er verdt å gjengi i lengde:

Kampen for Tilværelsen er haard for alle Mennesker og ikke mindst for de saakaldte «Kutorvsgutter» [...] Naar en Okse, en Ko, en Kalv eller hvilketsomhelst andet firbenet Væsen melder sin Ankomst til Byen, blir der straks blandt Kutorvsgutterne en meget livlig Konkurrence om hvem der skal være saa lykkelig at geleide den høie Reisende til Slagterbænken. Igaar «ankom» 2 Kalve til vor By med Dampskibet «Stenkjær». Mindst 6 a 7 Kutorvsgutter kastede begjærlige Blikke paa de unge Væsener. En lykkelig havde alt bemægtiget sig den ene Kalv og havde viklet Tauget forsvarligt fast rundt sin Haand. Nu traf det sig imidlertid saa uheldigt, at Kalvens Eiermand vilde give en anden Gut Fortjenesten. Den af Lykken begunstigede greb Kalven – men den anden slap ikke Tauget; tilsidst var der ikke andet Raad end at skjære Tauget over. Og det var den beseirede vel fornøiet med. Han fik sig et langt nyt Taug, som han inderlig vel tilfreds stak til sig. Ja saadan gaar det, naar man er standhaftig og ikke giver sig.¹³¹

En ting er det at en kanskje lærer noe om utrustningen til kutorvsguttene: ikke alle var utstyrt med selv noe så relevant som et godt tau. Gutten mistet kanskje kalven, men sto igjen med en gevinst som kan ha betydd mer der og da. Jeg tror denne beretningen kan leses som en ironisk

¹³⁰ *Adresseavisen*, «Hvad der passerer: Konkurrencen leve!», 21.08.1894.

¹³¹ *Adresseavisen*, «Hvad der passerer: Konkurrencen leve!», 21.08.1894.

og dels sarkastisk framstilling av kutorvsgutter. For eksempel latterliggjøres det som som for guttene må ha vært en reell utfordring, nemlig kampen om oppdragene (både seg mellom og mot andre bybud, jf. over). Her framstiller avisen dem som en slags ventende gribber eller hyener: usolidariske, klare til å angripe når sjansen byr seg og med en evne til å karre til seg ting som ikke er deres. På den andre siden: når gutten med tauet får egenskapen *å være standhaftig*, kan det vel også tolkes som noe bra, som en karakterstyrke. I så fall kan kritikken leses som todelt: guttene *som gruppe* ble latterliggjort, men positive *individuelle* egenskaper trukket fram. Kanskje ble kutorvsguttene sett på som noe mer enn summen av delene?

Kutorvsgutt kan i grunnen leses som en nøktern beskrivelse av yrke og tilholdssted.¹³² Likevel ser det ut som om de var innhyllet i et negativt språk. Det ble laget en forbindelse mellom kutorvsgutter, mishandling av dyr og det som framsto avskyelig. I Kristiania, der dyretransporten nok var mye mer omfattende, argumenterte overlegen for det sivile veterinærvesenet for å stenge de private slakteriene til fordel for et kommunalt slaktehus, for da ville byen bli kvitt den «afskyelige og undertiden farefulde Trafik, som [...] drives af en egen Klasse Individier, vel kjendte under Navnet Kutorvsgutter».¹³³

Jeg tolker beskrivelsen av dyrplageriet i Trondheim i tilsvarende lys. Den gir uttrykk for et moralsk utsyn som ikke skilte skarpt mellom brutalitet mot dyr på den ene siden og råskap i menneskekarakteren på den andre siden. Det ene skyldtes det andre. Kutorvsgutter var en type mennesker som representerte et moralsk problem i samtiden, og hverken sparking eller kalvebrøl skygger for det faktum at når slike *røffe* typer trakk dyr gjennom byen, må det ha vekket harme hos *skikkelige*, anstendige folk.¹³⁴ Derfor kan en også si at de to guttene som ble observert i Dronningens gate, ble kritisert både for det de var («i sin antagelig fordrukne Tilstand») såvel som for det de gjorde (drev dyr gjennom gatene på en «uhyggelig maade»).

Dyrplageriet ble oppfattet som kritikkverdigg fordi det trakk oppmerksomheten mot det som var uattraktivt og avskyelig. Dyrplageri kan leses *metonymisk*, og det kan være fruktbart å se det i sammenheng ikke bare med dårlig oppførsel, slett behandling av dyr og andre forestillinger om umoral, men også med selve virksomheten. Kutorvsguttens tilstedeværelse

¹³² *Adresseavisen*, «Fra Publikum», 02.05.1902. *Femtiars-Beretning om Christiania Kommune for aarene 1837-1886* 1892, s. 87.

¹³³ *Dagbladet*, «Om Kjødkontrol og offentlige Slagtehuse», 08.03.1891.

¹³⁴ Kaldal 1997, s. 180.

og deres arbeidsmetoder var sikkert kritikkverdig, men samtidig var hele dyretransporten egentlig uønsket innenfor bygrensene. *Oppfatninger* om dyrplageri hang sikkert ofte i luften når levende slaktedyr ble ført i byen. På den andre siden: kanskje kan *dyrplageri* forstås som en *del* av dyretransporten i seg selv – at levende transport bare var til plage for dyr uansett. Om en velger å se det slik, handler det ikke bare om hvem som trakk dyrene eller hva som skjedde med dem, men også om det å oppleve levende slaktedyr på kloss hold. Det skal det handle om i det følgende.

3.3.3 En oksetransport i utakt med bymiljøet?

Jeg tenker at dyretransporter noen ganger ble fanget opp og kommentert ikke fordi vedkommende «transportør» var brutal eller grusom, men fordi «noen» ikke ønsket å se eller oppleve det. Episoder «på gaten» fanges opp av sanseapparatet, og på dette grunnlaget kan trolig følgende episode fra Trondheim tolkes:

Kravet paa [slaktehus med stall på Brattøra, min. anm.] vokser med hver Tid blandt Byens Indvaanere, melder man os. Folk faar mere og mere imod Kreaturtransporten gjennem Gaderne, da den ofte giver et lidet tiltalende Skue. Idag var man igjen Vidne til et saadant, idet en levende Okse blev kjørt gjennem Gaderne, medens den laa og skjalv og stønnede paa Vognen.¹³⁵

Det er fullt mulig å lese *medfølelse* inn i denne korte notisen, men måten transporten omtales på gir ikke nødvendigvis først og fremst uttrykk for det. Den er mer vinklet mot hva slags syn og lyder (eventuelt lukter) folk i byen ønsket seg – og tilsvarende ikke ønsket seg.

Ingar Kaldal, som skriver om kulturelle koder i bymiljøet før og etter 1900, peker på at blottlagt lidelse og nød gjerne ble forbundet med følelser av skam og med ting som ikke tok seg godt ut, spesielt ute på åpen gate og i full offentlighet.¹³⁶ Oksen på vognen kan ha virket støtende på noen. Motivasjonen for å kommentere ubehageligheten skrev seg ikke fra at dyret ble mishandlet på noen som helst måte, men trolig fra et ønske om å formidle og *minne om* den elendigheten som fortsatt ble påtruffet i bygatene rundt 1900 – og å vinne gehør for ting en mente ikke burde tåles i det offentlige rom.

¹³⁵ *Adresseavisen*, «Slagtehus med Stalde paa Bratøren», 24.08.1899.

¹³⁶ Kaldal 1997, s. 155.

Kanskje det går an å se *forbi* teksten, og tolke i lys av hvordan bymiljøet kan ha hørt ut? «Jeg har aldrig kendt nogen by saa stille, hvor gaderne, brede, træbevoxede, er saa tomme», skrev den danske forfatteren Herman Bang en gang i siste del av 1800-tallet.¹³⁷ 1800-tallets Trondheim har blitt beskrevet som en rolig og stille by, en by der lyden av kjørende vogner «over den ujevne brolegningen» ljommet gjennom gatene og hørt på «flere kvartalers avstand».¹³⁸ Mot en slik miljøskildring er det lett å forestille seg hvor lite som kanskje skulle til før en fikk opplevelse av «skurring» i lydbildet. Vognhjul (med eller uten jernbeslag) ga fra seg en «instinktivt» gjenkjennelig lyd, men hvis denne lyden ble akkompagnert av en sjeldnere lyd, ikke minst en ubehagelig lyd, så skjerpet det kanskje oppmerksomheten også. Kanskje var det nettopp *det* som skjedde denne sommerdagen i 1899, da en okse som «laa og skjalv og stønnede paa Vognen» fylte omgivelsene med lyden av sin egen elendighet.

På den andre siden kan det vel så gjerne ha vært motsatt. Byens dynamikk endret seg raskt fram mot århundreskiftet. I 1900 var Trondheim blitt en by med flere mennesker, andre måter å bruke gatene på, innbydende butikker, kaféliv og i det hele tatt mer liv og røre. I populære strøk, som Nordre og Olav Tryggvassons gate, spaserte folk på asfalt, mens titusener av arbeidsfolk kom daglig inn mot sentrum fra de nærliggende byområdene.¹³⁹ I *dette* bildet – av en by der mennesker i større grad gjør krav på gatene – handler det ikke lenger bare om ufrivillige og uunngåelige møter med syn, lyd og lukter som virker sjenerende, men også om synet av ting som virker «utdatert» og mistilpasset i et «moderne» og folksomt bymiljø.

En må anta at byfolk har vært godt vant til å omgi seg med ymse husdyr. I 1890 ble det for eksempel registrert 406 hester, 255 storfe, 240 får, 9 geiter, 63 svin, 1152 høns, 31 ender og 9 gjess rundt omkring i Trondheim.¹⁴⁰ Slakterigårdene og bondelosjiene kan typisk ha vært blant de «verste» eksemplene på oppsamlingssteder for store husdyr.¹⁴¹ Men rundt århundreskiftet var det endringer på gang. Ett tegn på det er sunnhetsvedtektene fra 1909. Disse la blant annet

¹³⁷ Sitert etter Danielsen 1958, s. 18.

¹³⁸ Danielsen 1958, s. 18. Kaldal 1997, s. 43. Sitert etter samme. Se også Kaldal 1997, s. 64 for mer om hesten og lydbildet.

¹³⁹ Danielsen 1958, s. 167-174. Kaldal 1997, s. 70-72.

¹⁴⁰ Helland 1898, s. 368.

¹⁴¹ Jf. f.eks. *Adresseavisen*, «Et offentlig Slagtehus i Throndhjem», 22.11.1884. «Sak No. 17/1910. Valg av Tomt for Anlæg av kommunalt Slagtehus, Kjøtkontrolstation og Handelsfjøs m. v.» i *Trondhjems kommuneforhandling 1910*, s. 37.

ned forbud mot grisehold «innen byens tettbygde strøk».¹⁴² Et annet tegn finnes i slaktehuskomiteens klage over slakteriforholdene i byen:

Den lange ventetid siden 1860 har [...] næsten [...] *kvalt slagterhaandværket og handelen med levende dyr i Trondhjem. Denne handel foregaar nu paa landsbygden, eller forbi Trondhjem til Kristiania.*¹⁴³

Dyr kom sjeldnere eller i mindre antall til byen «nå» enn «tidligere». Kanskje dreier det seg da om at oksetransporten (med eller uten lidelse) ble møtt med mindre toleranse fordi den framsto *mer* påtrengende og irriterende i 1900, enn den ville ha gjort for eksempel noen tiår tidligere – og *det* både av kvantitative og kvalitative årsaker. Liv Emma Thorsen formulerer det fint når hun skriver at «forholdet mellom mennesker og dyr inneholder sanseopplevelser som er allmenne, samtidig som de viser at formidlingen av sanseopplevelser filtreres gjennom en temporært betinget retorikk».¹⁴⁴ Kan ikke en stønnende okse og et mer «sensitivt» sanseapparat stå som eksempel på at (i hvert fall) slaktedyrenes dager i byen snart var talte?

3.3.4 Oksens frihet og gjenerobring av herredømme

En får tro at de fleste oksetransportene i byen må ha gått rolig og fredelig for seg. Trondhjemmere var også forskånet for kaotiske horder av dyr i gatene, noe som ikke var uvanlig i store byer på 1800-tallet.¹⁴⁵ Men det var alltid en *risiko* tilstede, en risiko som var forbundet blant annet med den fragmenterte slakteri-infrastrukturen.

Oksens plass i bybildet avgrenset seg til bondelosjier, slakterier, eller så lenge de var utendørs: ved siden av leiemannen. Sprang de derimot løst, var de fryktinngytende dyr med et stort materielt og legemlig skadepotensiale: et bybud fikk for eksempel ødelagt en «splinterny Kjærre» da en okse slet seg på Brattørkaaien og «forårsagede adskilligt Opstyr»,¹⁴⁶ mens en kutorvsgutt i Kristiania mistet kontrollen over en såkalt «folkevond Okse», som dermed la ut

¹⁴² Finstad 2013, s. 43.

¹⁴³ «Sak No. 17/1910. Valg av Tomt for Anlæg av kommunalt Slagtehus, Kjøtkontrolstation og Handelsfjøs m. v.» i *Trondhjems kommuneforhandlinger 1910*, s. 33.

¹⁴⁴ Thorsen 2009, s. 37.

¹⁴⁵ Jf. bl.a. Johnson 2008, s. 206. Kean 1998, s. 61. Philo 1995, s. 671.

¹⁴⁶ Adresseavisen, «Bynyt. En Okse», 25.05.1905.

på seiersrunde og stanget en «Vogmandsgut», en «Dame» og en «Konstabel», før den så angrep en «Droske» og til slutt enda en konstabel!¹⁴⁷

Chris Philo og Liv Emma Thorsen er to forskere som har interessert seg for dyrs geografi innenfor menneskets sfære. De skriver blant annet om hvordan dyr har blitt fortolket og kategorisert på måter som har hatt romlige implikasjoner for dem.¹⁴⁸ Dyr inkluderes noen steder, men ekskluderes fra andre. Når et dyr da trækker utenfor sin tildelte plass, oppleves det som et «'out of place' phenomena», noe uventet som ikke hører hjemme der.¹⁴⁹ Fra 1911 finner vi spor etter en «fredsforstyrrende» okse som gjorde nettopp det – trakk utenfor grensen:

En okse som igaar skulde ledes fra fjøset paa Bratøren til et slagteri i Munkegaten, slet sig løs underveis og satte kursen opover til Torvet, hvor den gjorde flere runder. Overalt hvor den kom forarsaket den panik. Folk flygtet rædselsslagne i hus og stængte porter og dører. Oksen fortsatte efter en stunds forløp videre opover Munkegaten og bortover Erling Skakkes gate, hvor den blev «anholdt» av en politikonstabel. Derved var dyrets frihet til ende og det blev i triumf ført til slagterbænken.¹⁵⁰

Denne episoden kan betraktes som et *midlertidig tap av menneskelig herredømme* over oxen og bygatene: – innbyggere som *motvillig* fanges inne i husene; oxen som holder bysentrum som gissel en stakket stund. Således kaster den et interessant lys over det romlige forholdet mellom dyr og mennesker, og illustrerer hva som kan skje når grensen mellom dyrenes rom og menneskenes rom overskrides.¹⁵¹

Det er ikke først og fremst frykten og fryktreaksjonene som er interessant. Jeg vil mene at det som skjedde, også kan tolkes som et bilde på det å bli «tatt på sengen» idet oxen bykset fra *en* sone til en annen. Når oxen overskred grensen, gikk den fra å være et tamt og ufritt slaktedyr, til å bli et vilt, fritt og fredsforstyrrende best, noe som krevde øyeblikkelige tiltak.¹⁵² En annen måte å si det på, er at oxen flyktet *ut* av kulturen og *inn* i naturen. Da gikk den fra å

¹⁴⁷ *Dagbladet*, «En sint Okse paa Eventyr», 30.12.1889.

¹⁴⁸ Thorsen 2003, s. 54. Philo 1995, s. 677.

¹⁴⁹ Philo 1995, s. 656.

¹⁵⁰ *Adresseavisen*, «Bynyt. En fredsforstyrrende okse», 08.08.1911.

¹⁵¹ Thorsen 2003, s. 55. Philo 1995, s. 656.

¹⁵² Jf. Thorsen 2003, s. 55.

være et relativt vanlig og bedagelig, om enn noe sjenerende dyr i byen, til å bli noe kaotisk og stygt: den rev ned *forventningene til orden* i bybildet og *tedde seg om et dyr*, for å låne en vending fra Jonas Frykman.¹⁵³

Hvis det ikke lot seg å fange en rømt okse, ble den gjerne skutt,¹⁵⁴ men slik gikk det ikke i Trondheim denne sommerdagen i 1911. I stedet ser vi i notisen en humoristisk formulering om en konstabel som anholder oksene og gjør slutt på dens frihet – dens villskap. Det vi ser er altså en lekent og litterært utformet normativ påstand som illustrerer kulturens irettesettelse av naturen; menneskets *temming* av bestet og gjenerobring av gatene. Trondhjemmerne kunne puste lettet ut da mennesket tok tilbake kontrollen, og i «triumf» ekspederte rømlingen dit den i utgangspunktet var tenkt.

3.3.5 «Byen» betrakter «bygda»?

Slakterguttene og kalven i Rafaelsveita er et godt eksempel på dette med å se på dyrene og forestille seg hvordan de har det. Vi bruker det som i nyere tid er blitt kalt *velferdsindikatorer*, som lyder, signaler og bevegelser, ytre karakteristika og andre tegn som kan si oss noe om hva de opplever og føler.¹⁵⁵ I følgende eksempel drar dyrene med seg noen plager som setter «bakmannen» i dårlig lys:

Ute paa Ilevolden blev man idag vidne til at 4 kjør som skulde føres til slagteren, neppe kunde bevæge sig fordi de hadde for lange klover. En av kjørene maatte lægge sig ned; da den atter skulde prøve at bevæge sig var det rent ynkelig, hvordan den vraltet av sted. End om dyrenes eier hadde umaket sig med at beskjære klovene!¹⁵⁶

Her ble eieren holdt ansvarlig for ikke å ha «umaket» seg med å stelle klovene. Hvem eieren var, er i det uvisse, men kuenes ustelte klover ble likevel påpekt som et tydelig tegn på at vedkommende enten var lat, tankeløs eller grusom, og derfor var i utakt med tidens formaninger om å stelle godt med dyrene. Dyrene *speilet* eieren, eller for å hente inspirasjon fra et fleksibelt ordtak: – vis meg dyrene dine og jeg skal fortelle deg hvem du er.

¹⁵³ Frykman & Löfgren 1994, s. 145-147.

¹⁵⁴ Adresseavisen, «Bynyt. En Okse», 20.11.1909.

¹⁵⁵ Kristiansen 2013, s.132.

¹⁵⁶ Adresseavisen, «Dyrplageri», 09.11.1911.

I *Veit og gate* om dagligliv i Trondheim, diskuterer Ingar Kaldal møtet mellom by og land. Her tar han blant annet for seg *bondeungdomsrørslas* bestrebelser etter å tilpasse seg bymiljøet og skriver at:

Når «bønder» viste seg i byen med tydelege teikn på at dei *ikkje* hadde teke opp i seg dei same historiske framstega som den moderne delen av byfolket, låg det nær for meir «skikkelege» byfolk å spegle si eiga oppfatning av seg og sitt i overdrivne bilde av «bonden» som dum, treg, tjukk og rund, bakstreversk og gammaldags.¹⁵⁷

Ikke bare det. Kaldal skriver også at siste halvdel av 1800-tallet representerer en overgangsfase når det gjaldt typiske «bondske» trekk, trekk som fra «tidleg tid [...] var såpass vanleg i byen at det var lite relevant å henge seg opp i», men som senere «vart vanskelegere å identifisere, men dess viktigare å tematisere – m.a. som ledd i skapinga av nye bilde av by og byfolk».¹⁵⁸ Jeg vil foreslå at de «vraltende» kuene på Ilevolden hører til i dette bildet: *kuenes tilstand* var et tegn på at vedkommende eier (trolig en bonde eller gårdbruker fra omegn) ikke fulgte med i tiden. Ustelte klover ble ikke sett på, eller *burde* ikke sees på som vanlig i 1911. En beskrivelse av «Klæbygger» fra 1902 illustrerer ytterligere måten det «gamle» ble møtt med mindre toleranse:

Blandt Klæbyggerne [folk fra Klæbu, en bygd sør for Trondheim, min anm.] synes der at være mange, som ikke kan siges at være Dyrvenner. *Det er ikke noget nyt*, at endel af dem, naar de kommer ned i Byen, drikker sig fulde, gjør Kvalm, og bliver mulkterede af Politiet, og naar de i en animeret Stemning drager hjem om Kvælden, kjører de grasat paa Veiene og mishandler sine Heste.¹⁵⁹

En kan godt si at disse eksemplene kaster lys over «byens» måte å betrakte «bygda» på. De kan tolkes «som ledd i skapinga av nye bilde av by og byfolk», som Kaldal skriver, som atferder, væremåter og handlemønster som ikke sømnet seg i byen. Men, forstår jeg Kaldal rett, så kan det gjøres et skille mellom bønder på den ene siden, og for eksempel kutorvsgutter på den andre siden. Bønder hang ikke nødvendigvis med i tiden. De kunne betraktes som dumme, bakstreverske og gammeldagse, og kanskje «tilgis» av den grunn. Men kutorvsgutter

¹⁵⁷ Kaldal 1997, s. 89.

¹⁵⁸ Kaldal 1997, s. 89.

¹⁵⁹ *Adresseavisen*, «Sidste Nyt! Dyrplageri», 09.01.1902. Min utheving.

– disse byguttene – framsto som umiddelbart truende og avskyvekkende. De sto for noe slemt og uskikkelig.

Råskap mot dyr ble ikke først og fremst satt i forbindelse med klasse- eller standstilhørighet, men i sammenheng med moral.¹⁶⁰ Derfor kan en si at det neppe var noen automatikk i at «byfolk» alltid betraktet seg selv som «bønder» overlegne, i hvert fall ikke når det gjaldt dyrs behandling. Tvert imot så en at «fienden» også fantes blant sine egne, og *det* var vel skremmende nok.

3.3.6 Et klassespørsmål?

Litteraturens tendens til koble vennlighet (skånsomhet) mot dyr tett opp mot visse samfunnsgrupper, er velbegrunnet og riktig. Det er viktig å understreke at dyrebeskyttelse *var* et opplysnings- og oppdragelsesprosjekt med blick ovenfra og ned – et «sivilisasjonsprosjekt».¹⁶¹ Men hvis fokuset på klasseperspektivet blir for dominerende, er det kanskje en risiko for å tilsløre at også mange andre delte slike tanker. Store mønstre framstår gjerne reduksjonistisk og lite fruktbare. Dette er vel også poenget til Anne Katrine Gjerløff, når hun blant annet skriver:

Dyrene er et felt, hvor historiens kompleksitet står lysende klar, og hvor man bliver opmærksom på de flydende grænser mellom uhåndterbare modsætninger som natur-kultur, normalt-abnormt, sjæl-krop og vildt-tamt, og hvor definitioner (og brydninger mellom definitioner) af grundlæggende begreber bliver sat på spidsen.¹⁶²

Jeg tror det ligger mye kunnskap, innsikt og forståelse i det å erkjenne at det har vært flere segmenter av befolkningen, grupper og individer fra hele det sosiale spekteret, som har ønsket å etterleve de krav og forventninger som har blitt stilt. *En* god grunn til det, er det basale faktumet at kravene til human behandling av dyr, rettet seg mot folk. Da var det ofte de med arbeid relatert til dyr som fikk kjenning med de «nye» normene. Som det heter et sted: «working men were suffering for the humanitarian notions being pioneered by other social

¹⁶⁰ Kean 1998, s. 32. Gjerløff 2008, s. 17.

¹⁶¹ Martinsen & Metveit 2013, s. 312.

¹⁶² Gjerløff 2012, s. 398

classes».¹⁶³ I det følgende tar jeg for meg en rettssak som ble referert i *Adresseavisen*, og som kan kaste mye lys over omstendighetene rundt en bestemt trefning ute på gaten i Trondheim.

3.4 Slakter Kjærviks oksetransport

En februar dag i 1898 dro slakter Halvor Arntsen Kjærvik ned til havnen for å hente fem okser som nylig hadde ankommet med dampskipet «Nydalen». Ifølge byens politivedtekter skulle okser leies enkeltvis av voksne personer. Kjærvik, som var i beit for folk, tok imidlertid bare med seg to vognmenn, for «Kreaturhandlerne hadde aldrig opfattet den paagjældende Bestemmelse [...] saaledes som nu af Paatalemyndigheden hævdet, og den blev heller ikke saa stringent etterlevet».¹⁶⁴ Kjærvik og vognmennene bandt to av oksene til en arbeidsvogn, to til en slede og bega seg mot et slakteri i Holstveita. På veien strittet oksene imot. Hestene ble urolige og begynte angivelig å «avancere i smaatt ‘Dilt’» på det glatte føret. Dermed skal oksene ha sklidd og ramlet overende flere ganger; de «slæbtes tildels inntil flere Meter efter Vognen og Slæden», ble det hevdet. Tollinspektør Johan Castberg, to agenter og flere andre reagerte overfor Kjærvik, men fikk da bare beskjed om å «passe sin egen Dont».¹⁶⁵

Dette med å avvise tiltaler, som Kjærvik gjorde, kan betraktes som en vanlig reaksjon. Markus Cserhalmi skriver at de fleste «dyrplagere» som ble konfrontert, vanligvis svarte med at det ikke angikk andre.¹⁶⁶ En trolig forklaring på det, skriver Cserhalmi, er at de som ble beskyldt gjerne hadde et annet syn på loven:

De anser sig säkerligen ha moralisk rätt att slå sina egne djur, trots att lagen säger det motsatta. Vi kan tolka detta som att de betraktar sine djur som ägodelar och därmed har ett sätt att se på djur som närmer sig en instrumentell djursyn. Då de klandras för sitt beteende [...] har de nöjt sig med att påpeka för vittnena att de anser sig ha rätt att aga sine djur.¹⁶⁷

Med andre ord kan konfrontasjoner i forbindelse med *egne* dyr (som tilfellet er i Cserhalmis argumentasjon) settes i sammenheng med eiendomsrett. Å mishandle sitt eget dyr ble sett på som en privatsak. På den andre siden var det liten grunn til å føle seg trygg på at *andre* så det

¹⁶³ Kean 1998, s. 65. Sitert etter samme, s. 66.

¹⁶⁴ *Adresseavisen*, «Lagmandstinget», 11.10.1898.

¹⁶⁵ *Adresseavisen*, «Lagmandstinget», 10.10.1898.

¹⁶⁶ Cserhalmi 2004, s. 213.

¹⁶⁷ Cserhalmi 2004, s. 215.

likedan ute i det offentlige rom, og avisenes dekning av dyrplageri er vel et godt bevis for nettopp det (jf. kapitlet om pressens plikt).

Ettersom praksisen med å påtale dyrplageri bare ble vanligere og vanligere framover mot århundreskiftet, må det ha vært enda mindre grunn *da* til å tro at plaging (i hvert fall i det offentlige rom) fikk passere upåaktet hen. Ingar Kaldal har pekt på at «bråkete» situasjoner i gatene ofte tiltrakk seg nysgjerrige tilskuere.¹⁶⁸ Et eksempel fra avisen illustrerer godt hvordan folk samlet seg rundt en uheldig hendelse:

Ved 2-Tiden igaar stimlede pludselig Folk sammen udenfor en Gaard i Dronningens Gade. Det viste sig, at Foranledningen hertil var en Hest, som var styrtet. Hesten, der var forspændt et tungt Kullas, skulde netop gjennem en Port, da den gled og faldt med Skjækerne over sig. Underligt var det heller ikke, at den faldt; thi ved Besigtigelse viste det sig, at den knapt havde Sko, der kunde greie det om Sommeren og langt mindre nu i dette glatte Føre. Det var kun en Mening blandt Tilskuerne om, at dette var Dyrplageri. En Konstabel blev ogsaa tilkaldt, og af flere af de tilstedeværende Herrer anmodet om at tage sig af Sagen.¹⁶⁹

Her kan en se, ikke bare at tilskuere samlet seg på åstedet, men også at det ble *ment* noe om saken. Folk felte dom på stedet, som en slags gatejustis. Det er også verdt å merke seg at denne episoden, i likhet med Kjærviks sak, ikke ble «prosedert» av hvem som helst, men av noen «Herrer» på stedet – personer som (får en tro) både så på seg selv som meningsberettigede og selvsikre.

Å transportere dyr var ikke en privatsak, ikke så lenge den foregikk helt offentlig. Men for en person som hadde dette som arbeid, kan det ikke ha vært greit å falle «offer» for det som kanskje kan betegnes som den humane meningsoppfatningen i gaten. En ting var å forsinke arbeidet, noe som hadde relevans både for tid og penger. En annen ting var å komme med påstander som kunne bestrides. Flere momenter i saken til Kjærvik taler da også for at han og hans kollegaer hadde en mening om seg og sitt virke. For det første uttalte Kjærvik «sin Overbevisning om at være ligesaa god Dyreven som de Sagkyndige». For det andre gikk to av byens slaktere god for at han «altid hadde behandlet sine Dyr meget humant».¹⁷⁰ Ja, kanskje

¹⁶⁸ Kaldal 1997, s. 158.

¹⁶⁹ *Adresseavisen*, «Hvad der passerer. Dyrplageri», 09.12.1894.

¹⁷⁰ *Adresseavisen*, «Lagmandstinget», 11.10.1898.

var beskyldningen *nesten* grunnløs, for de som hadde slaktet oksene «forklærede, at der paa Kjødet ikke kunde merkes Tegn til, at de paa nogen Maade havde været mishandlet». ¹⁷¹ Dette ville de i så fall ha sett som mørke flekker, blodutredninger, på kjøttet. ¹⁷²

I lys av dette kan saken kanskje tolkes som et *følt angrep* på integriteten til personer som, tross alt, burde ha lov til å hevde større kompetanse enn de som som ikke var i daglig befatning med dyr. Motstridende synspunkter blir gjerne mer synlige jo mer uenigheten polariseres. Fra vår egen samtid kjenner vi godt til konfrontasjoner mellom «dyrearbeidere» på den ene siden, og kritikere på den andre siden. Vi står selv oppi en utviklingsprosess preget av store spørsmål rundt det å for eksempel leve grønt (for miljøets skyld) og det å være human (overfor dyr). Ulve- og pelsdyrdebatten er bare to eksempler der meningsmotstandere står mot hverandre, og der «byfolk» som kritiserer noe «inhumant», gjerne møtes med motkritikk for å uttale seg om ting de ikke har erfaring med.

Jeg tror ikke at folk i slakter Kjærviks sko oppfattet kritikken veldig annerledes. Den selvpålagte retten til å fordømme praksisen til arbeidsfolk hadde en eim av hovmod ved seg, det var:

høist uheldigt, at Gadepublikum, som stimler til ved saadanne Anledninger, skulde have Ret til at lægge sig op i deslige Affærer ved at optræde som Anmeldere, slaa en over Fingrene og sige: Dette er skadeligt for den forlængede Rygmarv, det er Dyrplageri! ¹⁷³

Det bunnet vel i ord mot ord. Anklagernes utsagn kunne veie tungt: «Der havde ved Anledningen samlet sig mange Mennesker, som med Indignation paasaa Transporten», sto det i avisen. ¹⁷⁴ Disse menneskene delte vel en mening mellom seg og visste hva de hadde sett og opplevd. På den andre siden sto slakteren «med lua i handa» og forsvarte seg med at der intet var i veien med hans eget moralske kompass.

¹⁷¹ *Adresseavisen*, «Lagmandstinget», 10.10.1898.

¹⁷² Burt 2001, s. 217. MacLachlan 2008, s. 112.

¹⁷³ *Adresseavisen*, «Lagmandstinget», 11.10.1898.

¹⁷⁴ *Adresseavisen*, «Lagmandstinget», 10.10.1898.

Men hvis Kjærvik betegnet seg selv som en «ligesaa god Dyreven som de Sagkyndige», hva mente han da om det som hadde skjedd? Dette vet ingen, men det finnes spor i avisen som lar seg tolke på en meningsfull måte. Kjærvik var dypt uenig i tiltalen:

Speielt angreb han disses Udtalelse om, og [sic] det maatte karakteriseres som «grusom Mishandling», naar et til en Slæde eller Vogn bundet Dyr af alle Kræfter stritter imod og Hestene maa bruge Magt for at trække, idet han mente, at dette var et Bevis for, at Dyrene netop *ikke* følte Smerte. Naar Okser stritter imod under en Transport, saa er det kun, fordi de hader Tvang og helst vil være «Situationens Herrer».¹⁷⁵

Dette er en spesiell måte å omtale okser på: maktbruk overfor okser *motiverer* dem til å stritte imot *fordi* de ikke finner seg i tvang. Det handler ikke om smerte, men om å nekte å underkaste seg. Da går det an å tolke Kjærviks utsagn som et syn på oksens karakter. Det framsto lite hensiktsmessig å ta «hensyn» til okser som selv ville være «Situationens Herrer». For å utføre akkurat *dette* oppdraget, måtte det tvang til. Oksene hadde seg selv å takke. Hvis det likevel ble sett på som mishandling, så var det i det minste mishandling *med mening i*, og ikke unødvendig dyrplageri. Med andre ord: ikke grusom mishandling.

Dette er en interessant måte å se det på, og antyder noe om hvordan en arbeider kan ha sett på og tilnærmet seg disse slakteoksene. Kan en forstå dette bedre? Jason Hribal har argumentert for at dyr har *agens*, og at dette er noe som fortidens mennesker har erfart og anerkjent. I samhandlingen med produksjonsdyr og arbeidsdyr var det alltid et element av «forhandling», ifølge Hribal.¹⁷⁶ Et eksempel fra en 1600-tallsberetning er illustrerende:

«'The Irish cows' [...] are so stubborn, as many times they will not be milked but by some one woman, when, how, and by whom they list. Yea, when these cows thus madly deny their milk the women wash their hands in the cows' dung, and so gently stroke their dugs, yea, put their hands into the cow's tail, and with their mouths blow into their tails, that with this manner (as it were) of enchantment they may draw milk from them. Yea, these cows seem as rebellious to their owners as the people are to their kings.»¹⁷⁷

¹⁷⁵ Adresseavisen, «Lagmandstinget», 11.10.1898.

¹⁷⁶ Hribal 2007, s. 103.

¹⁷⁷ Hribal 2007, s. 103. Original utheving.

Dette eksemplet er ett av flere som Hribal mener illustrerer hvordan fortidige mennesker har *tenkt* om dyr: «Cows [...] had agency. They labored and produced. They resisted and fought. They negotiated with humans as to the actualities and limits of their own exploitation. Animals were themselves a force in social change», skriver han.¹⁷⁸

Jeg synes dette tilfører god mening til bildet av slakter Kjærvik, der han står nede på havnen og vurderer situasjonen. Kjærvik og vitnene hadde nok ulike oppfatninger av det som skjedde; forskjellige måter å «lese» dyrene på. Sett fra slakterens ståsted var oksetransport ikke bare en hverdagsrutine, men også en forutsetning for virksomheten. Det Kjærvik sto overfor på havnen og måtte forholde seg til, var fem egenrådige og viljesterke okser som etter beste evne skulle trekkes gjennom byen. Å binde oksene til vogn og slede var både praktisk og enklest for Kjærvik. På den andre siden: det som møtte tilskuerne i gatene, var et syn av okser som falt og sleptes langsmed bakken. Vitnene så en oksetransport som gikk galt for seg, ikke fordi oksene ville ha det på sin måte, men fordi de ble dårlig behandlet. Den framsto både som ureglementær og grusom. Tolket på denne måten er det rimelig å si at partene hadde motstridende syn på dyr såvel som ulike oppfatninger av det som skjedde. Kjærviks strategi møtte ikke forståelse, men ble sett på som «uforsvarlig og oprørende».

3.5 Kort oppsummert

Som en liten oppsummering om dette med slaktedyr i byen, kan en si at de ble oppfattet som en sjenanse, de var til «gene» for ferdselen, de kom i veien og bød på trafikale problemer. Dessuten var de «kimer» til bråk. Enten en velger å kalle det for modernisering, sivilisering eller kultivering, er det et faktum at samfunnet sto oppi gjennomgripende endringsprosesser rundt århundreskiftet, der én av endringene handlet om å gjøre bysamfunnet mer menneskevennlig, og derfor også mer dyrefritt når det kom til visse dyrekategorier. Slaktedyrtransporten representerte mer eller mindre et misforhold mellom det kultiverte selvet, samfunnet og synet på byen på den ene siden, og de faktiske omgivelsene på den andre siden.¹⁷⁹ Det er i et slikt lys at også kutorvsguttene straks får en annen betydning eller sammenheng, som *ikke* dreier seg om dem som mennesker, men om den «dyretransportnæringen» som de jobbet i.

¹⁷⁸ Hribal 2007, s. 103. Jeg *berører* dette også i et senere kapittel.

¹⁷⁹ Kean 1998, s. 59. Philo 1995, s. 666. Philo argumenterer for og illustrerer denne prosessen.

4 Slakteunivers

4.1 Glimt fra slaktehallen

Slaktehusene hadde gjerne utsalgssteder for kjøtt, og hit kom nok alle slags mennesker for å foreta innkjøp til husholdningen. Men *slaktehallen* var nok mest for dem som hadde noe der å bestille, som gårdbrukere, kreaturhandlere og slaktere som solgte levende dyr eller kjøpte tilbake ferdig slakt. Det var likevel et poeng at de offentlige slaktehusene skulle være rustet til å ta imot hvilket som helst «overraskelsesbesøk», uten å frykte beskyldninger for dyrplageri.¹⁸⁰

Noen glimt fra slaktehaller viser «situasjonsbilder» og måten de ble oppfattet på. Fra en innsender i *Norske Intelligenssedler* i 1920, het det:

for noen dager siden kom jeg til at gaa [...] ind i den hallen hvor dyrene slagtes. Jeg saa paa en ku som blev ført ind. *Med det samme dyret kom i døren, blev øinene merkelig store og stride. Og hva var det kuen saa?* Jo: paa begge sider av midtgangen laa hele og halve dyr, nylig slagtet. En gammel hest var saavidt skutt. Den laa paa siden, med hodet strakt frem, med tungen hængende slapt ut av kjæften. Strupen var skaaret ut, og blodet stod i en tyk dam paa gulvet.... Slagterne holdt paa at flaa, og fra de varme dyrene stod dampen op. Avhugne ben laa slængt om hverandre. Kuen blev trukket forbi det hele, til den kom helt fremom de dampende dyrekroppene. Der blev den stillet op. En mand kom med et slags skudapparat som han satte for skallen paa den. Et slag med en hammer, et knald, og kuen laa der.¹⁸¹

Dette er en nokså levende skildring. Den forteller om et blodig miljø med kroppsdeler og innvoller spredt utover inne i hallen. Den forteller også litt om hva slakterne holdt på med. Men mest av alt, forteller den om ei ku som sperrer opp øynene når hun ser hva som foregår. Hva kua faktisk så, skal ikke jeg si noe om her. Det som er imidlertid er sikkert, er at kua (i dette tilfellet) ser det *samme* som den som skriver. Det er innsenderen som *taler* på kuas vegne.

¹⁸⁰ Jf. MacLachlan 2008, s. 110.

¹⁸¹ *Norske Intelligenssedler*, «Naar dyrene slagtes. Spar dem for unødige lidelser», 07.02.1920. Min utheving.

Teksten over avfødte en respons i samme avis. Her var det en «Gaardbruker» som hadde gjort seg erfaringer fra slaktehallen (trolig hos *Bøndernes Fællesslagteri*). Men han syntes lite om det han hadde sett. I dette situasjonsbildet møter vi også noen «slaktergutter»:

Jeg har i mange aar sendt slagtedyrr til byen, og det har paa mig – som paa saa mange andre – gjort et saart indtryk at se paa disse dyr, som vi har gaat og stelt med derhjemme, bli trukket ind i en bloddampende slagtehal og slagtet i hinandens paasyn. Det hænder ofte, – jeg har selv staat og set derpaa – at dyrene ved indgangsdøren til slagtehallen ikke er til at formaa at gaa videre men lægger sig ned, og jeg maa tilstaa at det gjorde et noksaa pinlig indtryk paa mig, da jeg engang stod og saa paa, hvorledes slagterguttene under eder og forbandelser, sparket et saadant vetskræmt dyr paa benene igjen.¹⁸²

Utdraget gir en umiddelbar assosiasjon til noe som har med følelser å gjøre. Jeg tror det kan settes på spissen og tolkes som uttrykk for en grell kontrast mellom dyrenes hjemlige omgivelser på den ene siden, og byens «bloddampende slagtehal» på den andre siden. Hjemme har mennesker «gaat og stelt» med dyrene; i slaktehallen sparkes dyrene på fote. Dyr som håndteres godt på bruket, håndteres respektløst i slaktehallen. Dyr som er vant til omsorg, overleveres til brutalitet.

Samme «Gaardbruker» gir også uttrykk for noe uverdigg når han skriver:

Jeg erindrer at jeg [...] gjorde Bøndernes Fællesslagteri forestillinger i anledning av, at der blev trukket 5-6 dyr ind i slagtehallen samtidig, men fik det svar, at dyrene ingensomhelst dødsangst lægger for dagen derved, og at denne fremgangsmaate brukes over hele verden. – Ja, ja, det sidste er visst ganske korrekt, men det forhindrer jo ikke at vi nordboere, som jo behandler vore dyr bedre end sydlændingene, kunde rette paa noget, som ialfald enhver dyreven maa finde er absolut inhumant.¹⁸³

En kan tolke dette som en måte å si at slaktehallpraksisen var uverdigg, og troligg av flere grunner. For det første var det galt å slakte flere dyr samtidig. For det andre var det galt at *nordmenn* tillot denne praksisen, fordi «nordboere» *var ikke som* «sydlændingene». Nordmenn var humane og siviliserte, og burde la dette komme til uttrykk også i slaktehallen.

¹⁸² *Norske Intelligenssedler*, «Naar dyrene slagtes», 18.02.1920.

¹⁸³ *Norske Intelligenssedler*, «Naar dyrene slagtes», 18.02.1920.

Dette med dyrs reaksjoner overfor blod og synsinntrykk, var gammel «viten» i 1920. Men hvis en tar dette, sammen med antydningene til følelser og til en nokså uheldig praksis i slaktehallen, og prøver å se det i lys av hvordan bygdeslaktingens tradisjoner er blitt framstilt, tror jeg det vil kaste mer lys og flere betydninger over måten en gårdbruker *kunne* ha tenkt om slaktehallens estetikk.

4.2 Slaktehallen i lys av slakteskikker på bygda

I *Norske slakteskikker* fra 1924, har etnologen Nils Lid samlet et stort folkeminnemateriale som gir historisk innblikk i alle tenkelige sider ved det å slakte dyr. Her skriver Lid blant annet om et bestemt «lydbilde» under bygdeslaktingen: stillhet og vokting av sine ord «har vore regelen» under avlivingen.¹⁸⁴ For eksempel heter det at «Dei vilde aldri slå, banna eller skjenna på eit dyr på vegen til slakteplassen, um det streta imot eller spratt ifrå dei, endå um dei elles var sinnataggar». Et høytidelig alvor ser ut til å ha preget slakteskikker rundt omkring i bygdene: «Dei var tegjande og ålvorlege, medan dei tok livet av dyret»; «'I Jesu namn' sa dei berre lågt»; Avlivingi gjekk høgtidssamt og stilt for seg».¹⁸⁵

Overtro og magiske forestillinger har vært et rasjonale for slike bygdeskikker: «Grunnlaget for påbødet mot ståk og prating ved avlivingi, er fyrestellingi um at ståk og nemning av sume ord eggjar upp dei 'maktene' som kann gjera ilt», skriver Lid.¹⁸⁶ Også Jonas Frykman peker på det samme, når han skriver at bønder var opptatt av å beskytte dyr mot de «magiske og forgjørende kreftene som truet fra naturen eller mennesker i nærheten». Dette var rasjonell tenkning ut ifra deres forutsetning.¹⁸⁷

Jeg vil ikke strekke det så langt som å si at bønder som sendte dyr til byens slaktehaller *trodde* på dette. Det kan de ha gjort. Men jeg tenker først og fremst at det som ligger *bak* forestillingene, er reelle *praksiser*, praksiser som kan ha levd i beste velgående *selv om* rasjonale har vært et annet. Når en innsender i *Norske Intelligenssedler* erindret og framstilte et «sukk» som dette:

¹⁸⁴ Lid 1924, s. 81.

¹⁸⁵ Sitert etter Lid 1924, s. 81.

¹⁸⁶ Lid 1924, s. 81.

¹⁸⁷ Frykman & Löfgren 1994, s. 153.

For et par aars tid siden kom jeg til at snakke med en bonde oppe fra en av dalene. Han hadde netop været til Kristiania med en ku, som han solgte til slagt. – Den gaar vel svært humant for sig slagtingen derinde ved de store slagterierne? spurte jeg. Bonden, en ældre sindig mand ristet paa hodet. – Dit sender jeg aldrig levende dyr oftere, sa han.¹⁸⁸

... kan det tolkes som et uttrykk for to kolliderende verdener. Slaktehallmiljøet bryter så å si alle regler for «riktig» slaktning. For å vende tilbake til gårdbrukeren og de brutale slakterguttene: ikke var det blodlukt som hang i luften, men «bloddamp» som sto opp. Ikke lå det en respektfull stillhet i luften, men «eder og forbandelser».

Hvis dyrevenner framsto som «altfor» følsomme, kunne de bli møtt med anklager om sentimentalitet, noe blant andre lærer L. H. Bie beklaget under *Det femte nordiske skolemøde i Kristiania i 1885*:

Lunkenhed for og Modstand imod Dyrenes Beskyttelse dække sig ikke sjældent med den Indvending, at Sagen grunder sig paa Sentimentalitet eller, med danske Ord, paa en *sygelig Følsomhed*, der ikke kan taale at se Dyrene lide, hvad de bør lide for at være Menneskene til den Nytte, som vi skulle have af dem.¹⁸⁹

Motsetninger mellom sentimentale og såkalt rasjonelle dyrebeskyttere er vel noe som har preget dyrebeskyttelsessaken, og dermed folks holdninger til dyr og *til hverandre*, både før og senere.¹⁹⁰ Trolig har slike motsetninger også hatt noe å si for hva slags reaksjoner en kunne forvente på et «sentimentalt» utsagn. En kritiker av slaktehallpraksisen ga uttrykk for sin overbevisning om dyrs dødsangst på denne måten:

Ikke at la dyr se paa slagting er en almindelig regel paa landsbygden. Alle vet at dette er hensynsløshet. Og hvad tror De da en klok, gammel hest føler naar den leies forbi varme dampende dyr som blør, som flaaes, som lemnes op – leies forbi dem for selv at dræpes? Vil nogen, vel at merke av dem som har vet paa dyr, komme og fortælle mig at en slik hest ikke

¹⁸⁸ *Norske Intelligenssedler*, «Naar dyrene slagtes. Spar dem for unødige lidelser», 07.02.1920.

¹⁸⁹ «Om Dyrebeskyttelsessaken og Skolens Forhold til samme» i *Beretning om Det femte nordiske skolemøde i Kristiania 9-12 august 1885 1886*, s. 359. Min utheving.

¹⁹⁰ Se bl.a. Dirke 2000, s. 16-23.

*forstaar at det gjælder livet, at den ikke lider? [...] hvorfor er det nødvendig at la levende dyr gaa gjennem denne kvalme boldstanken [sic], forbi disse livsvarme, lemlæstede kameratene?*¹⁹¹

Samtidig understreket han at dette ikke handlet om å være altfor bløthjertet overfor dyr, for «Jeg er fri for sentimentalitet paa dette omraade. Jeg har selv set meget blod, og jeg taaler at se blod, uten at en nerve uror sig i mig».¹⁹²

Interiør fra en «bloddampende» slaktehall. Bøndernes Andelsslagteri. Foto: Anders Beer Wilse, 1911.

Slaktehallen kan med andre ord ha vakt en del følelser som kan knyttes til båndet mellom mennesker og dyr. Men jeg tror ikke sentimentalitet er riktig begrep i denne sammenhengen. Trolig kan en si at slaktehallen har representert en ny type realitet – en ny og til dels *voldsom* struktur som har passet dårlig med det som (litt generalisert) kan kalles for bondens erfaringsunivers. Erica Fudge tenker seg at bønder som levde tett på og med dyr i fortiden, må

¹⁹¹ *Norske Intelligenssedler*, «Naar dyrene slagtes. Spar dem for unødige lidelser», 07.02.1920.

¹⁹² *Norske Intelligenssedler*, «Naar dyrene slagtes. Spar dem for unødige lidelser», 07.02.1920. Min utheving.

ha vært i stand til å forestille seg andre måter å være i verden på. Hun illustrerer dette gjennom et eksempel fra England på 1700-tallet, der en kvinne ble dømt for å melke en annen families ku(!) Dette var absolutt straffbart sett ut fra et eiendomsperspektiv – det var tyveri. Men det var også en annen side ved dette, antyder Fudge, nemlig at den fremmedes nærvær (og fysiske melking) forstyrret kuas følelse av orden: kua ble mer eller mindre traumatisert, og dette fikk konsekvenser både for melkeproduksjonen hennes og følgelig også for familien.¹⁹³

Fortidens bønder kan godt ha vært såpass fortrolig med dyr at de ville ha klart å sette seg i dyrets sted, eller å forestille seg hvordan dyrene opplever verden. Som gårdbrukeren fra *Norske Intelligenssedler* uttrykte det:

hvorfor skal [...] vi mennesker bibringe vore husdyr en saadan pinefuld skræk de sidste øieblikker av deres liv? – Jeg tror ellers ikke, at de fleste av os, som stadig steller med dyr og iagttar deres liv og færden, *kan bli overbevisst [sic] om*, at et høierestaende dyr som ser paa at andre dyr blir avlivet, ikke skulde føle dødsangst.¹⁹⁴

Kan ikke denne tvilen mot å la seg *overbevise* om noe annet, tolkes som uttrykk for en mer eller mindre internalisert tenkemåte om dyr; en med dype røtter og lange aner? I den folkelige hverdagskulturen som Keith Thomas skriver om i *Man and the Natural World*, pratet folk til dyrene sine og behandlet dem som ansvarlige individer, som gjenstand både for ros og straff. Bondens hele livsunivers var omgitt av et referensielt og symbolsk språk som ga et umiskjennelig uttrykk for dyrenes nærvær og innflytelse: «Their very language expressed their sense of affinity between them and their animals, for many descriptive terms applied equally to either», skriver Thomas.¹⁹⁵

Ettersom dyrebeskyttelsesforeningene – med rette og med urette – regelmessig betraktes i en klassekontekst (typisk en urban middelklasse*setting*), er det fort gjort å lage et forkjørt skille mellom dem som brydde seg om dyrenes følelser på den ene siden, og dem som ikke gjorde det på den andre siden. Måten jeg har tolket og satt dette sparsommelige kildematerialet om «slaktehallbekymringer» inn i en bygderamme, mener jeg derimot fint kan illustrere

¹⁹³ Fudge 2013, s. 25-28.

¹⁹⁴ *Norske Intelligenssedler*, «Naar dyrene slagtes», 18.02.1920. Min utheving.

¹⁹⁵ Thomas 1984, s. 98. Se også Thorsen 2003 og Frykman & Löfgren 1980 om bønders fortrolighet med dyr.

tilnærmingen til de slakteklare dyrene som noe mer og noe annet enn et «fintfølelse» karaktertrekk. Andreas Snildal skriver om konflikten rundt jødisk-rituell slaktemetode og slaktehusene i Kristiania, Aker og Trondheim, og har vist at mange bønder kviet seg for å sende dyrene dit hvis det betydde slakting uten skytemaske (dvs. uten «bedøvelse»). Bønder ga uttrykk for en anti-semittisk holdning, skriver han, og de ville ikke sende vekk «sine» dyr for at de skulle slaktes av disse «andre».¹⁹⁶

Mine tolkninger kan kanskje være et supplement til dette. Slik jeg ser det, kan uttrykket «bloddampende slagtehal» gjerne forstås ikke bare som en beskrivelse av et sted med mye blod, kjøtt og gørr, men også som et bilde på en sammensatt tilnærming til dyr. Et uttrykk for medfølelse, hensyn og respekt – selvfølgelig innenfor nytteverdiens begrensninger – men like så fullt en tenkemåte som tar opp i seg forestillinger om tradisjon og «nyhet», om bygd og by, om forskjellen mellom seg selv og andre. Å sende dyr til den bloddampende slaktehallen, var på et vis å handle mot bedre viten, hvis en ser det på denne måten. Kanskje kan den da også tolkes som et lite tegn på dårlig samvittighet?

4.3 I slakterens sko

Slakting har til flere tider vært noe som mange har villet distansere seg fra, og det gir for så vidt god mening når Norbert Elias ser menneskets distansering fra *perspesjonen* av slakting som et (av mange) uttrykk for sivilisering.¹⁹⁷ Historisk sett har slaktere ofte vært innhyllt i en aura av moralske fordommer, noe Keith Thomas skriver om:

Butchers [...] were regarded with suspicion, not just because of the noise, smell, blood and pollution which their activities involved, but also because of a widespread aversion to the act of slaughter itself [...] The butchers themselves became the object of prejudices not unlike those directed against the public executioner.¹⁹⁸

På 1800-tallet var retorikken rundt slaktere ikke stort bedre: «In Victorian times the slaughtermen were frequently said by social investigators to be the most demoralized class of all».¹⁹⁹ Om en kikker i *Dansk ordbog for folket* fra 1914, får en også et inntrykk av

¹⁹⁶ Snildal 2014, s. 66, 165.

¹⁹⁷ Elias 2000, s. 102.

¹⁹⁸ Thomas 1984, s. 294.

¹⁹⁹ Thomas 1984, s. 295.

konnotasjonene knyttet til slakteren: en slakter er ikke bare «en, der har sin Næring af at s[lagte] Kvæg og selge Kødet», men også «et blodtørstigt Menneske».²⁰⁰

Slikt «gammelt» tankegods kan virke styrende for hvordan vi fester blikket; det må ikke ta overhånd og framstilles som noe allment og generelt. I det følgende skal jeg undersøke litt rundt det å være slakter, og prøve å si noe om hva slags kvaliteter en slakter skulle eller burde ha. Hva kan det fortelle om slakterens tilnærming til dyr?

4.3.1 Slaktemiljø

I *Smaaskrifter for Landmænd* fra 1890, skriver veterinær og dosent Oluf Thesen blant annet om forskjellen mellom bygdeslaktere og de han kaller for «egentlige» slaktere. De egentlige slakterne var de som hadde det som daglig levebrød. For dem fantes det en viss «takhøyde» under arbeidsøkten, skal en tro Thesen:

der maa dog gjøres den Indvending mod Slagtemasken, at *hvor hensigtsmæssig og bekvem den end er for den uøvede Slagter [...]* vil den dog ikke faa rigtig Indpas uden i enkelte Tilfælde f. Ex. ved Slagtning af større eller mere urolige Dyr blandt de egentlige Slagtere, der daglig have en Mængde Slagtninger at foretage. *Slagtemasken med alle dens Fordele er dem for sen og omstændelig*, og det maa indrømmes, at der forholder sig ganske rigtig, naar den øvede Slagter gjør den Indvending, at, inden han faar rigtig anbragt Slagtemasken paa et Dyr, kan han have slaaet flere paa sin almindelige Maade. *Dog, naar vi gjøre den Indrømmelse, at en saadan Mand kan undvære Masken i de fleste Tilfælde, er det, fordi vi føle os forvissede om, at han er i Besiddelse af den tilbørlige Dygtighed, Raskhed og Koldblodighed og er sig fuldt bevidst, at det er hans Pligt at undgaa Alt, der kan henregnes til Dyrplageri.*²⁰¹

Hva kan dette fortelle om synet på slaktere, og ikke minst på forholdet mellom slaktere og andre? Slaktere, skriver Thesen, har et handlingsrom. De kan velge sine metoder – med eller uten slaktemaske – basert på sine egne økonomiske kalkyler. En kan også velge å forstå det som at slakteren hadde en rekke dyr stående på «vent»: arbeidsoppgavene sto i kø, og for å rekke alt måtte han arbeide i et høyt tempo. I en bysituasjon rundt 1900 ville nok prosjektet ha krevd stor innsats, mye takket være slakterimiljøet. I Trondheim foregikk slaktingen ofte i

²⁰⁰ Dahl, Hammer & Dahl 1914, s. 278.

²⁰¹ Thesen 1890, s. 33-34. Min utheving.

bygninger var oppført til andre formål, så som til «husbruk».²⁰² Det var gjerne trangt om plassen, så det ble sagt at «naar der slagtes mange dyr paa en dag, kan det være meget besværlig for slagterne at smyge sig mellom og forbi de ophængte kjøtkropper».²⁰³ Det må dessuten ha vært kaldt å arbeide til tider, for «Det hænder ikke sjelden, at slagting foregaar for aapen dør, fordi slagterne trænger mere lys».²⁰⁴ Slakter Gustav Bohne beskrev en bitende arbeidshverdag i et «typisk» slakteri – i ordelag som uttrykker sympati både for arbeidere og dyr:

Pladsen er saa liten at slagtesvendene ikke faar gjort rent. De staar der ute i kulden, og det er saa trangt at blodet drypper i nakken paa dem. Jeg skjønner ikke at man faar folk. Og kreaturerne vil jeg ikke snakke om. Især de sidste som skal slagtes, de har nogen pinlige minutter før de faar draget sit sidste suk.²⁰⁵

De «sidste som skal slagtes» befant seg i det som ble oppfattet som en uheldig situasjon for dyrene: som vitner til slaktingen av sine egne artsfrender. Kaptein Spørck, overdyrlege Vold og ingeniør Kaurin leverte en rapport over slakterisituasjonen i Trondheim ved inngangen til 1890-årene, og i den får vi et godt inntrykk av hvordan det ble tenkt – fra et dyrebeskyttelsesperspektiv:

Intetsteds kan man sige, at Betingelserne var tilstede for, at Slagtingen kan foregaa paa en smuk, velordnet og renslig Maade. Naar man saa ved, at Dyrene har et bevidst Sjæleliv og let kan udsættes for en forfærdelig Dødsangst, inden det bedøvende Slag kommer, saa kan man under de forhaandenværende Forholde vistnok uden Overdrivelse sige, at der ved samtlige her i Byen værende Slagterier foregaar et betydeligt Dyrplageri. Intet er gjort for at undgaa, hvad der før Slagtingen kan ængste og forurolige Dyret, *der saa mangen Gang med stor Tvang drives ind i Boden, hvor det færdige Slagt ofte er ophængt, og hvorfra Blodlugt og Slagterester paa en brutal Maade klargjør Offeret dets Skjæbne*.²⁰⁶

²⁰² Lie 1911, s. 34.

²⁰³ «Sak No. 17/1910. Valg av Tomt for Anlæg av kommunalt Slagtehus, Kjøtkontrolstation og Handelsfjøs m. v.» i *Trondhjems kommuneforhandlinger 1910*, s. 33.

²⁰⁴ «Sak No. 17/1910. Valg av Tomt for Anlæg av kommunalt Slagtehus, Kjøtkontrolstation og Handelsfjøs m. v.» i *Trondhjems kommuneforhandlinger 1910*, s. 34.

²⁰⁵ *Adresseavisen*, «Trondhjem faar kommunalt slagtehus», 03.12.1915.

²⁰⁶ *Adresseavisen*, «Dyrenes Behandling her i Trondhjem», 25.11.1892. Min utheving.

I Kristiania ga ingeniøren for sunnhetskommisjonen uttrykk for en tilnærmet identisk situasjon når han pekte på

den Hensynsløshed, hvormed Bedriften paa flere Steder udøves. Opbindingsrummene er ofte alt andet end tilfredsstillende og i den travle Tid heller ikke tilstrækkelige for Indsætning af alt Kvæg. Dette bindes derfor ofte paa Gaardspladsen og maa derfra være Vidne til, hvad der foregaar, indtil det selv tvinges ind i Boden, hvor det færdige Slagt er ophængt, og hvorfra mangel Gang endnu ikke det rygende Blod og de dampende Indvolde fra foregaaende Slagtning er fjernet. Der foregaar i flere af vore Slagterier i saa Maade det mest hensynsløse Dyrplageri.²⁰⁷

Det som er påfallende med kritikken, er at den belyste forholdet ikke mellom slakter og dyr, men mellom *slaktemiljøet* og *livredde dyr*. I dette miljøet ble dyr tvunget til å se nedslagtingen med egne øyne. Når dyr ble tilkjent «et bevidst Sjæleliv», kom også slakteriene til å framstilles ikke bare som steder der dyrplageri *kunne* forekomme, men som steder der dyrplageriet var *institusjonalisert* og uunngåelig.

4.3.2 Mistanken

I Thesens «slaktermanual» tas det også noen forbehold. Slakteren kan velge sin metode, *forutsatt at andre* har tillit til slakterens dyktighet, raskhet, kaldblodighet og ikke minst pliktfølelse overfor dyr. En annen måte å lese dette på, er at *dersom* andre mente at slakteren var i besittelse av slike egenskaper, kunne de også være trygge på at slaktingen foregikk human. Men hva kan slaktere selv ha tenkt om sitt virke?

Det er ikke mulig for meg å gå inn på hva enkeltindivider kan ha tenkt rundt dette, men jeg tror likevel at det kan være fruktbart å drøfte dette spørsmålet i lys av Marius Lies jubileumbok for *Trondhjems Slagterforening* fra 1911. Her kaster Lie, som selv var slakter, et bestemt lys over slakterforeningens utvikling fra 1880-årene og framover:

Man har søkt efter evne at følge med sin tid – dette viser noksom den humane behandling av dyrene, den renslige og haandverksmæssige behandling av raaproductet, de moderne

²⁰⁷ «Oth. Prp. No. 22. Ang. Udfærdigelse af Lov om kommunale Slagtehuse, Kjødkontrol m. v.» i *Stortingsforhandlinger i Aaret 1892. Tredie Del*. Se også Bergkvist 2010, s. 54.

pølsemaker-verksteder med fryseanlæg og de lyse, rene butiklokaler, som delvis ogsaa nu findes andre steder, og for hvem de trondhjemske i sin tid var et mønster.²⁰⁸

Dette kan vel trolig tolkes som at tiden hadde hentet inn slakterne. Det kan også tolkes som et forsøk på å berolige gjennom en forbeholden påstand om at så lenge slakterstanden søkte å følge med «efter evne», gjorde den også det som sto i sin makt. Og hvem kunne vel forlange mer enn det?

Flere passasjer hos Lie lar seg tolke som en måte å tenke om seg og sitt virke på, nærmest som et tilsvarende til samfunnet rundt seg. Kanskje følte slakterforeningen (om ikke alle slakterne hver for seg) en trang til å etablere tillit mellom seg og andre:

Kreaturene blir selvfølgelig ogsaa nu avlivet paa en fra dyrevenligheds standpunkt fuldt betryggende maate. Med ved et offentlig slagtehus falder det værste av alt likeoverfor de gamle slagterier bort, nemlig *mistanken*. Et moderne slagteri kan ikke gi rum for den, da arbeidet der til enhver tid staar under offentlig kontrol.²⁰⁹

Her ligger en antydning om at *andre* mennesker trengte overbevisning. *Mistanken*, idéene og forestillingene som fantes «der ute» i befolkningen, trengte et offentlig «godkjent-stempel». Men ser en på hva slakterforeningen faktisk gjorde, får en straks inntrykk av en yrkesgruppe som søkte ny tilpasning i skiftende tider: den *første* alminnelige regelen for nye svenner, var å lære dem «en human og smertefri avlivningsmaate», skriver Lie.²¹⁰ Svenneprøven var et middel for å styrke den faglige utøvelsen av yrket, men også – ved implikasjon – en *karakterfremmende* øvelse:

Efter at det saaledes er blet en nødvendighed for enhver, som vil bli svend, at lære sig at behandle dyrene paa en saa respektabel maate som mulig ved avlivningen, følger dette ogsaa med ens senere færd i livet.²¹¹

Nesten litt paradoksalt kan en si at det å lære seg å slakte dyr på en pen og respektabel måte, var samtidig en oppdragelse i mildhet og omtanke.

²⁰⁸ Lie 1911, s. 67.

²⁰⁹ Lie 1911, s. 54.

²¹⁰ Lie 1911, s. 49.

²¹¹ Lie 1911, s. 53.

Svenneprøven, slik Lie omtaler den, illustrerer en annerledes måte å tenke slakterfaget på. I 1800-tallets Trondheim var ikke slakting så mye et fag, som «bare» et arbeid. Etter opphevelsen av slakterlauget rundt 1814, ble retten til å slakte «allemannseie» og hele virksomheten fikk et noe kaotisk og uregulert preg.²¹²

Efter at adgangen til at slagte var git fri til alle, opstod der ogsaa slagterier i adskillige gaarde i byen. Disse slagterier var sandsynligvis oprindelig tænkt som bare til «husbruk», men flere av dem gik dog over til at benyttes ogsaa i forretnings øiemed. Slagterierne var i almindelighed yderst primitive. Ja, det var ikke engang tale om noget særskilt rum til det bruk. Man slagtet uten videre i portrummene – til underholdning for alle nysgjerrige.²¹³

Svenneprøven var, håndverksmessig sett, en motsetning til *frislakterperioden* på 1800-tallet. Slaktingen skulle fri seg for uregelmessighetene og barbariet som gikk forut. Svennene skulle på den ene siden lære seg å håndtere *slaktet som produkt*. På den andre siden – og ganske sikkert sett i lys av det temporære sammenfallet mellom profesjonaliseringen i slakteryrket og det sterke fokuset på dyrenes behandling – måtte de også lære seg å behandle dyr *som bevisste individer*.

Humanitet overfor dyr er ikke identisk med å *føle* for eller med dem, men humanitet i uttrykk og praksis *ble forstått* som en nødvendig bestanddel og målestokk for ethvert sivilisert samfunn.²¹⁴ Mot denne bakgrunnen framstår slakterforeningens jubileumsskrift som en slags forsikring om at slakterstanden ikke bare tok temaet på alvor, men også aktivt og åpensinnet fulgte med i utviklingen: «slagterstanden har vist sin villighed til at faa avskaffet den fra ældre tider mindre humane maate at behandle slagtedyrr paa».²¹⁵ På denne måten fikk de i det minste formidlet overfor sine medborgere, at også *de* var progressive deltakere i den humaniserende samfunnsbevegelsen.

²¹² Lie 1911, s. 33.

²¹³ Lie 1911, s. 34.

²¹⁴ Bl.a. Dirke 2000, s. 268.

²¹⁵ Lie 1911, s. 54.

4.3.3 «Venn» og «fiende» i gjerningsøyeblikket

En kaldblodig slakter kan potensielt ha vært den beste slakteren. Dette må ha vært av stor betydning for dyrevenner, for utstyrt med is i blodet, var en såkalt «egentlig» slakter i stand til ikke bare å utføre et godt slakt, men til å gjøre prosessen så kort som mulig – for dyret. Tiden det tok fra dyrets «ankomst» til livets slutt, var avgjørende fra et dyrebeskyttelsesperspektiv som så dyrs smertefølelse og dødsangst som to tungtveiende hensyn.²¹⁶

Derimot, ser en til slakteskikker hos bøndene, avtegner det seg et litt annet bilde. Nils Lid opplyser blant annet om at bønder i fortiden har vært forsiktige med hva de sier til slaktedyrene. Det er verdt å gjengi flere eksempler her: «Dei gamle var fælt vare med det at dyret ikkje skulde skyna at det skulde slaktast»; «Slikt noget som: ‘Imorgen skal du slaktes’, må en ikke si til dyr; de skjønner det»; «Det var fårleg å tykkja synd i slaktedyret, for då ynskte ein at livet ikkje skulde gå or»; «for då vart det meir pinefullt for det»; «då vert det seigлива»; «då dauda det seinare»; «Um ein sa ‘stakkar’ til dyret, då vilde ikkje blodet gå vel av».²¹⁷

Kan slike utsagn si noe om hva som har vært viktig for slakteren? På den ene siden kan en si at en god slakter skulle være *kald i gjerningsøyeblikket og uaffektert i arbeidet*. På den andre siden gir eksemplene tydelig uttrykk for at ingen måtte gi sine «triste» følelser tilkjenne. Det å være lei seg og samtidig vise det, var destruktivt. Dødskampen ble lengre og slaktet ble dårlig eller ødelagt. Dette er interessante tanker rundt dette med slakting, for det indikerer at hulking og tårer både må ha blitt ansett som slakterens, dyrets og «produktets» fiende, og har derfor ikke hatt noen plass i slaktesituasjonen: «Dei som tykte synd i dyret eller atteleta på det, måtte heller ikkje vera med ved avlivinga. For då vilde ikkje dyret døy snygt, men lenge tevlust med dauden», heter det i et av eksemplene til Lid.²¹⁸

En annen måte å si det på, er at *følelser for dyr* kan betraktes som inkompatibelt med slakteøyeblikket. Men hvem var det som oftest ville ha uttrykt sorg over dyrets skjebne? Det er vel gjerne barn som har vanskeligst for å «holde maska». Helt i tråd med Nils Lids funn,

²¹⁶ Kvinner ble sterkt frarådet å avlive dyr bl.a. fordi de ble sett på som fysisk svakere: «Hon slaktar därför långsammare och inte lika säkert vilket är illa ur djurskyddssynpunkt», jf. Dirke 2000, s. 204.

²¹⁷ Lid 1924, s. 70-71. Sitert etter samme.

²¹⁸ Sitert etter Lid 1924, s. 70.

finnes det en fin skjønnlitterær skildring av dette sorgens øyeblikk i Knut Hamsuns *Markens grøde*:

Om Høsten i Slagtingen var Gutterne meget nysgjerrige og meget rædde og tunge av Sind for Dyrene som skulde dø. Der maatte nu Isak holde med en Haand og stikke med den andre, og Oline hun rørte i Blodet. Gammelbukken blev leid frem, vis og skjægget, Smaagutterne stod paa Hjørnet og kikket. – Det er en svinagtig kold Vind iaar, sa Eleseus og snudde sig bort og tørket Øinene. Lille Sivert han graat mere ugenert og kunde ikke bare sig, men ropte: Nei stakkars Gammelbukken! Da Bukken var stukket kom Isak frem til sine Smaa og gav dem følgende Lære: Dokker skal aldrig staa og si stakkars og ynke et Slagtoffer. For saa blir det bare seiglivet. Husk paa det!²¹⁹

Poenget her må vel være at det alltid har vært trist når dyrene skal slaktes, noe en også finner et nyere skriftlig uttrykk for i boken *Astrids dagbok* om småbrukerlivet tidlig på 1970-tallet.²²⁰

4.3.4 Å ta imot dyr og gjøre kort prosess i slaktehallen

Gårdbrukeren som så slaktergutter sparke og banne over et «vetskræmt» dyr, så trolig noe som ikke var helt uvanlig. En forskrift i slaktehusreglementet for *Trondhjem Slagtehus* forbyr hardhendte midler overfor dyr:

Under driving eller anden transport er det forbudt at fare haardhændt frem mot dyrene, saasom unødige sliting i horn, fotrep eller næsering, slag eller spark, vriing av halen, bæring eller slæping av mindre dyr med nedhængende hode eller sammenbundne ben o. s. v.²²¹

Forskriften er interessant fordi den forteller om hvilke metoder som ble sett på som hardhendte. Men det er mer interessant å prøve å forstå rasjonale for å ta med denne bestemmelsen. Jeg tror den kan tolkes som en advarsel til alle dem som arbeidet ved slaktehuset, som slaktere, fjøsmenn og drivere som hentet dyr fra jernbanen og havnen. Metodene bør forstås som sedvanlige praksiser, typiske syn som ikke skulle tolereres, hverken fra et kulturelt eller økonomisk ståsted – og i hvert fall ikke i regi av det offentlige.²²²

²¹⁹ Hamsun 1952, s. 79-80.

²²⁰ Kaldal & Karlsmoen 2004, s. 96.

²²¹ *Forskrifter for Trondhjems Slagtehus* 1918, s. 14-15.

²²² Slaktehuset (dvs. kommunen) var erstatningsansvarlig for legemlige skader påført ellers friske dyr ved slaktehuset, jf. *Forskrifter for Trondhjems Slagtehus* 1918, s. 14.

Samtidig vil jeg mene at den kan leses på en annen måte. Om en tenker seg at forbudet ble tatt med i forskriftene fordi det ble sett på som *nødvendig*, kan ikke da forskriften tolkes som et uttrykk for den måten dyr ofte (om ikke alltid) ble *møtt* på av slaktehusarbeidere? Altså som et tegn på at håndteringen av dyrene foregikk på måter som, i en mer eller mindre moderne betraktning, ikke bar spesielt preg av skånsomhet, eller for å bruke et annet ord: medfølelse?

Jeg tenker at følelsenes plass i en slaktehall var tilnærmet den en fant på bygdene. I slaktehallen var det ikke rom for følelser, ikke nødvendigvis fordi det gjorde dyrene seiglivet eller hindret blodet i å renne (dette var overtro), men av en såpass prosaisk grunn at en rett og slett ikke hadde tid til å forholde seg til det. Vel inne i slaktehallen startet prosessen med å gjøre levende dyr om til kjøtt. I dette scenariet var det ikke rom for nærgående observasjoner eller moralske refleksjoner. En slaktehusforskrift kan være opplysende også i denne sammenhengen:

Intet slagtedy maa bringes ind i slagtehallen, før hallen er aapnet for slagting, eller før alle forberedelser til dyrets avlivelse er truffet. Dyret føres straks til den plads som slagterformanden anviser, og avlivingen skal foregaa uten ophold.²²³

Dette kan trolig forstås som at dyr aldri måtte bli stående og vente ved slakteplassen. Arbeidet skulle foregå i et tempo som begrenset dyrenes handlingsrom. Jo kortere opphold, desto mindre tid for dyret til å utvikle angst og uro – og *ikke minst* desto mindre sjanse for ulykker.

Engstelse hos dyr kan godt ha vært en av grunnene til at levende dyr ofte ble ført inn i slaktehallen (i Trondheim) med ansiktet vendt mot en vegg.²²⁴ Ifølge *Adresseavisen* var det også denne praksisen som førte til at en mann fra Melhus ble skutt i 1919. For å skyte dyret, måtte nemlig «vedkommende som foretar slagtingen vende skudmasken utover mot hallen». I dette tilfellet bommet skuddet; kulen «bare snertet hodet» til kua – før den traff mannen i halsen og skulderen. Kua «slog sig rebelsk» og det oppstod forvirring inne i slaktehallen.²²⁵

²²³ *Forskrifter for Trondhjems Slagtehus* 1918, s. 2-3.

²²⁴ *Adresseavisen*, «Skyteulykke paa det kommunale slagtehus», 28.08.1919.

²²⁵ *Adresseavisen*, «Skyteulykke paa det kommunale slagtehus», 28.08.1919. «The Abattoir Society» i England frarådet bruk av rifle i en travel slaktehall p.g.a. risikoen for ulykker, jf. *New* 1912, s. 71.

Episoden forteller noe om viktigheten av å bevare menneskelig herredømme i slaktehallen. Samtidig antyder den hvilken innflytelse arbeidssituasjonen kan ha hatt på en slakters prioriteringer (uavhengig av hva han selv har ment om dyr): gå «rett til verks», heller enn å stoppe opp for å avse en tanke til dyrene. Som det heter i et svensk bygdeutsagn: «Nei! ‘Friskt mod och kallt blod’ bør det vara».²²⁶

Ragnhild Sollund skiller mellom dyr som betraktes som *noen* og dyr som betraktes som *noe*. I det legger hun blant annet at dyr som er *noen* er synlige, kan føle, har personlig verdi og kan tilskrives en offerrolle, mens dyr som er *noe* er usynlige, de tilskrives materiell verdi, men ingen offerrolle.²²⁷ Sollunds todeling kan være en god fortolkningsramme på forholdet mellom slakter og dyr inne i slaktehallen. Det er utenkelig at for eksempel slaktersvenner skulle ha betraktet hvert eneste dyr som *noen*. Da er det mer nærliggende å tenke seg at dyrene ofte ble møtt og tatt imot som *noe*, men at de likevel – formelt sett – skulle håndteres som *noen*, altså som levende og følende individer og følgelig med en viss respekt. Ingen var pålagt å *føle* med dyrene, men alle var pliktig til å *opptre* på måter som *viste* at en tok tilstrekkelig hensyn til dem.

4.3.5 Dødskamp

Her vil jeg også trekke fram det jeg mener er et viktig prinsipp i den perioden som dekkes her, men også for så vidt langt utenfor: humanitet mot dyr handler ofte om hvordan ting ser ut og arter seg. Det ble sagt at skrotter, hoder, blod og blodlukt, kort sagt hele *slaktemiljøet*, fikk dyrene til å stritte imot slik at de ofte måtte tvinges inn i slakterboden (jf. *Slaktemiljø* over). En annen måte å si dette på, er at slakting artet seg eller *så ut* som en kamp mellom slakteren og dyret. Dette var spennende saker for barn og unge, men slettes ingen idealsituasjon. Som det het i et skrift fra grunnleggeren av organisasjonen *Model Abattoir Society* i England, H. F. Lester: «children hang about the doors, and peer through cracks in the fence, with the usual juvenile delight in sensational developments, but to their own gradual demoralisation».²²⁸ Slakting var som en magnet på barn, og også i Trondheim ble det påpekt hvordan de ofte strømmet til når de fikk sjansen til å se det.²²⁹ «Til Slutning vil man ikke unnlade at gjøre

²²⁶ Sitert etter Lid 1924, s. 71.

²²⁷ Sollund 2013, s. 254.

²²⁸ Sitert etter MacLachlan 2008, s. 110.

²²⁹ «Sak No. 17/1910. Valg av Tomt for Anlæg av kommunalt Slagtehus, Kjøtkontrolstation og Handelsfjøs m. v.» i *Trondhjems kommuneforhandlinger 1910*, s. 34. Otter 2006, s. 527.

opmærksom paa Slagteriernes Beliggenhed – som Regel i befærdede Strøg med uhindret Adgang for Børn og Skuelystne, et Forhold, som efter vor Formening ikke er heldigt i moralsk Henseende», sto det i en rapport fra 1891.²³⁰

Noëlie Vialles betrakter «dødskampen» med dyr i lys av det å legitimere handlingen moralsk overfor seg selv. Hun peker blant annet på forskjeller mellom den gamle måten å slakte på, der slakteren måtte bruke rå makt overfor dyret, og den senere praksisen der ett og ett dyr sendes inn i et eget avlukke (som en felle) og skytes ovenfra og ned.²³¹ Den gamle *nærkampen* har noe rettferdig ved seg, antyder Vialles:

Everyone with experience of this method of slaughtering (with neither «trap» nor pistol) will speak of the dangers involved and describe how they themselves, sooner or later, were injured or obliged to flee from a maddened animal that had broken loose or suffered a «miss». The confrontation between man and animal was thus very much more dangerous than (thanks to the «trap») it is today; such descriptions of the dangers incurred [...] indicate that an element of combat conferred a certain fairness on the slaughter of these large animals [...] And, irrespective of any moral or humanitarian consideration, that violence and/or that danger may be seen as an attempt to restore a measure of legitimacy to slaughtering, either by portraying the animals concerned as wild and violent or through the medium of a fight that is not without some risk for man.²³²

Det er interessant å se «dødskampene» som et tegn på slakterens moralske dilemma – men dette blir spekulativt. Poenget må være at dødskamper *framsto* som brutalt, stygt og voldelig. *Humanisering* av slaktervirksomheten kan derfor best betraktes som det å gjøre ende på kampene mellom menneske og dyr.²³³ Det skulle gå rolig og smertefritt for seg; behersket og verdig.

²³⁰ *Adresseavisen*, «Dyrenes Behandling her i Trondhjem», 25.11.1892.

²³¹ Vialles 1994, s. 111-121.

²³² Vialles 1994, s. 121.

²³³ Se også Vialles 1994, s. 123.

4.4 Et fleksibelt humanitetsbegrep – å lese dyrene

Det motsatte av å se etter «små» tegn på redsel og lidelse, er å se «stort» på det, som for eksempel direktøren ved *Bergens Slagtehus*, Ivar Nielsen, gjorde:²³⁴

De, som daglig har anledning til at se og bedømme trafikken i en tidsmessig indredet slagtehal og derfor best vil kunne bedømme forholdet, vil ikke faa indtryk av at dyret føler nogen skræk derved. Det gaar saa rolig til den bestemte slagteplads at nogen frygt ikke kan spores. Og dog vet vi at en av de stærkeste drifter naturen har nedlagt i ethvert levende væsen er selvopholdsdriften [sic], som vilde bringe det til at forsvare sig hvor instinktet siger det at dets liv er i fare. Hadde dyret denne følelse ved at ledes ind i slagtehallen vilde det gi sig tilkjende ved en saa voldsom motstand, som ingen slagter vilde kunne overvinde. *Men for legemlige smerter er dyret mottagelig og det er det man har villet skaane dem for ved at henlægge slagtingen til en fælles slagtehal* med den betryggende kontrol som kun er her mulig.²³⁵

Nielsens måte å tilnærme seg slaktehallproblematikken på, tror jeg er betegnende for hvordan de som hadde dette arbeidet kan ha forholdt seg i sitt daglige virke. Forskremte øyne og «angstlyder» var irrelevant i denne sammenhengen. Følelser – eller *sentimentalitet* – fantes det ikke rom for. Her var det de harde faktaene som gjaldt; et biologisk forankret syn med blick for de mest åpenbare instinktive reaksjonene. For Nielsen og andre «som daglig har anledning til at se og bedømme trafikken i en tidsmessig indredet slagtehal», var det sikkert nærliggende å tolke *fraværet* av «voldsom motstand» som et tydelig signal om at dyrenes vel ble godt (nok) ivaretatt. «Det eneste, vi merker er, at de nærmeststaaende skvætter lidt af skuddet», uttalte direktør Amund Lo ved *Kristiania Slagtehus*, «men det gjør jo vi mennesker ogsaa, om der uforvarende affyres et skud lige ved os».²³⁶

For staben ved et slaktehus kan dette trolig forstås som en konvensjonell tilnærming til dette med å slakte dyr i andre dyrs påsyn. Hvis det underliggende premisset var at dyrene ikke var i stand til å forstå miljøet uansett, kan det bare ha vært rimelig å innskrenke idéen om humanitet i slaktehallen til det rent legemlige. Slaktehallen var ikke, som Nielsen poengterte,

²³⁴ Om Ivar Nielsen, se Elvbakken 2003, s. 126 ff. Det var vanlig at kommunedyrlegene inntok stillingen som slaktehusdirektør (s. st., s. 134).

²³⁵ *Gula Tidend*, «Det kommunale slagtehus», 27.03.1920. Min utheving.

²³⁶ *Aftenposten*, «Er slagtingen paa det kommunale slagtehus grusom? Direktør Lo mener nei», 04.07.1921.

bygd for å skåne dyrene for blodige og voldelige synsinntrykk, men for å redusere fysisk smerte til et minimum. Som en konsekvens kan slakterhallen også sees som et sted der det på mange måter (og naturlig nok) ville ha vært vanskelig å etterleve humanitetskravet *dersom* en lot følelsene få fritt spillerom.

Tidlig i oppgaven presenterte jeg Guri Larsens opplevelser fra et slakteribesøk. Larsen la godt merke til «de ventende dyrenes høylytte vokalisering», «høye hyl» og rauting «hele tiden og langt mer kontinuerlig enn slik jeg hadde hørt i fjøset». Hun tolket dem som «angstlyder». Dessuten bet hun seg merke i at kroppsspråket var annerledes på slakteriet enn i fjøset.²³⁷

Et oppmerksomt blikk og ører som er lydhør for små endringer i dyrs atferd og kroppsspråk, kan være det som får mennesker til å mene noe om hvordan dyr har det. På 1800-tallet så dyrevenner på seg selv som talerør for de umælende skapningene, en oppgave de påtok seg i kraft av dyrenes manglende evne til å tale sin sak – og gi sine lidelser til kjenne.²³⁸ Dyr ble nøye observert; blikket, lydene og de kroppslige bevegelsene registrert og «oversatt». Som Dorothee Brantz skriver: «Equating appearance with suffering, they considered any movement of the animal's eyes or convulsions of its body a sure indicator of pain».²³⁹ Følgende eksempel fra en debatt i den svenske Riksdagen er vel både typisk og talende for seg:

Under den långa tid, som kräfvets för blodets afrinnande, har djuret fullt medvetande och känsel samt ger medelst *ängsliga och liksom bedjande blickar och upprepade blinkningar sin smärta til känne*. Något ljud kan det icke gifva från sig, då luftstrupen blifvit afskuren.²⁴⁰

Hva som ble oppfattet, og måten det ble oppfattet og tolket på, må ha hatt mye å si for hvilke konvensjoner som gjaldt. Karin Dirke skriver om to ulike måter å argumentere på blandt dyrevenner: identifikasjonsargumentet og nytteargumentet. Den første gikk ut på å leve seg inn i dyret, føle med det, identifisere seg med *individet*. Den andre var, som det antydes, nytteorientert. Da så en dyret konsekvent i lys av menneskelige formål, men *uten* at en derfor

²³⁷ Larsen 2013, s. 161.

²³⁸ Cronin 2011, s. 204. Pearson 2013, s. 106.

²³⁹ Brantz 2002, s. 173.

²⁴⁰ Sitert etter Svärd 2013, s. 68. Min utheving.

skulle tillate unødvendig lidelse hos dyr.²⁴¹ Slaktehusdirektører, som også var veterinærer, holdt gjerne en knapp på det siste.

I lys av dette kan slaktehallen kanskje være et eksempel på at humanitetsbegrepets fleksibilitet. Det kan favne vidt, eller det kan smalnes inn, alt etter måten en betrakter dyr på, og av praktiske og arbeidsrelaterte hensyn. Dette visste også en direktør som Ivar Nielsen, som anerkjennende skrev at «Hvad *slagtehallerne* angaar saa fører forholdene her os ind paa følelsessaker hvor det kan være vanskelig at komme til enighet».²⁴²

²⁴¹ Dirke 2000, s. 117-122.

²⁴² *Gula Tidend*, «Det kommunale slagtehus», 27.03.1920.

5 Det forviste slaktehuset?

Ved inngangen til 1910 gikk slaktehusdebatten varm i Trondheimsavisene, og flere stilte spørsmål ved slaktervirksomhetens og slaktehusets plass i bybildet: hvor bynært kunne en slik institusjon plasseres? Allerede her er det viktig å understreke at debattantene i all hovedsak var menn med visse stillinger i samfunnet, som kommuneansatte, slaktehusplanleggere, redaktører og arkitekter. Derfor kan den ikke uten videre sies å være representativ for byens befolkning som sådan. På den andre siden er det ikke utenkelig at «allmenheten» ville ha forholdt seg til «ekspertenes» meninger, og sånn sett stemt i for det ene eller det andre. I det følgende peker jeg på idéen om å fjerne slakting fra bybildet; trekker fram et eksempel fra Edinburgh og drøfter situasjonen i Trondheim.

I en analyse av slakterier i Frankrike, skriver antropologen Noëlie Vialles om hvordan slakting ble «forvist» fra 1800-tallets bymiljø. Vialles peker på to mulige «eksiler» for disse institusjonene. På den ene siden kunne en reise slaktehusene på avsidesliggende tomter utenfor bygrensen. På den andre siden var det nok å sperre inne og skjule (eng. *to confine*) selve aktiviteten. Vialles understreker et viktig prinsipp fra den tidlige slaktehusepoken, nemlig ønsket om å skjule bedriften, om ikke nødvendigvis bygningene. «[T]he important thing is the notion of example: concealing the killing in order not to give people ideas».²⁴³

Ian MacLachlan har skrevet om slaktervirksomheten i Edinburgh i tidlig moderne tid. Edinburgh's slakterlaug, *Incorporation of Fleshers*, fikk ofte samme slags vemmelse rettet mot seg og virksomheten, som slaktere ellers i verden.²⁴⁴ En pamflett fra Edinburgh 1784 uttrykte det slik: «The slaughter houses [...] are justly considered as the greatest and most offensive nuisance that ever disgraced the capital of a kingdom».²⁴⁵ Det er spesielt interessant å lese hva MacLachlan skriver om byens offentlige slaktehus, *Fountainbridge Slaughterhouse*, som ble oppført i 1853:

²⁴³ Vialles 1994, s. 19. Sitert etter samme.

²⁴⁴ Se f. eks. Kean 1998, s. 59

²⁴⁵ MacLachlan 2005, s. 57. Sitert etter samme.

It was a state-of-the-art facility, near the edge of the city, *with 28 foot walls to conceal any evidence of slaughter from the street* [...] Far in excess of what was necessary to contain livestock or to block the view from the street, *the massive walls demonstrate the lengths to which Victorians would go to conceal the act of slaughter and prevent nearby residents from exposure to the sight of fresh-dressed carcasses.*²⁴⁶

Her lager MacLachlan en åpenbar forbindelse mellom «fintfølende» viktorianere og det sivilisatorisk-teoretiske perspektivet. Med over åtte meter høye murer, er det så avgjort snakk om en innkapsling og isolering av virksomheten. Mer interessant er antydningen om *hvor langt* viktorianerne var *villige* til å gå for å usynliggjøre bedriften. Kan en tilsvarende «vilje» spores i Trondheim?

Arkitekt Karl Norum framstilte for eksempel slakterbedriften på en måte som avkledde den enhver form for positivt ladet kulturelt innhold:

Det vil [...] ikke lykkes nogen at finde synderlig Æsthetik ved en Slagteribedrift. Man kan kanske procedere den til at være forholdsvis lugtfri, man kan maskere Anlægget mod Gaderne med Bygninger, hvori den gamle Bebygning Silhuet delvis har fundet Udtryk, og forøvrigt paa alle Maader søge at gjøre det saa uskyldigt og tiltalende som mulig, – men *Bedriften*, den maa faa Lov til at gjøre sin Gjerning derinde, om Anlægget skal bli rentabelt, og den er hverken æsthetisk eller poetisk. Trods alle moderne Opfindelser og Synsmaader blir Slagteribedriften dog temmelig kemisk ren for Æsthetik, og derfor egner den sig heller ikke til at serveres som offentlig Skuespil midt i Byen og ved en af dens mest befærdede Trafikaarer. Man behøver ikke at ha fulgt Upton Sinclair gennem Chicagos Slagterier for at forstaa det.²⁴⁷

Etter Norums *dom* fikk ikke bedriften rett til å være noe annet enn motbydelig. Den var *ikke* estetisk, heller ikke eksplisitt uestetisk, men kjemisk rensert for estetikk. Bedriften *eksisterte*, men var ikke verdig noen som helst kulturell anerkjennelse; i beste fall var den ukultur. Her ble det begått «Gjerninger» av en såpass uappetittlig karakter, at selv ikke «moderne Opfindelser og Synsmaader» kunne gjøre dem spiselige for alminnelige mennesker.

²⁴⁶ MacLachlan 2005, s. 68. Min utheving.

²⁴⁷ *Dagsposten*, «Centralslagteriet (Af Arkitekt Karl Norum.) III», 21.01.1910.

Slaktehuset representerte en skala og et omfang som var ukjent i norsk sammenheng. Det kan ha virket både unaturlig og «mentalt» forstyrrende på noen. En uttalelse fra borgermester Olaf Løchen (gift med dyrebeskytteren og kvinnesaksforkjemperen Antonie Løchen) antyder forholdet mellom det olfaktiske (det som kan luktes) og menneskets forestillingsevne:

Selv om der ikke vil forekomme Lugt av forraadnet Avfald eller Stank opstaaet ved manglende Renlighed, vil en saa stor Opsamling av raat Kjødt, Blod, Tarme m. m. og levende Dyr neppe virke ubetinget behageligt paa Lugtesansen hos dem, som passerer forbi eller bor i Nærheten. *Hos mange vil endog bare Bevidstheden om den Virksomhet som foregaar i et Slagtehus av saadan Størrelse, virke ubehageligt og frastøtende.*²⁴⁸

Jeg tror det er rimelig å si at slike utsagn ikke handlet så mye om det som skjer med dyrene, men om bedriften som slakter dem. Likens kan en si at det ikke så mye handlet om måten de ble slaktet på, men om menneskets *ikke*-behov for å se det. Disse kritiske blikkene på slaktehusinstitusjonen kan åpenbart knyttes an til humanitetsbegrepet, men da er det trolig mer relevant å se det som et fenomen i den allmenne *siviliseringen* av samfunnet.

«Civilization», skriver Chris Otter, «advances by distancing itself not from killing itself but from the perception and reminder of it».²⁴⁹ Slakting i det «åpne» forlater ikke tanken. Synet og lyden av det er en stadig påminnelse. Det en ikke ser derimot, kan en like så godt bare glemme. På den andre siden er det et poeng, som Chris Philo skriver, at dyrene likevel må ha vært implisert i debatten og prosessen på noen måter, «because it was their ‘execution’ that coarsened the people of surrounding districts».²⁵⁰

Paula Young Lee skriver at «the nineteenth-century slaughterhouse was an anti-monument constrained to deny memory, exerting the force of death on anonymous lives that leave no lasting trace of their presence».²⁵¹ Jeg vil mene at det er litt forkjært å legge for mye vekt på dette med at slaktehusene *absolutt* skulle skjule slaktingen av dyr. Mange ønsket nok nettopp det, og det *var* også et mål i seg selv, men det handler mye om hvordan en velger å se det. Chris Otter skriver for eksempel at «The abattoir was public in a very specific sense: it was permanently open to inspection by public authorities; while the public itself could simply

²⁴⁸ «Sak No. 17/1910. Valg av Tomt for Anlæg av kommunalt Slagtehus, Kjøtkontrolstation og Handelsfjøs m. v.» i *Trondhjems kommuneforhandlinger 1910*, s. 154. Min utheving.

²⁴⁹ Otter 2008, s. 90. Se også Elias 2000, s. 102; Vialles 1994, s. 19, 70.

²⁵⁰ Philo 1995, s. 675.

²⁵¹ Lee 2008[b], s. 70.

forget about it».²⁵² Dette er for så vidt en grei måte å si det på: fra 1919 ble byens befolkning gitt *muligheten* til å slippe å forholde seg til selve slaktingen. Ingen var lenger nødt til å bo ved siden av et slakteri, og ingen var heller tvunget til å oppsøke slaktehuset. Mer problematisk er det imidlertid når hele prosessen framstilles som uttenkt og determinert på forhånd. Amy J. Fitzgerald går langt i denne retningen når hun omtaler den som en trinnvis utvikling «towards the goal of institutionalized forgetting».²⁵³

Slaktehuset fikk en relativt sentral plass i bybildet; kun få minutters gange fra byens trafikkerte handelsstrøk Fjordgata. Heller enn å sette opp høye murer eller isolere det på noen måte, inviterte slaktehuset både til skue, hygge og ikke minst til *daglig bruk*. En trengte nemlig insentiver for å motvirke slakting utenfor bygrensen (noe som både representerte konkurranse og en mathygienisk risiko).²⁵⁴

Dersom Byens Styre [...] begaar den store dumhet aa lægge slagtehuset paa et ubekvemt sted eller i en utkant, – istedetfor bekvemt og centralt –, ja da vil det samme hænde her, som har hændt i mange tyske byer, at Slagterne ikke vil bruke Byens slagtehus, men bygger sig et billig rum strax utenfor bygrænsen.²⁵⁵

Flere mente at et perifert slaktehus «vilde virke *økonomisk ødelæggende*»²⁵⁶ og «*skade trivselen*».²⁵⁷ Dessuten var det *hit* slaktere og forbrukere skulle gå for å handle kjøttvarene sine, og det var også hit byens borgere og tilreisende ble invitert for å nyte middag og underholdning (mange Trondhjemmere husker nok «slaktehuskaféen» den dag i dag):

I det kommunale slagtehus paa Bratøren indredes som bekjendt anden etage til en flot kafé og restaurant [...] Monteringen som utføres av firmaet Anton Andersen, er meget komfortabel og smagfuld, og er overensstemmende med alle nutidens krav til en moderne restaurant. Der vil bli servert middag fra 1–4, om søndagene fra 2 til 4, og der vil desuten bli musik – piano og violin – fra 8 til 11 aften. Hr. Elvheim som har sin restauratørutdannelse fra Frimurerlogen, Kjøbenhavn, har ofret meget paa at den nye restaurant maa bli et fuldt ut tilfredsstillende led i

²⁵² Otter 2006, s. 528.

²⁵³ Fitzgerald 2010, s. 59.

²⁵⁴ Se også MacLachlan 2005, s. 67.

²⁵⁵ *Nidaros*, «Slagtehus-Saken. Uheldige Motforslag», 05.02.1910.

²⁵⁶ «Sak No. 17/1910. Valg av Tomt for Anlæg av kommunalt Slagtehus, Kjøttkontrolstation og Handelsfjøs m. v.» i *Trondhjems kommuneforhandlinger 1910*, s. 152.

²⁵⁷ *Nidaros*, «Slagtehus paa Toldbod-Tomten. Myndigheternes Mening. En æstetisk Protest», 10.01.1910.

byens stadig mer utviklede restaurationsliv. Og en førsteklases restauration paa Bratøren skulde vel ogsaa ha gode chancer, midt i den store reisetrafik som bygningen ligger. Den nye restaurant faar navnet: «Restaurant & Café Moderne».²⁵⁸

På mange måter er slaktehussaken (eller -prosessen) i Trondheim et eksempel på nyskaping. Slaktehuset ble gjort til gjenstand for nye assosiasjoner og satt inn i sammenhenger som var utenkelige for de gamle, private slakteriene. Sto valget mellom slaktehus eller parkanlegg, var slaktehus et opplagt valg, noe stadsingeniør Chr. Grøndahl mer enn antydte:

det er vel ikke umulig at turistene vil ha mere interesse av at betrakte det liv og den virksomhed som en stærkt utviklet trafik medfører, end et parkanlæg, saaledes som dette kan bli under vore klimatiske forhold. *Et vel indrettet og smukt utført slagtehusanlæg kan i og for sig bli en seværdighet og vil neppe i utseende virke skjæmmende paa omgivelserne.*²⁵⁹

For å eliminere «Skrækken i Navnet Slagtehus»,²⁶⁰ måtte slaktehuset se pent og innbydende ut, som *Nidaros* uttrykte det:

I andre lande ofres der endog kunstnerisk utsmykning paa store byers slagtehus, – saaledes findes der her i byen billeder av slagtehuset i Budapest – en arkitektonisk vakker bygning midt i Byen, smykket endog med prægtige skulpturer. Vort slagtehus stræber ikke saa høit, men det vil bli meget stilfulde bygninger med vakre valmtak og tiltalende forhold.²⁶¹

Dessuten var det mulig å se det i lys av måten byen utviklet seg på ellers, med nye pene bygninger og *elektrisk* lys:

At et offentlig Slagtehus skulde være en Mispryd for et Bykvarter, vil jeg bestemt bestride. Som regel blir de nye Slagtehus jo opført som ret stilfulde Bygninger. *Om Aftenen vil en saadan stor Anstalt oplyst af mange elektriske Buelamper, gjøre et smukt og ret imponerende Indtryk.*²⁶²

²⁵⁸ *Adresseavisen*, «Restaurant & Café Moderne», 15.05.1919. Mer om slaktehuskafé i *Ny Tid*, «Trondhjems kommunale slagtehus», 16.07.1918.

²⁵⁹ «Sak No. 17/1910. Valg av Tomt for Anlæg av kommunalt Slagtehus, Kjøtkontrolstation og Handelsfjøs m. v.» i *Trondhjems kommuneforhandlinger 1910*, s. 54. Se også *Nidaros*, «Slagtehus paa Toldbod-Tomten. Myndigheternes Mening. En æstetisk Protest», 10.01.1910. Min utheving.

²⁶⁰ *Adresseavisen*, «Slagtehus paa Toldbodtomten», 12.01.1910. *Dagsposten*, «Slagtehus paa Toldbodtomten», 12.01.1910.

²⁶¹ *Nidaros*, «Slagtehuset. Løierlige Indvendinger», 18.01.1910.

²⁶² *Dagsposten*, «Slagtehuset paa Toldbodtomten», 25.01.1910.

Denne måten å løsrive bedriften helt fra sin egentlige intensjon, illustrerer bare hvordan et *slaktehus* ble sett på som noe annet enn et *slakteri*. Et slaktehus var moderne og innbydende. Det var verdig et skue, selv etter (og kanskje *særlig* etter) skumringstimen. Her var det mulig å la seg fascinere og imponere over hva det menneskelige framskritt var i stand til å frambringe.

På en måte kan en si at den *nye* måten å snakke om slakteinstitusjonen på, kan ha vært med på å legitimere dette «fabrikkslakteriet» som noe som ville skli naturlig inn i bybildet. I kapitlet om levende transport omtalte jeg en oksetransport som jeg tolket som å framstå i utakt med bymiljøet. Kanskje er det det motsatte en ser eksempel på med slaktehuset: at en ny form for slakteinstitusjon diskuteres på måter som setter den i takt med utviklingen forøvrig. «De tidligere så øde gater», skriver Rolf Danielsen i *Trondheim bys historie*, «der forretningene hadde ligget reservert tilbaketrunket bak høye trapper og små vinduer, ble ved århundreskiftet opplyst av elektriske buelamper bak de strålende butikkvinduer».²⁶³ Slaktermester Fr. Bohne husket for eksempel godt hvor annerledes ting var «før» i tiden:

Dengang taleren [Bohne, min anm.] aapnet sin slagterforretning i Nordre gate – det var 38 aar siden – kom der mange til ham og sa at det var hensynsløst at lægge en slagterbutik i byens fineste strøk. Han burde da ialfald lægge den mot veiten, for damerne vilde ikke være sig bekjendt at de gik ind i en slagterbutik!.²⁶⁴

Den skammen som noen forbandt med slakterbutikker før 1900, var ikke lenger – eller *burde* ikke lenger være et tema etter 1900. Plutselig ble det gammeldags å skjule det som tidligere *helst skulle skjules* i bakgårder, som typisk slakterier.²⁶⁵

På den andre siden var det ikke meningen at publikum skulle se selve slaktingen: «Av slagtingen vil publikum ikke høre, lugte eller merke ringeste spor. Den vil foregaa i slagtehallen midt inde paa tomten, mens bygningerne imot gaterne bare blir kjølehaller,

²⁶³ Danielsen 1958, s. 186.

²⁶⁴ *Adresseavisen*, «Trondhjem faar kommunalt slagtehus», 03.12.1915.

²⁶⁵ Kaldal 1997, s. 310.

kontorer, kjøtkontrol og torvhal», forsikret *Nidaros*.²⁶⁶ Men dette var nesten ikke et tema i slaktehusdebatten.

Jeg tenker at slakting på denne tiden *ikke* var like «usnakkelig» som det ble senere. Terskelen mot å snakke om og tenke på slakting, har sakte men sikkert blitt høyere utover i det tyvende århundre. De første offentlige slaktehusene overtok virksomheten fra mange små og spredte slakterier, og dét nærmest over natten. En synlig, hørbar og luktbar praksis gjennom hundrevis av år: – over, nærmest med et pennestøk. Men det må ha tatt lang tid før idéen om *slakting i byen* fikk en mer fremmed klang. Og dermed sier dette noe om forholdet mellom mennesker og slakting. Til *dels* ute av syne, til *dels* ute av sinn?

²⁶⁶ *Nidaros*, «Slagtehuset. Løierlige Indvendinger.», 18.01.1910.

6 Konklusjon

«Forståelse mellem to kulturer, som ligger fjernt fra hinanden i tid [...] kan opstå ved, at man i den fremmede kultur genkender elementer, der minder om ens egen, om nutidens mentalitet, dén vi kender på en ureflektert, naiv måde.»²⁶⁷

6.1 Når teller dyrs følelser?

Den evige og universelle evnen til å sanse dyrene, gjør at vi blir vår på dem. Evnen til å observere, lese og tolke dem, åpner en dør inn til empatiens verden. Eller, om ikke følelsene settes i sving *over* dyret, så vil vi kanskje føle en urett likevel, når dyrets interesser settes til side for at en liten gjeng med slaktergutter skal kunne dra det ene, det neste og det tredje inn i den bloddampende slaktehallen og slakte dem i hverandres påsyn.

Gårdbrukeren i *Intelligensen* trenger ikke å ha praktisert andaktsfull slakting hjemme på bruket sitt. Kanskje slaktet han ikke dyr der hjemme i det hele tatt. Men *andre* gårdbrukere og bønder ville ha gjort det. Og for dem – noen av dem, i det minste – ville det ha vært uaktuelt å støye og ståke slik som de brutale slakterguttene i byen gjorde. Disse bøndene ville ha sett med gru på den horrible slaktehallen. Det var kanskje vel så lurt å snu og gå den andre veien, og dét fort, innen kua nådde fram til inngangsporten.

Slaktedyrene for drøye hundre år siden befant seg både her og der. Noen ganger var på landeveien, på tur til byen. Andre ganger sto de oppi en «Pram» og ventet på å gå i land. Der sto de, natten gjennom, omgitt av den søte lyden av lave bølgeskvulp. Ofte var dyrene på vei sørover med «jernhesten». Mørkt var det også for dem. Trangt og slitsomt. Ille var det for dem som fikk «feber» underveis, for da var det bare ti prosent sjanse for å overleve. Men, dyrene sto i det. Sånn var livet.

I byen gikk dyrene til fots. Da var det bare å henge i, for arbeidsfolk hadde et rasjonale for å få jobben unnagjort. Når dyrene ikke ville «høre» etter, da slo frustrasjonen noen ganger ut i

²⁶⁷ Ariés 1983, s. 50-51.

tilsynelatende rå maktbruk. Det var smertefullt for dyret, men på en måte var det vel det for arbeidskaren også. For virkemidlene møtte liten aksept fra omgivelsene. Økonomiske motiver var riktignok noen ganger med på å tilsløre arbeiderens «dårlige» karakter: han skulle jo tross alt rekke over alt. Men, som Harriet Ritvo forteller oss, det gjorde ikke saken mindre grusom.²⁶⁸

Når terskelen mot uakseptabel behandling av dyr ble hevet, var det fort gjort å koble dyretransport med dyrplageri. Det nye var *ikke* hardhendte arbeidsmetoder. Det nye var et skarpere skille mellom *skikk* og *uskikk*; humanitet og barbari, og som Hilda Kean poengterer, mellom gamle metoder i et mer utviklet og moderne bymiljø.²⁶⁹ Idealet om human behandling av dyr var en lang og seig utvikling av nye moralske imperativer. Når *trykket* fra disse imperativene ble følt på «bakkeplan», kan det ha vært ganske frustrerende å være en Kjærvik, eller en slaktergutt for den saks skyld. Likhets tegnet mellom dyrplageri og det daglige arbeid måtte løses opp.

Og da er vi over i slaktehussaken, for når slaktehuskomiteen i Trondheim skulle begrunne hvorfor byen trengte et nytt offentlig slaktehus (og *det* litt brennkvik), kom den «i skade» for å si mer enn den kanskje vel hadde tenkt:

Ved at al slagting foretages av fagfolk og under stadig kontrol har man en betryggelse for, at den foregaar saa humant som mulig uten at tilføie dyrene unødige smerter. Og man undgaar det allermeste av transporten av slagtedydyr gjennom byens gater, noget som er til stor gene for færsele[n] [sic] og plagsomt og ikke ufarlig for dyrene, for ikke at tale om forargelsen, naar mishandling eller plageri foregaar paa aapen gate.²⁷⁰

Det var en forbindelse mellom dyretransport og mishandling. Det så også komiteen. Ikke bare det. *Forargelsen* ute i gatene var noe å ta på alvor. Den var gjentakende, antydet de. Ja, nesten et typisk reaksjonsmønster, vil jeg legge til. Hensikten med slaktehusreformer verden over var å opprette rene, delvis lønnsomme, respektable og profesjonelle institusjoner som skulle *forsikre* befolkningen om at næringsmidlene var trygge å spise, og at dyrene ble slaktet på en

²⁶⁸ Ritvo 1990, s. 141.

²⁶⁹ Kean 1998, s. 59.

²⁷⁰ «Sak No. 17/1910. Valg av Tomt for Anlæg av kommunalt Slagtehus, Kjøtkontrolstation og Handelsfjøs m. v.» i *Trondhjems kommuneforhandlinger 1910*, s. 35.

tilbørlig human måte. Med *det* som bakteppe, er det kanskje ikke så rart at slaktehuskomiteen var mer opptatt av de uønskede konsekvensene av dyrplageri, heller enn dyrplageriet *i seg selv*. Kan det ha skyldtes prioriteringer?

Trolig. Når Kristianias lokale myndigheter valgte å forby jødisk-rituell slaktemetode ved byens offentlige slaktehus, var det først og fremst hensynet til bedriftens rykte som gjaldt, ikke hensynet til dyrene:

What they feared was perhaps not so much the practical consequences of allowing kosher slaughter at the slaughterhouse, but the controversy that it would create in the press, and the reactions it would cause amongst farmers and other users of the slaughterhouse.²⁷¹

Komiteen i Trondheim *så* hvor problemet lå. Et slaktehus rett ved kommunikasjonslinjene, ville gjøre underverker for alle dem som i all slags vær og stemning trakk de trøtte (eller sinte!) dyrene gjennom de breie gatene og inn i de trange veitene. *Disse* menneskene ville fra nå av slippe flere «skammelige» opptrinn i gatene. Å redusere den synlige dyretransporten betydde nemlig mindre *synlig* dyrplageri, mindre forargelse og derfor mindre av det som var kritikkverdig og skadelig for omdømmet.

Eventuelle videre studier av slaktehusreform i Norge, gjør klokt i å ta med seg dette perspektivet – vil jeg mene. For uavhengig av hvilke faktorer som veide tyngst (les: næringsmiddelkontroll, folkehelse og økonomi), så var reformen også forbundet med dyretransporten og alle de harmvekkende «barbariteter» som en mente å finne der.

6.2 Slakteri og Slaktehus

En spennende overordnet innfallsvinkel til tenkemåter omkring slakting, er å ta utgangspunkt i benevnelsene «Slakteri» og «Slaktehus». Disse to viser til noe som er grunnleggende likt på ett plan, men samtidig veldig forskjellig på et annet. Der ett av dem peker bakover, viser det andre vei framover. Der det ene er beheftet med en eim av moralsk fordervelse, har det andre en mer oppbyggelig odør. Det ene er langt fra noe møtested, mens det andre ikke bare er et møtested, men også et sted for hygge. Sammen utgjør begrepene slakteri og slaktehus et

²⁷¹ Snildal 2014, s. 131.

paradoksalt par i perioden rett før og etter 1900: de er ikke gjensidig utelukkende, likevel ble de *tilskrevet* to forskjellige virkeligheter. Et blikk på begrepene «Slakteri» og «Slagtehus» kan derfor illustrere hvordan idéen om byslakting har beveget seg mellom forestillinger om gammelt og nytt, barbarisk og humant. Og alt dette innenfor et relativt kort tidsrom.

Jeg har tatt for meg mange slags episoder der hensynsløshet må sies å ha vært et stikkord. Jeg har vært litt i gatene, litt i slaktehuset og noen andre steder i tillegg. Dette har vært en prøvelse. Jeg gjør på ingen måte krav på sannhetsgehalten i hver eneste tolkning. Tvert imot: her er det da virkelig åpent for å tolke! – Men jeg både håper og tror at jeg har klart å tilføre mening og betydning til dette fortidige bildet av byen og omegn som steder der *slaktedyr* og *mennesker* har ferdes. Og jeg håper også at det her finnes springbrett og ledetråder som kan være interessante å forfølge i andre sammenhenger og i andre prosjekter.

Kilder

Aviser

Avisene finnes digitalisert i Nasjonalbiblioteket sin database, nb.no, bortsett fra *Dagsposten* (ingen årganger) og *Nidaros* (noen årganger). Disse to finnes bl.a. ved Trondheim byarkiv.

Adresseavisen

Aftenposten

Arbeiderbladet

Dagbladet

Dagsposten

Gula Tidend

Indherreds-Posten

Morgenbladet

Nidaros

Nordenfjeldsk Tidende

Norske Intelligenssedler

Ny Tid

Social-Demokraten

Trondhjems Folkeblad

Trønder-Avisa <<http://www.t-a.no/nyheter/2017/01/11/Henning-barnehage-skaper-rabalder-etter-at-de-tok-med-barna-p%C3%A5-reinslakt-14046016.ece>>, sist aksessert 27.09.2017

Trykte kilder (papir)

Beretning (10de) fra bestyrelsen i «foreningen til dyrenes beskyttelse i Trondhjem og omegn» om foreningens virksomhed i 1893. Trondhjem 1894 [finnes hos: Interkommunalt Arkiv Trøndelag]

Dyrenes Ven, Nr. 1, 2den Aargang. Kristiania 1898 [finnes hos:
Gunnerusbiblioteket/Universitetsbiblioteket]

Forskrifter for Trondhjems Slagtehus. 1918 [finnes hos:
Gunnerusbiblioteket/Universitetsbiblioteket]

Trondhjems kommuneforhandlinger 1910 [finnes hos: Trondheim byarkiv]

Trykte kilder (på nett)

Følgende titler finnes i Nasjonalbiblioteket sin database, nb.no.

Beretning om Det femte nordiske skolemøde i Kristiania 9-12 august 1885. Kristiania 1886

Femtiars-Beretning om Christiania Kommune for Aarene 1837-1886. Christiania 1892

Norsk Lovtidende. Iste Afdeling. 1889. Kristiania

Stortingsforhandlinger i Aaret 1842. Tredie Deel, indeholdende Forhandlingerne i April Maaned. Christiania 1844

Stortingsforhandlinger i Aaret 1892. Tredie Del. Kristiania

Stortingsforhandlinger i Aaret 1898/99. Tredie Del. Kristiania

Stortingsforhandlinger 1899/1900. Syvende del. Forhandlinger i Stortinget. Kristiania 1900

Stortingsforhandlinger 1901/1902. Ottende del. Del I. Forhandlinger i odelstinget. Kristiania 1902

Storthingstidende, indeholdende syttende ordentlige Storthings Forhandlinger. Forhandlinger i Odelstinget. Christiania 1863

Bilder

Bilde s. 19 (Eier: Norsk Folkemuseum <https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_foto_NF_W_14261>)

Bilde s. 40 (Eier: Oslo Museum <<http://oslobilder.no/OMU/OB.Y1145>>)

Bilde s. 59 (Eier: Norsk Folkemuseum <https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_foto_NF_WB_03500>)

Litteratur

Amdahl, Kjell Einar (1961). *Trondhjems slagter- og pølsemakerlaug 75 år, 21. mars 1961*.

Trondheim

Ariés, Philippe (1983). «Mentalitetshistorie». *Kultur & Klasse*, Vol. 12, Nr. 43, s. 30-57

Bergh, Trond (2004). *Jernbanen i Norge 1854-2004. Nye spor og nye muligheter 1854-1940*.

Bergen

Bergkvist, Johanne (2010). «Jakten på den farlige maten». *Tobias. Tidsskrift for oslohistorie*,

Nr. 1, s. 52-63

Bjerke Thor & Roar Stenersen (2002). *Rørosbaneboka: om stambanen øst for Dovrefjell*.

Hamar

Brantz, Dorothee (2002). «Stunning Bodies: Animal Slaughter, Judaism, and the Meaning of Humanity in Imperial Germany». *Central European History*, Vol. 35, No. 2, s. 167-194

Burt, Jonathan (2001). «The Illumination of the Animal Kingdom: The Role of Light and Electricity in Animal Representation». *Society & Animals*, Vol. 9, No. 3, s. 203-228

Børresen, Bergljot (1996). *Den ensomme apen. Instinkt på avveie*. Oslo

Clafin, Kyri (2008). «La Villette: City of Blood (1867-1914)». I: Paula Young Lee (ed.).

Meat, Modernity, and the Rise of the Slaughterhouse. Durham, New Hampshire

Cronin, J. Keri (2011). «'Can't you talk?' Voice and visual culture in early animal welfare campaigns». *Early Popular Visual Culture*, Vol. 9, No. 3, s. 203-223

- Cserhalmi, Niklas (2004). *Djuromsorg och djurmisshandel 1860-1925. Synen på lantbrukets djur och djurplågeri i övergången mellan bonde- och industrisamhälle*. Möklinta, Hedemora
- Cserhalmi, Niklas (2009). «Vanliga djur och vanligt folk 1860-1980. Synen på djur i den anglosaxiska forskningen och i svenskt domstolsmaterial». I: Anne Katrine Gjerløff, Mette Møllerhøj & Bo Paulsen (red.). *Den Jyske Historiker: Folk og fæ – mennesker og dyr i historien*, Nr. 123. Århus
- Dahl, B. T., H. Hammer & Hans Dahl (1914): *Dansk ordbog for folket. Andet bind M-Ø*. København & Kristiania
- Danielsen, Rolf (1958). *Det nye samfunn 1880-1914. Trondheim bys historie*, bd. 4. Trondheim
- Darnton, Robert (1991). *The Great Cat Massacre and Other Episodes in French Cultural History*. London
- Dirke, Karin (2000). *De värnlösas vänner. Den svenske djurskydds rörelsen 1875-1920*. Stockholm
- Donald, Diana (1999). «'Beastly Sights': the treatment of animals as a moral theme in representations of London, c.1820-1850». *Art History*, Vol. 22, No. 4, s. 514-544
- Elias, Norbert (2000). *The Civilizing Process. Sociogenetic and Psychogenetic Investigations*, Revised Edition. Oxford
- Elvbakken, Kari Tove (2003). «Sunnhetskommissjon, matkontroll og slaktehus». I: Kari Tove Elvbakken og Grete Riise (red.). *Byen og helsearbeidet*. Bergen
- Finstad, Terje (2013). «Rottereiret. Beretninger om utøy i Trondheim i første halvdel av 1900-tallet». *Historisk tidsskrift*, Bind 92, Nr. 1, s. 35-61

- Fitzgerald, Amy J. (2010). «A Social History of the Slaughterhouse: From Inception to Contemporary Implications». *Human Ecology Review*, Vol. 17, No. 1, s. 58-69
- Frykman, Jonas & Orvar Löfgren (1994). *Det kultiverte mennesket*. Oslo
- Fudge, Erica (2002). «A Left-Handed Blow: Writing the History of Animals». I: Nigel Rothfels (ed.). *Representing Animals*. Indiana
- Fudge, Erica (2013). «Milking Other Men's Beasts». *History and Theory*, Vol. 52, No. 4, s. 13-28
- Gjerløff, Anne Katrine (2008). «Kvinder, børn og andre dyr. Kvindeforeningen til Dyrenes Beskyttelse og dens kamp for menneskeligheden i 1800-tallets slutning». *1066 Tidsskrift for Historie*, Bind 2008, Nr. 2, s. 13-25
- Gjerløff, Anne Katrine (2009). «Creating the Comfortable Cow – Discourses on Animal Protection and Production in Late 19th-century Danish Agriculture». I: Tora Holmberg (ed.). *Investigating Human/Animal Relations in Science, Culture and Work*. Uppsala
- Gjerløff, Anne Katrine (2012). «Offer, Fjende, Frænde, Føde. Dyrers roller i Danmark i 1800-tallets slutning». *Svensk Historisk Tidsskrift*, Vol. 132, Nr. 3, s. 392-422
- Gjerløff, Anne Katrine & Jette Møllerhøj (2009): «Indledning: Historien – nu med dyr!». I: Anne Katrine Gjerløff, Mette Møllerhøj & Bo Paulsen (red.). *Den Jyske Historiker: Folk og fæ – mennesker og dyr i historien*, Nr. 123. Århus
- Hamsun, Knut (1952). *Markens grøde*. Oslo
- Helland, Amund (1898). *Norges land og folk: Topografisk-statistisk beskrivelse over Søndre Trondhjems Amt. Første del: Den almindelige del og Trondhjem*. Kristiania

- Hribal, Jason (2007). «Animals, Agency, and Class: Writing the History of Animals from Below». *Human Ecology Review*, Vol. 14, No. 1, s. 101-112
- Johnson, Lindgren (2008). «To 'Admit All Cattle without Distinction': Reconstructing Slaughter in the Slaughterhouse Cases and the New Orleans Crescent City Slaughterhouse». I: Paula Young Lee (ed.). *Meat, Modernity, and the Rise of the Slaughterhouse*. Durham, New Hampshire
- Kaldal, Ingar (1994). *Alltagsgeschichte og mikrohistorie*. Trondheim
- Kaldal, Ingar (1997). *Veit og gate. Daglegliv i Midtbyen i Trondheim 1880-1950*. Oslo
- Kaldal, Ingar (2002). *Frå sosialhistorie til nyare kulturhistorie*. Oslo
- Kaldal, Ingar (2003). *Historisk forskning, forståing og forteljing*. Oslo
- Kaldal, Ingar & Astrid Karlsmoen (2004). *Astrids dagbok. Småbrukerliv 1971-1973*. Trondheim
- Kean, Hilda (1998). *Animal Rights. Political and Social Change in Britain since 1800*. London
- Kete, Kathleen 2002. «Animals and Ideology: The Politics of Animal Protection in Europe». I: Nigel Rothfels (ed.). *Representing Animals*. Indiana
- Kjeldstadli, Knut (1999). *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historiefaget*. Oslo
- Kjeldstadli, Knut (2005). *Aschehougs norgeshistorie. Et splittet samfunn 1905-1935*, bd. 10. Oslo
- Koren, Kristian (1906). *E. C. Dahls Bryggeri, Trondhjem. 1856-1906*. Trondheim

- Kristiansen, Tore S. (2013). «Historien om laksen – fra elvas konge til Norges viktigste husdyr». I: Ragnhild Sollund, Morten Tønnesen & Guri Larsen (red.). *Hvem er villest i landet her? Råskap mot dyr og natur i antropocen, menneskets tidsalder*. Oslo
- Larsen, Guri (2013). «Kuas tildelte rolle som matobjekt». I: Ragnhild Sollund, Morten Tønnesen & Guri Larsen (red.). *Hvem er villest i landet her? Råskap mot dyr og natur i antropocen, menneskets tidsalder*. Oslo
- Lee, Paula Young (2008). «Introduction: Housing Slaughter». I: Paula Young Lee (ed.). *Meat, Modernity, and the Rise of the Slaughterhouse*. Durham, New Hampshire
- Lee, Paula Young (2008[b]). «Siting the Slaughterhouse: From Shed to Factory». I: Paula Young Lee (ed.). *Meat, Modernity, and the Rise of the Slaughterhouse*. Durham, New Hampshire
- Lid, Nils (1924). *Norske slakteskikkar. Med jamføringar frå nærsfylde område. Fyrste luten*. Kristiania
- Lie, Marius (1911). *Trondhjems slagterforening ved dens 25-aars jubilæum, 21. mars 1911*. Trondhjem
- MacLachlan, Ian (2005). «'The greatest and most offensive nuisance that ever disgraced the capital of a kingdom': The slaughterhouses and shambles of modern Edinburgh». *Review of Scottish Culture*, Vol. 17, s. 57-71
- MacLachlan, Ian (2008). «Humanitarian Reform, Slaughter Technology, and Butcher Resistance in Nineteenth-Century Britain». I: Paula Young Lee (ed.). *Meat, Modernity, and the Rise of the Slaughterhouse*. Durham, New Hampshire

- Martinsen, Siri & Toralf Metveit (2013). «Veterinærens rolle i utviklingen av norsk dyrevern». I: Ragnhild Sollund, Morten Tønnesen & Guri Larsen (red.). *Hvem er villest i landet her? Råskap mot dyr og natur i antropocen, menneskets tidsalder*. Oslo
- New, J. Sherwood (1912). «The Modern Abattoir and its Methods». *Journal of the Royal Sanitary Institute*, Vol. 33, No. 2, s. 67-71
- Otter, Chris (2006). «The vital city: public analysis, dairies and slaughterhouses in nineteenth-century Britain». *cultural geographies*, Vol. 13, s. 517-537
- Otter, Chris (2008). «Civilizing Slaughter: The Development of the British Public Abattoir, 1850-1910». I: Paula Young Lee (ed.). *Meat, Modernity, and the Rise of the Slaughterhouse*. Durham, New Hampshire
- Pearson, Susan (2013). «Speaking Bodies, Speaking Minds: Animals, Language, History». *History and Theory*, Vol. 52, No. 4, s. 91-108
- Pearson, Susan J. & Mary Weismantel (2010). «Does 'The Animal' Exist? Towards a Theory of Social Life with Animals». I: Dorothee Brantz (ed.). *Beastly Natures. Animals, Humans, and the Study of History*. Charlottesville & London
- Philo, Chris (1995). «Animals, geography, and the city: notes on inclusions and exclusions». *Environment and Planning D: Society and Space*, Vol. 13, s. 655-681
- Ritvo, Harriet (1990). *The Animal Estate. The English and Other Creatures in the Victorian Age*. London
- Rogan, Bjarne (1986). *Det gamle skysstellet. Reiseliv i Noreg frå mellomalderen til første hundreåret*. Oslo
- Sandøe, Peter & Stine B. Christiansen (2009). «Synet på dyrs rettigheter – nogle hovedtræk i den nordeuropæiske udvikling gennem de seneste 200 år». I: Anne Katrine Gjerløff, Mette

Møllerhøj & Bo Paulsen (red.). *Den Jyske Historiker: Folk og fæ – mennesker og dyr i historien*, Nr. 123. Århus

Schilbred, C. S. (1959). *Dyrene og vi*. Oslo

Schmidt, Julius August S. (1850). *Love, Anordninger, Tractater, Resolutioner, Kundgjørelser, Departementsskrivelser, Circulærer m. m. for Kongeriget Norge i Tidsrummet fra 1814-1848. 2det Bind. 1832-1848*. Christiania

Snildal, Andreas (2014). *An Anti-Semitic Slaughter Law? The Origins of the Norwegian Prohibition of Jewish Religious Slaughter c. 1890-1930*. Oslo

Sollund, Ragnhild, Morten Tønnessen & Guri Larsen (2013). «Introduksjon: Fra bruksdyr til dyreverd». I: Ragnhild Sollund, Morten Tønnesen og Guri Larsen (red.). *Hvem er villest i landet her? Råskap mot dyr og natur i antropocen, menneskets tidsalder*. Oslo

Sollund, Ragnild (2013). «Selskapsdyr: Vennskap versus utnytting». I: Ragnhild Sollund, Morten Tønnesen & Guri Larsen (red.). *Hvem er villest i landet her? Råskap mot dyr og natur i antropocen, menneskets tidsalder*. Oslo

Støren, Wilhelm K. (1967). *Adresseavisen to hundre år. Fra postrytternes til telesatelittenes tidsalder*. Trondheim

Sundin, Bosse (2006). *Den kupade handen. Historien om människan och tekniken*. Stockholm

Svärd, Per-Anders (2013). «När den Andre dödar: Slakt, speciesism och djurskyddsnationalism i svenska riksdagsdebatter 1887-1937». *Sociologi i dag*, Vol. 43, Nr. 2, s. 61-84

Thesen, Oluf (1890). *Smaaskrifter for Landmænd II*. Kristiania

- Thomas, Keith (1984). *Man and the Natural World. Changing Attitudes in England 1500-1800*. London
- Thorsen, Liv Emma (2003). «Glad i dyr? En diskusjon av dyriske følelser og følende dyr». *Tidsskrift for kulturforskning*, Vol. 2, Nr. 4, s. 51-64
- Thorsen, Liv Emma (2006). «Kampen om territoriet. Å skrive dyrene inn i kulturhistorien». *Tidsskrift for kulturforskning*, Vol. 5, Nr. 1, s. 23-38
- Thorsen, Liv Emma (2009). «'... disse tamme Ulves Tuden' – toleranse overfor dyr». I: Anne Katrine Gjerløff, Mette Møllerhøj & Bo Paulsen (red.). *Den Jyske Historiker: Folk og fæ – mennesker og dyr i historien*, Nr. 123. Århus
- Tjelmeland, Hallvard (2004). «Aviser som historisk kilde». I: Else-Beth Roalsø. *Å skrive i motvind. Ruth Thomsen og Stavanger Aftenblad 1934-1980*, Pressehistoriske skrifter, Nr 3. Oslo
- Turner, James (1980). *Reckoning with the Beast. Animals, Pain, and Humanity in the Victorian Mind*. Baltimore & London
- Vialles, Noëlie (1994). *Animal To Edible*. Cambridge

